

ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

На правах рукопису

ШУШПАНОВ ПАВЛО ГЕОРГІЙОВИЧ

УДК 314.748

**ЗОВНІШНЯ ТРУДОВА МІГРАЦІЯ НАСЕЛЕННЯ РЕГІОНУ:
СОЦІАЛЬНО – ДЕМОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ
(на матеріалах Тернопільської області)**

Спеціальність 08.00.07 – Демографія,
економіка праці, соціальна економіка і політика

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата
економічних наук

Науковий керівник
БРИЧ ВАСИЛЬ ЯРОСЛАВОВИЧ,
доктор економічних наук, професор

Тернопіль – 2009

ЗМІСТ

ВСТУП _____	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ _____	11
1.1. Суть міграції населення як соціально-економічної категорії _____	11
1.2. Історичний і методологічний аспекти зовнішньої трудової міграції у системі суспільного розвитку _____	31
1.3. Методика оцінювання впливу зовнішньої трудової міграції населення на соціально-економічні та демографічні процеси _____	40
Висновки до розділу 1 _____	55
РОЗДІЛ 2. КОМПЛЕКСНИЙ АНАЛІЗ ЗОВНІШНЬОЇ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ _____	57
2.1. Масштаби трудової міграції населення України _____	57
2.2. Соціально-економічна структура населення Тернопільської області як чинник формування трудової міграції _____	74
2.3. Особливості зовнішньої трудової міграції населення у Тернопільській області _____	89
Висновки до розділу 2 _____	117
РОЗДІЛ 3. СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ТА ДЕМОГРАФІЧНІ НАСЛІДКИ ЗОВНІШНЬОЇ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ І МЕХАНІЗМИ ЇЇ РЕГУЛЮВАННЯ _____	120
3.1. Взаємодія чинників зовнішньої трудової міграції населення Тернопільської області _____	120
3.2. Демографічні та соціальні наслідки зовнішньої трудової міграції населення у Тернопільській області _____	132
3.3. Перспективи зовнішньої трудової міграції населення та напрями її регулювання _____	153
Висновки до розділу 3 _____	180
ВИСНОВКИ _____	184
ДОДАТКИ _____	190
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ _____	215

ВСТУП

Актуальність теми. У ХХІ ст. важливість зовнішньої трудової міграції для життєдіяльності українського суспільства значно посилилася. Це обумовлено масштабністю та інтенсивністю зовнішньоміграційних процесів у нашій країні. Усе більше українських громадян виїжджають за межі держави, вбачаючи в цьому надійний спосіб розв'язання багатьох життєвих проблем, передусім соціальних і економічних.

У зв'язку з цим необхідне ґрунтовне наукове дослідження процесів зовнішньої трудової міграції населення, визначення її сучасних тенденцій, елімінування її впливу на різні соціально-демографічні й економічні процеси, зокрема на відтворення населення, ринок праці та рівень життя населення як на державному, так і регіональному рівнях. Крім цього, потрібно вдосконалювати організаційний соціально-економічний механізм регулювання процесів зовнішньої трудової міграції населення.

Ступінь розробки проблеми. Трудова міграція не обмежується національними межами, а вже давно стала глобальною світовою проблемою. Тому її причини і наслідки, способи регулювання та інші питання досліджують науковці різних країн на міжнародному рівні. Координаторами вивчення міжнародної трудової міграції є Міжнародна організація з міграції (МОМ) при Організації Об'єднаних Націй і Міжнародна організація праці (МОП).

Як міжурядова установа МОМ спільно із своїми партнерами з міжнародного співтовариства виконує діяльність, спрямовану на надання допомоги у розв'язанні оперативних проблем в області міграції; з'ясування проблем, пов'язаних з міграцією; підтримку соціального й економічного розвитку через міграцію; реальне дотримання людської гідності мігрантів і турботу про їх добробут. МОП виробила Конвенції з питань регулювання трудових мігрантів, план дій щодо трудових мігрантів тощо.

В Україні теоретичні та методологічні аспекти міграційних процесів завжди були і залишаються предметом досліджень науковців. Вагомий доробок

у цій сфері мають А. Загробська, Е. Лібанова, О. Малиновська, В. Онікієнко, Т. Петрова, С. Пирожков, О. Позняк, І. Прибиткова, М. Романюк, В. Стешенко, В. Товкун, О. Хомра, О. Шаблій.

У наукових працях цих вчених досліджено теоретичні положення щодо методології та методики вивчення теорії міграції, її вплив на соціально-економічний розвиток, на демографічні й урбанізаційні процеси, а також на формування й розвиток національних і регіональних ринків праці.

Підґрунтям для написання цієї роботи стали наукові праці присвячені проблемам теорії міграції, системного вивчення, регіонального аналізу та регулювання міграційних процесів російських вчених – А. Вишневського, Ж. Зайончковської, Т. Заславської, А. Дмитрієва, В. Іонцева, В. Моїсеєнка, В. Переведенцева, В. Покшишевського, Л. Рібаковського, Б. Хорєва, Т. Юдиної. Вагомий доробок до вивчення сучасних міграційних процесів зробили вчені з Європи та Північної Америки: Х. Аранго, Т. Бауер, К. Босвелл, Ф. Мартін, Р. Мюнц, М. Л. Фонсека, Д. Хейскен і К. Шмідт, – що певною мірою використані у даному дослідженні.

Вивчення даної проблематики виявляє, що наукова думка в країнах Західної Європи й Північної Америки віддає перевагу дослідженню міграційних процесів не з позиції робочої сили як такої, а здебільшого з позиції впливу міграції на демографічну ситуацію та міграцію матеріальних ресурсів, а науковці України та Росії переважно вивчають вплив трудової міграції на стан і перспективи розвитку трудового потенціалу країни.

Протягом останніх років у нашій державі були спроби обліку й вивчення демографічних і соціально-економічних характеристик учасників трудових міграційних поїздок за кордон. Дослідження і комплексний аналіз закордонних трудових поїздок українців зроблено у монографіях С.І. Пирожкова, О.А. Малиновської, О.У.Хомри за 1994 й 2002 роки. Ще раз зовнішню трудову міграцію проаналізовано за результатами обстеження “Життєві шляхи населення України” у березні 2001 року та представлено в монографії Е.М. Лібанової, О.В. Позняка. Різноманітні аспекти зовнішньої трудової

міграції українських громадян досліджує І. Прибиткова за результатами численних соціологічних обстежень в Україні.

Вивчення зовнішньої трудової міграції населення України, незважаючи на певний досвід досліджень у цій сфері за останні роки залишається актуальним. Це обумовлюється, по-перше, низьким рівнем методологічного забезпечення статистичного аналізу зовнішньої трудової міграції; по-друге, стабільними обсягами зовнішньої трудової еміграції українського населення та зростанням трудової імміграції; по-третє, недосконалістю сучасної правової й адміністративної бази регулювання зовнішньої трудової міграції та низкою інших чинників.

Вибір території дослідження обумовлений високою міграційною активністю її населення. Населення Тернопільської області вирізняється надзвичайною активністю у зовнішніх трудових переміщеннях за межі України. Це зумовлено рядом чинників, насамперед тим, що Тернопільська область віддалена від важливих сировинних районів України, галузева та територіальна структура її господарського комплексу характеризується відсутністю великих промислових підприємств, внаслідок чого переважає аграрна спеціалізація. У Тернопільській області спостерігається один із найвищих рівнів безробіття й найнижчий рівень оплати праці в Україні. Саме це обумовлює високий рівень трудової міграції у регіоні.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Спрямованість і предметна сфера дисертаційної роботи пов'язана з реалізацією планової науково-дослідної теми кафедри управління персоналом і регіональної економіки Тернопільського національного економічного університету – “Регіональні проблеми вдосконалення продуктивних сил” (номер державної реєстрації 0105U000860), у межах якої автором досліджувались соціально-економічні та демографічні наслідки зовнішньої трудової міграції населення в Тернопільській області, та з державною науково-дослідною темою Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України “Міграційні чинники диференціації населення України: методологія, аналіз,

прогноз” (номер державної реєстрації 01064006892), у процесі виконання якої вироблено методичні підходи до оцінювання впливу зовнішньої трудової міграції на демографічні та соціальні процеси і виявлені перспективи особливості зовнішньої трудової міграції у Тернопільській області.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є розроблення теоретико-методологічних засад дослідження зовнішньої трудової міграції населення і практичних рекомендацій до оцінювання наслідків зовнішньої трудової міграції населення і шляхів її регулювання.

Відповідно до визначеної мети у роботі поставлено і розв’язано такі наукові завдання:

- на основі аналізу й узагальнення результатів досліджень учених різних наукових шкіл уточнено суть та вдосконалено класифікацію зовнішньої трудової міграції населення;

- розроблено систему показників оцінювання впливу зовнішньої трудової міграції населення на демографічні процеси та ринок праці;

- обґрунтовано підходи до регулювання внутрішніх і зовнішніх міграційних процесів і розроблено пропозиції до їх застосування у міграційній політиці України;

- виконано комплексне вибіркве соціологічне дослідження зовнішньої трудової міграції Тернопільської області й спираючись на нього, виявлені сучасні тенденції, напрямки та основні соціальні аспекти зовнішніх трудових переміщень населення;

- виявлено чинники формування зовнішніх трудових потоків різних соціальних і демографічних категорій населення;

- оцінено демографічні та соціально-економічні наслідки зовнішньої трудової міграції населення в регіоні;

- запропоновано механізм регулювання зовнішньої трудової міграції населення.

Об’єкт дослідження – зовнішня трудова міграція населення Тернопільської області.

Предметом дослідження є соціальні, економічні й демографічні особливості зовнішньої трудової міграції.

Методи дослідження. Теоретичною і методологічною основою роботи служать наукові положення у працях українських і зарубіжних дослідників із проблем міграції населення. Методика дослідження ґрунтується на системних та регіональних підходах до аналізу зовнішньої трудової міграції населення. Поставлені у дисертації завдання розв'язувалися за допомогою таких методів дослідження: абстрактно-логічного – при дослідженні понятійного апарату міграції; економіко-математичного аналізу – для обґрунтування демографічних втрат від процесів зовнішньої трудової міграції; соціологічних опитувань – для виявлення сучасних соціально-економічних і демографічних характеристик, властивих зовнішній трудовій міграції населення Тернопільської області; порівняльного аналізу – для оцінювання зовнішньої міграції населення; графічного – для наочного відображення досліджуваних явищ і процесів;

У процесі виконання дисертації використовувалися наукові і методичні джерела, статистичні матеріали Державного комітету статистики України, Тернопільського обласного управління статистики, Тернопільського обласного центру зайнятості, соціологічних досліджень автора у регіоні. При аналізі показників і побудові діаграм використовувалися програми Microsoft Office Excel та ОСА (обробка соціологічних анкет).

Наукова новизна одержаних результатів. Головні результати дисертаційного дослідження, що визначають його наукову новизну полягають у такому:

Вперше:

- розроблено методологічні підходи до комплексної оцінки зовнішньої трудової міграції населення та її впливу на чисельність і відтворення населення, його статево-вікову структуру, що дає змогу визначити найбільш схильні до трудової міграції верстви населення, обчислити демографічні втрати внаслідок міграції та, у підсумку, - вдосконалити систему прогнозів чисельності та складу населення регіону і країни, розробити заходи щодо зменшення рівня еміграції;

Удосконалено:

- класифікацію зовнішньої трудової міграції населення України, в якій на відміну від існуючих поєднані географічні, соціальні, демографічні, економічні, організаційні та правові класифікаційні ознаки сучасних українських трудових мігрантів, що є важливим із точки зору фундаменталізації дослідження трудової міграції населення та розробки комплексної міграційної політики;

- механізм регулювання зовнішньої трудової міграції населення на державному та регіональному рівнях, який включає державні та ринкові важелі, використання SWOT аналізу для визначення сильних та слабких чинників зовнішньої трудової еміграції, що дасть можливість скоротити її обсяги та регулювати процес в'їзду іноземних громадян на територію України, у т.ч. з метою працевлаштування.

Набуло подальшого розвитку:

- трактування механізму зовнішньої трудової міграції, тенденцій її змін та взаємозв'язків із соціально-демографічними характеристиками мігрантів, що важливо з позиції вивчення подальших тенденцій руху трудових мігрантів за кордон;

- формування соціально-демографічних та економічних показників аналізу зовнішньої трудової міграції населення та їх практична апробація в дослідженні міграційних орієнтацій населення Тернопільської області (на основі комплексного вибіркового соціологічного дослідження);

- діагностика негативних соціальних наслідків, пов'язаних із зовнішньою трудовою міграцією населення та напрямків їх подолання, що сприятиме покращенню соціально-психологічного клімату в суспільстві та дозволить ефективніше будувати соціально-економічну політику в регіоні;

- прогнозування чисельності і структури трудових мігрантів, яке, проведено з врахуванням результатів власного соціологічного дослідження на прикладі Тернопільської області та ґрунтується на основі даних про

потенційних мігрантів, що дає змогу визначити очікувані масштаби трудової міграції населення за кордон.

Практичне значення отриманих результатів полягає у розробці та науковому обґрунтуванні ефективної міграційної політики, спрямованої на регулювання процесів зовнішньої трудової міграції з метою зменшення їх негативних демографічних і соціальних наслідків. Основні наукові проекти і пропозиції автора впроваджені та використані у курсі лекцій з дисципліни «Демографія» та «Управління трудовим потенціалом» у Тернопільському національному економічному університеті (довідка № 126-26/1963 від 14.11.2008 р.), де були запропоновані методичні підходи до виявлення індикаторів зовнішньої трудової міграції населення; у Тернопільському обласному центрі зайнятості (довідка № ОЦ-08/3956-08-8 від 08.10.2008 р.) для вдосконалення методики дослідження зовнішньої трудової міграції та її впливу на ринок праці; у Міністерстві праці та соціальної політики України (довідка №813/021/106-08 від 12.11.2008 р.) при опрацюванні проекту Закону України «Про концепцію державної міграційної політики України» та при підготовці інформації про виконання рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про заходи щодо подолання демографічної кризи та розвитку трудових ресурсів України»; в Інституті демографії та соціальних досліджень НАН України (довідка № 181-377-2 від 26.11.2008 р.) при підготовці звіту про науково-дослідну роботу «Міграційні чинники диференціації населення України: методологія, аналіз, прогноз».

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійно виконаною науковою працею, у якій на базі підготовленого та виконаного вибіркового соціологічного дослідження щодо проблем зовнішньої трудової міграції населення Тернопільської області викладено авторське бачення соціально-економічних характеристик, властивих даному процесові. Наукові результати та висновки дисертаційної роботи отримані автором особисто.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні положення, висновки та рекомендації проведених досліджень оприлюднені, обговорені та

схвалені на таких всеукраїнських і міжнародних науково-практичних конференціях, симпозиумах і семінарах: Всеукраїнська науково-практична конференція “Регіональні проблеми зайнятості і ринку праці” (м. Тернопіль, травень 2004 р.); III Міжнародна науково-практична конференція молодих вчених “Економічний і соціальний розвиток України в XXI ст.: національна ідентичність та тенденції глобалізації” (м. Тернопіль, лютий 2006 р.); Міжнародна науково-практична конференція “Перспективи та пріоритети розвитку людського капіталу в умовах глобалізації” (м. Харків, травень 2006 р.); IV Міжнародна науково-практична конференція молодих вчених “Економічний і соціальний розвиток України в XXI ст.: національна ідентичність та тенденції глобалізації ” (м. Тернопіль, лютий 2007 р.); III Міжнародна науково-практична конференція “Управління людськими ресурсами: проблеми теорії та практики” (м. Київ, травень 2007 р.); V Міжнародна науково-практична конференція молодих вчених “Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна ідентичність та тенденції глобалізації” (м. Тернопіль, лютий 2008 р.); Міжнародна науково-практична конференція “Українська міграція до Європи та розв’язання пов’язаних із нею регіональних проблем” (м. Тернопіль, березень 2008 р.); Міжнародна наукова конференція “Актуальні проблеми розвитку економіки в умовах міжнародної інтеграції” (м. Одеса, вересень 2008р.); Міжнародна науково-практична конференція “Міграція населення в контексті соціально-економічного розвитку” (м. Київ, листопад 2008 р.).

Публікації. За результатами дослідження опубліковано 15 наукових робіт, з них 10 у фахових виданнях, загальним обсягом 4,41 друкованих аркушів, з яких особисто автору належить 4 друкованих аркуші.

РОЗДІЛ I

ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНО- ДЕМОГРАФІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ

1.1. Суть міграції населення як соціально-економічної категорії

Міграція – це процес переміщення населення, пов’язаний переважно із зміною місця проживання. Термін “міграція” походить від латинського *migratio*, *migro* і означає переселення.

Протягом багатьох століть міграція привертає увагу вчених різних наукових напрямків: демографів, економістів, соціологів, істориків, географів, філософів, психологів. Тому міграція населення за своєю суттю є складним, інтегрованим процесом, що відкриває можливості для діяльності фахівців з багатьох галузей знань і відіграє важливу роль у розвитку суспільства.

Вважається, що одним з перших науково обґрунтував і класифікував міграційні процеси, виробив їх понятійний апарат у своїх працях наприкінці XIX ст. англійський вчений Е.Г. Равенштейн. Під поняттям міграція він розумів “постійну або тимчасову зміну місця проживання людини” [222].

Е.Г. Равенштейн на прикладі міграцій населення у Великобританії та Північній Америці сформулював одинадцять міграційних законів, на базі яких пізніше будувалася значна частина західних моделей міграції. Більшість цих законів не втратила своєї актуальності досі, що свідчить про їхню об’єктивність. Основні з них:

- економічні причини міграції населення є визначальними;
- міграції відбуваються переважно на короткі відстані;
- кожному міграційному потокові відповідає свій контрпотік;
- масштаби міграції зростають з розвитком промисловості, торгівлі й транспорту;

- зростання великих міст зумовлено міграцією населення до них більше, ніж природним приростом [223].

У Радянському Союзі активне вивчення міграції населення відбулося у другій половині ХХ сторіччя. Від початку 60-х і до середини 70-х років тривав “ренесанс” у вивченні міграції населення, пов’язаний з появою великої кількості визначень цього процесу та спроби його класифікації. Дослідження міграції привело до використання безлічі термінів. Відповідно до цього міграцію почали називати географічним, територіальним, просторовим явищем і визначати як мобільність (від латинського *mobilis* – рухливість).

Саме тоді й було сформовано сучасне розуміння поняття міграції, а впродовж наступних років удосконалювалися методи вивчення цього процесу. Ґрунтовні теоретичні дослідження та визначення основних понять міграції подані у наукових працях провідних українських і російських вчених: В.В. Онікієнка [109], Е.М. Лібанової [52, 76], О.А. Малиновської [78-86], О.У. Хомри [173-180], М.Д. Романюка [133-135], І.М. Прибиткової [123-127], О.В. Позняка [52, 118-120], С.І. Пирожкова [116, 117], Т.П. Петрової [114, 115], Л.Л. Рибаківського [136-141], Ж.А. Зайончковської [40-43], Т.І. Заславської [94], М.Б. Денисенко [29,30]; Б.Д. Бреєва [8], А.Г. Вишневецького [14-17], В.І. Переведенцева [110-113], В.А. Іонцева [54-56], Т.М. Караханової [58], Ю.А. Корчак-Чепурківського [69-71], Н.Н. Філіппова [172], Б.С. Хорева [181, 182].

У суспільних науках під терміном “міграція” розуміють переміщення населення в межах однієї країни (внутрішня міграція) або з однієї країни до іншої (зовнішня міграція). Всього існує понад сорок визначень поняття міграції. Основні наукові підходи до вивчення міграції населення класифікував у свій час В.А. Іонцев. Запропонована ним класифікація налічує 17 основних підходів до вивчення міграції населення, які, в свою чергу, об’єднані в 45 наукових концепцій, теорій та напрямків [55].

В.А. Іонцев виділив такі основні підходи до вивчення міграційних процесів: демографічний, соціологічний, економічний, міграційний,

політичний, географічний, історичний, психологічний, філософський, екологічний, системний, юридичний, типологічний, етнографічний, біологічний. Однак безпосередньо міграція є предметом вивчення економіки, демографії, соціології та географії.

У другій половині ХХ ст. у світ вийшло багато наукової та науково-популярної літератури з проблеми міграції населення. На той час у радянському просторі існувало декілька підходів до визначення міграції населення. Зокрема Н.Н. Філіппов під міграцією розуміє – “переміщення населення територією країни, будучи галузевим, територіальним, професійним та соціальним перерозподілом” [172], Б.Д. Бресєв – “територіальне переміщення осіб, пов’язане із зміною місця трудової діяльності, виду трудової діяльності та галузі прикладання праці” [8], Ю.Н. Козирєв – “переміщення, пов’язане з відвідуванням підприємств торгівлі, побутового обслуговування, зміною місця роботи в межах одного й того ж населеного пункту або з еміграцією” [65].

В обґрунтуванні термінології й класифікації визначень міграції населення брали активну участь Б.С.Хорєв і багато інших дослідників [181]. О.У.Хомра визначав поняття міграції населення у вузькому розумінні слова – як переселення з одних поселень до інших (переселення всередині поселень належать до мікроміграції). Його основними об’єктами вивчення міграції є: процес міграції, її наслідки, власне мігранти та всі моменти, що дозволяють розглядати міграцію населення як цілісне явище суспільного життя [173].

На початку 70-х років М.В. Курман спробував визначити міграцію як певну форму соціального руху. Пізніше він визнав, що територіальна міграція не вичерпує всього розмаїття видів міграції населення. До неї належить міжгалузева та внутрігалузева міграція, які можна назвати виробничою міграцією [72]. Варто згадати також освітню й професійну міграцію.

Отже, міграція населення розглядається не лише як територіальне або просторове переміщення, але й як соціальне та професійне. Враховуючи те, що соціальні складові міграції ґрунтовно розглядатимуться далі у дисертаційному дослідженні, зупинімося на короткому аналізі власне професійної міграції.

Відомий англійський економіст і статистик К. Кларк виробив теорію економічного зростання, концепція якої полягає в поділі економіки на три сектори: сільське господарство, промисловість і сфера послуг [207]. За К. Кларком, ці сектори економіки відображають професійну міграцію у напрямку: первинний сектор (сільське господарство) → вторинний (промисловість) → третинний (сфера послуг). При переході від первинного до третинного сектора економіки відбувається поступова переорієнтація осіб до природи, сировинних матеріалів й частково до інших осіб. Прагнення осіб працювати в третинному секторі пов'язане з перевагами в оплаті праці й кар'єрному зростанні. Відповідно до цього розподіл між трьома секторами економіки відповідає соціальному розшаруванню.

Однак, найпоширеніші визначення міграції, які підтримують більшість науковців із даної галузі знань, враховують тільки територіальні переміщення населення. Характеристику даних понять необхідно розпочати з кінця 50-х – початку 60-х років, коли вперше у післявоєнній літературі були сформульовані всі можливі варіанти визначення міграції, що належать до територіального переміщення населення. Лише через двадцять років В.І. Переведенцев знову наполіг, що в широкому розумінні міграцію необхідно розглядати як сукупність будь-яких переміщень осіб у просторі, а в більш вузькому – як сукупність переселення осіб, пов'язаних зі зміною місця проживання на відносно довготривалий термін [110].

Якщо розглядати міграції лише як територіальне переміщення населення, то варто зазначити, що вони значно відрізняються як за відстанню між місцем виселення та місцем поселення, за статусом тих об'єктів, між якими відбуваються переміщення мігрантів, так за термінами, на які переміщуються особи. Переміщення можуть відбуватися як усередині населеного пункту, так і між населеними пунктами різного соціально-економічного статусу. При цьому такі міграції відбуваються добровільно, вимушено або примусово. Усім цим і зумовлюється багатовимірність понять міграції населення.

На нашу думку, можна виокремити принаймні декілька можливих підходів долучення до міграції різноманітних видів територіального руху населення. Дані підходи були сформульовані вітчизняними фахівцями з міграції населення у ХХ ст., а ми лише пробуємо узагальнити їх позиції. По-перше, під міграцією розуміють будь-який просторовий рух населення незалежно від його характеру, змісту, мети. Це переїзди з одних населених пунктів до інших, приїзд у ту чи іншу місцевість на тимчасові, в тому числі сезонні роботи, поїздки у відрядження, у відпустку та інші переміщення.

По-друге, до міграції належать просторові переміщення між населеними пунктами, що приводять до постійної або тимчасової зміни місця проживання, а також є регулярним двостороннім рухом між місцем проживання та місцем прикладання праці.

По-третє, до міграції належить процес просторового руху населення, що приводить до його територіального перерозподілу. У цьому випадку віднесення просторового переміщення до міграції визнається фактичним переселенням з однієї місцевості до іншої. Поряд з цим відбувається об'єднання місця проживання із сферою прикладання праці, навчання або іншої діяльності в одному населеному пункті.

Вчені прийшли до висновку, що, незалежно від різних підходів і комбінацій, до міграцій доречно долучити будь-який з видів територіального переміщення населення. Саме тому в науковій літературі побутують різні точки зору. І.С. Матлін міграцією вважає зміну місця проживання та маятникову міграцію [88], а, на думку В.В. Покшишевського маятникова міграція не є територіальним переміщенням, а лише особливою формою розселення [121]. Є між дослідниками і певні суперечності у доцільності вважати територіальним переміщенням населення епізодичні поїздки.

Т.І. Заславська, аналізуючи функції міграції, виокремлює найзагальніші серед них – селективну, перерозподільну, прискорювальну, економічну та соціальну [94].

Суть селективної функції полягає в тому, що нерівномірна участь різноманітних соціально-демографічних груп у міграціях видозмінює якісний склад населення досліджуваних територій. Практика засвідчує, що чоловіки та особи працездатного віку беруть участь у міграції значно частіше, ніж жінки та непрацездатні особи.

Наступна функція міграції – перерозподіл населення, пов'язаний з розміщенням продуктивних сил, розподілом виробничих потужностей та інвестицій між окремими територіями країни, у тому числі між різними типами міських і сільських поселень, регіонами, природними зонами. Особливість цієї функції обумовлена її міжтериторіальним змістом, оскільки для переселення необхідна взаємодія населення принаймні двох регіонів.

Суть прискорювальної функції полягає у забезпеченні певного рівня просторової рухомості населення. Територіальне переміщення сприяє зміні соціально-психологічних характеристик осіб, обмінові трудовим і виробничим досвідом, розвиткові особистості, її матеріальних, духовних й соціальних потреб, інтеграції національних культур. Більш рухоме населення, зазвичай, є і соціально активним, а тому міграція завжди приводить до розвитку населення.

Загальні функції міграції є водночас самостійними і взаємозалежними. Територіальний перерозподіл населення та зміна його якісного складу відбувається лише при відповідній рухомості. Кількісний перерозподіл населення тісно пов'язаний з його якісним складом у районах виїзду або в'їзду мігрантів.

Існує ще соціальна функція міграції населення, що цілком визначається рівнем економічного розвитку та політикою держави. У таких випадках мігранти намагаються розв'язати свої життєві завдання шляхом переселення та підвищення власного добробуту й рівня життя. Результати соціологічних досліджень свідчать, що основна частка мігрантів, переміщуючись на нове місце, забезпечує собі значно вищий рівень життя, ніж на попередньому місці проживання. Проте це властиве лише добровільним міграціям, оскільки вимушені й примусові міграції побудовані на інших засадах.

Відомий французький демограф і соціолог А. Сові, досліджуючи причини міграції [144], розглядав їх крізь призму добровільної й примусової міграції. При добровільній міграції особа керується такими міркуваннями:

1. Економічні важелі.
2. Пошук оптимального соціального середовища.
3. Пошук оптимального природного середовища.

Ці мотиви безпосередньо виявляються в момент приїзду мігранта до іншої країни і розглядаються з позиції адаптації та асиміляції. Термін асиміляція походить від латинського “*assimilatio*” – та означає схожість, подібність. В етнографії поняття асиміляція означає розчинення одного народу в іншому, пов’язане з втратою одним із них власної мови, культури тощо.

За А. Сові при адаптації та асиміляції мігрант проходить етапи, про які він розмірковував під час прийняття рішення щодо міграції [144, 340]. Перший економічний етап стосується пошуку помешкання, забезпечення побуту, отримання відповідної роботи та умов праці. Адаптація до нового природного середовища також є неминучою. Що стосується адаптації до нових соціальних умов, то вона передовсім починається з мови. Можливість відтворення звичного середовища мігранта можливе у випадку проживання значної кількості мігрантів-співвітчизників у межах певної території за кордоном.

Треба сказати, що Л.Л. Рибаківський всі вчинки особи з моменту появи бажання до зміни місця проживання розглядає як тристадійний міграційний процес [139].

Перша, або підготовча, стадія є процесом формування міграційної мобільності населення, що залежить від демографічних, соціально-економічних, етнічних і генетичних характеристик. Більшою міграційною мобільністю вирізняються особи найпродуктивніших вікових груп у населенні на відміну від пенсіонерів і молоді; самотні люди порівняно з тими, що перебувають у шлюбі; чоловіки порівняно з жінками; висококваліфіковані особи порівняно з особами низької кваліфікації.

Друга – головна стадія, або власне переселення – це сукупність переселень у певний час у межах певної території. Якщо характеризувати міграційний рух згідно з соціально-демографічними параметрами, то з вище зазначених причин у них більше осіб працездатного віку, висококваліфікованих осіб.

Третя – завершальна стадія або процес пристосування мігрантів до нового місця проживання, адаптація до нових умов життя. Л.Л. Рибаківський характеризує цю стадію терміном “приживаність”, який застосовує до внутрішніх мігрантів або в певних випадках до зовнішніх мігрантів тієї національної групи, що й корінне населення. У цьому випадку приживаність відображає процес пристосування мігрантів до нового місця проживання та суспільства, близького до корінного населення за релігійними, етнічними та культурними ознаками [139].

На нашу думку, ці три стадії міграційного процесу можна застосувати не лише до тих осіб, які планують змінити місце постійного проживання, але й до зовнішніх трудових мігрантів.

У такому випадку перша стадія також виглядатиме як процес формування міграційних установок працездатного населення. Однак більшу міграційну мобільність мають молодь та особи середнього віку; особи середньої та низької кваліфікації; майже однаково чоловіки й жінки; так само самотні люди порівняно з тими, що перебувають у шлюбі.

Власне переміщення з місця проживання до місця праці за межами країни є другою головною стадією. Тут важлива також форма переміщення – легальна чи нелегальна.

Процес пристосування мігрантів до нового місця проживання та місця праці, адаптація до нових умов життя та роботи є третьою стадією, що залежить від багатьох чинників, у т.ч. форми міграції. Пристосування для мігранта є легшим за умови легальності його перебування за кордоном.

Також можлива й четверта міграційна стадія – повернення. Вона характерна тим, що особи, які планують тимчасові трудові переміщення за кордон,

одночасно планують повернення додому через певний проміжок часу. Проте не всі зовнішні трудові мігранти прагнуть повернутися з тимчасової роботи. Ми вважаємо, що міграційну стадію повернення недоцільно повністю застосовувати відносно таких зовнішніх трудових мігрантів:

- молоді особи віком 16-29 років, що не перебувають в шлюбі й прагнуть створити власну сім'ю за кордоном;
- особи віком 30-49 років, розлучені або вдовці, вдови;
- самотні особи.

Це пов'язано з тим, що міграційну поведінку даних груп зовнішніх трудових мігрантів неможливо передбачити, оскільки поверненню з тимчасової роботи за кордоном зазвичай сприяє тісний родинний зв'язок, наявність дітей та осіб, які потребують опіки, національні переконання тощо.

Мігранти по-різному психологічно і фізіологічно переживають труднощі переміщення й адаптуються до нових умов існування. Соціально-економічне пристосування залежить від певних чинників і поведінки особи в окремих життєвих ситуаціях. Знайти закономірність міграційного населення щодо тривалості адаптації досить складно, оскільки рівень пристосування особи залежить від багатьох індивідуальних психофізичних чинників, однак чим швидше вона адаптується до нового місця проживання, тим ліпше її самопочуття і вища працездатність.

На основі географічної ознаки можна виокремити два основних види міграції. Це міграції населення в межах країни (внутрішні) та за її межами (зовнішні, або міждержавні). Щодо внутрішніх міграцій населення, то вони поділяються на ті, що відбуваються всередині адміністративних територій (внутрішньорегіональна) або між областями чи регіонами (міжрегіональна). Цим переміщенням властивий організований або індивідуальний характер. Розглядаючи зовнішню міграцію населення, доцільно зауважити про існування таких її видів, як еміграція (виїзд з країни), імміграція (в'їзд до країни), рееміграція (повернення до країни, з якої емігрант виїхав до цього) та

репатріація (повернення на етнічну батьківщину, тобто до країни, з якою особа асоціює своє походження або звідки вона емігрувала до іншої країни).

Враховуючи багатогранність зовнішньої трудової міграції пропонуємо класифікувати її за низкою ознак (додаток Б). Дана класифікація враховує існуючи у цьому напрямку теоретичні розробки й специфіку сучасних зовнішніх трудових переміщень в Україні. Класифікація зовнішніх трудових міграцій населення складається з таких підрозділів:

За напрямком переміщення зовнішні трудові міграції населення є внутрішньоконтинентальними (у межах одного континенту) та міжконтинентальні (з одного континенту на інший).

За правовим статусом розрізняють легальну та нелегальну міграцію. Легальні мігранти перетинають кордон і перебувають у країні на законних підставах. Нелегальні мігранти – це особи, що незаконно перетинають кордон, а також особи, що перетинають кордон на законних підставах, однак пізніше стають нелегальними мігрантами (наприклад, не мають реєстрації у відповідних державних інститутах, порушують строк чинності візи, або мета їхнього перебування вказана при в'їзді до країни, не відповідає реальним намірам). Деякі країни періодично виконують процедуру легалізації незаконних мігрантів з метою надання їм легального статусу за певних умов.

За організацією зовнішні трудові міграції є організованими (державні, громадські) та неорганізованими.

За характером рішень, прийнятих суб'єктом міграції розрізняють добровільну, вимушену й примусову міграцію. Перша обумовлена добровільним прийняттям рішення індивідуумом або групою осіб про переїзд, вимушена викликана політичними або військовими подіями, переслідуваннями на релігійному або етнічному ґрунті, що змушують населення змінювати місце проживання. Примусовою ж міграцією треба вважати насильне переселення осіб, що виконує держава (депортації населення). Згідно з міжнародними документами Женевської конвенції щодо біженців 1951р. та Протоколу 1967 р. виділяють декілька категорій вимушених мігрантів:

- біженці, вимушені мігранти, яким до або після прибуття до країни надається статус біженця;
- особи, що потребують притулку;
- іноземці, що отримали тимчасовий статус захисту. Їм дозволяється тимчасове перебування в країні, доти, поки їм загрожує реальна небезпека в їх країні;
- особи прийняті з певних міркувань гуманності – це іноземці, що не отримали повного статусу біженця, проте допущені до країни згідно з причинами гуманітарного характеру [31];

За тривалістю зовнішні трудові міграції є короткотерміновими (тривалість від одного до шести місяців), середньотерміновими (від шести місяців до одного року) і довготерміновими (понад один рік).

За зворотністю зовнішня трудова міграція є з поверненням (тимчасова) і без повернення (постійна).

За періодичністю зовнішні трудові міграції є одноразовими, регулярними і нерегулярними.

За визначеністю місця працевлаштування зовнішні трудові міграції є до місця праці і до місця пошуку праці.

За структурою зовнішніх трудових мігрантів розрізняють за певними ознаками:

- кваліфікація (кваліфікований або некваліфікований працівник);
- стать (чоловіча, жіноча);
- вік (підлітки, особи працездатного віку, особи пенсійного віку);
- сімейний стан (одружені, неодружені, розлучені, вдівець/вдова);
- освіта (середня загальна, базова вища, незакінчена вища, вища, науковий ступінь).

Окрім цього, розроблена класифікація дозволить точніше сформулювати визначення зовнішньої трудової міграції населення. На даний час вже існує кілька визначень трудової міграції, що подані українськими дослідниками.

М.Д. Романюк, досліджуючи трудову міграцію, визначає трудову міграцію як рух, переселення, переміщення на постійній або тимчасовій основі носіїв робочої сили і працересурсного потенціалу на регіональному, національному та міждержавному міграційному просторі з метою забезпечення відповідного економічного циклу відтворення та власних потреб трудових мігрантів [134].

Я.Л. Полянська розглядає зовнішню трудову міграцію населення як системний об'єктивний соціально-демографічний процес постійного або тимчасового переміщення населення за межі територіальної (адміністративної) одиниці з метою отримання кращих, аніж на території проживання, можливостей реалізації свого трудового потенціалу [122, 6].

На наш погляд, зовнішня трудова міграція – це соціально-економічний процес переміщення осіб за межі країни, на тимчасовій або постійній основі, з метою розв'язання поставлених завдань щодо працевлаштування, задоволення потреб спричинених низкою чинників різноманітного змісту. До останніх віднесемо: економічні, соціальні, політичні, внутрішньоособистісні та інші.

Вивчаючи міграційні процеси, особливо зовнішньоміграційні, потрібно згадати про їх взаємовплив з соціальною системою та економічною ситуацією. Вивчення взаємодії міграції з соціальними та економічними процесами потребує особливого дослідження. Тому розглянемо основні теоретичні здобутки із даного питання.

1. Міграція – соціальна система.

Соціологічний підхід до вивчення міграційних процесів нараховує декілька наукових напрямків, вироблених переважно закордонними науковцями. До першого належить більшість відомих теорій та концепцій.

Позитивістський підхід пов'язаний з прагненням виявити об'єктивні закономірності міграції з метою оцінки її соціальних наслідків та визначення ефективності щодо управління. Суть даного підходу полягає у тому, що міграційна поведінка кожного індивіда розглядається як результат індивідуального вибору, що залежить від певних чинників – економічних, географічних, екологічних тощо. Основою позитивістського підходу є теорія

раціонального вибору, в якій велике значення відводиться індивідові у прийнятті рішення про міграцію, однак не розглядається вплив зовнішніх обставин по відношенню щодо індивіда.

Одним із соціологічних напрямків вивчення міграції є *біхевіористський*, що як предмет дослідження розглядає поведінку індивідів, які відчують на собі вплив навколишнього середовища, і під цим впливом реструктуризується їх поведінка. До наукових робіт з цього напрямку належать праці У. Томаса і В. Занецького, в яких вони на основі інформації, отриманої в процесі аналізу особистих документів емігрантів, побудували типологію соціальних характеристик конкретних осіб і змоделювали механізм адаптації індивіда до середовища [4, 260].

У свою чергу, методологія *структурного функціоналізму* спрямована на дослідження детермінантних соціальних чинників міграції (Т. Парсонс). Міграція населення у даній концепції суттєво впливає на тривалі соціальні трансформації у суспільстві [4, 261].

У сучасних дослідженнях міграції великий інтерес викликає концепція *pull/push* (притягнення – виштовхування), авторами якої є Г. Джером, Є. Лі [4, 262]. Суть її така: для того, щоб особи прагнули змінити постійне місце проживання, необхідно створити умови, які змусять їх переселитися до іншого регіону або країни. Зазвичай ці країни поділяються на три головні групи: виштовхування, притягнення та шляху міграції.

Виштовхування пов'язане з незадовільними або складними умовами співіснування індивіда у його рідній місцевості. Виштовхування значних суспільних мас зумовлене великими соціальними потрясіннями (міжнаціональні конфлікти, диктатури, війни), економічними кризами, стихійними лихами (повені, землетруси тощо).

Притягнення – це сукупність привабливих рис або умов для проживання в іншій місцевості. Чим більша різниця в соціальних, економічних умовах співіснування в інших регіонах, тим імовірніша міграція за рахунок впливу сил притягнення до регіонів з ліпшими умовами.

До іншого наукового напрямку належить *етносоціологічний підхід* (К. Девіс, Ю. Арутюнян) [4, 263]. Він базується на тому, що для розв'язання проблеми міграції недостатньо простого обліку кількості мігрантів та їх складу, необхідно враховувати те, що на поведінку населення впливають не тільки їх особисті вподобання, але й соціальні групи, до складу яких вони належать.

Теорія соціальної дії (М. Вебер) та більш сучасна *феноменологічна* концепція (П. Бергер, Т. Лукман) соціальних реалій дозволяють відпрацьовувати різноманітні моделі соціальної взаємодії в умовах зв'язків “місце – мігранти”, ефективно використовуючи при цьому якісні методи аналізу [4, 264].

До третього типу соціологічних підходів належить *міграційна система зв'язків та теорія соціального капіталу*. Концепція соціального капіталу досить поширена на Заході. Економіст Г. Лоурі застосував її для встановлення набору нематеріальних ресурсів у домогосподарствах і суспільстві [4, 264]. Суть останньої концепції полягає в тому, що особи, пов'язані з теперішніми або минулими мігрантами, мають доступ до соціального капіталу, що значно підсилює ймовірність того, що ці особи стануть мігрантами.

У методології сучасного соціологічного аналізу значного розвитку набрала *теорія життєвих сил, індивідуальної та соціальної суб'єктивності*. У межах даної теорії міграція є результатом взаємодії соціального простору та життєвих сил, внаслідок чого виникають нові потреби, що у свою чергу активізує індивідуальну та соціальну суб'єктивність особистості, а також засобом, за допомогою якого створюється оптимальний соціальний простір для реалізації життєвих сил [4, 266].

На нашу думку, усі перераховані підходи є актуальними при вивченні взаємозв'язку між зовнішньоміграційними та соціальними процесами. Однак виходячи з сучасного розвитку українського суспільства, найточніше відобразатиме стан справ позитивістській підхід і теорія життєвих сил, індивідуальної та соціальної суб'єктивності. Це пов'язано з тим, що міграція в Україні обумовлена, з одного боку, індивідуальними прагненнями людей

вижити у складних соціально-економічних умовах, з іншого, поступово зростаючі потреби вимагають покращення власного матеріального стану.

2. Міграція – економічна ситуація.

Наприкінці ХХ сторіччя західні вчені виробили низку комплексів економічних теорій та концепцій, в яких з різних аспектів розглядається міграція населення. Це неокласична теорія (М.Р. Тодаро, Дж.Р. Харрис, Д. Массей, П. Самуельсон), нова економічна теорія міграції (Д. Тейлор, О. Старк), теорія людського капіталу (Дж. Борджас, Дж.С. Беккер, Л.А. Саастад, В. Кларк), теорія подвійного ринку праці (М. Піор, Д. Солоу, А. Портес), концепція нового економічного порядку (В.Р. Бонинг, Дж. Бхагваті) та інші.

Економічна теорія розглядає міграцію робочої сили як переміщення працездатного населення з одного регіону до іншого, а також з однієї країни до іншої в пошуках роботи, вищої заробітної плати та ліпших умов життя. Міграція робочої сили зумовлена передусім нерівномірністю процесу нагромадження капіталу, соціально–економічним розвитком окремих країн, неоднаковими умовами праці, наявністю великої чисельності безробітних тощо [38, 200].

Вагомий внесок у розвиток теорії міграції зробив відомий шотландський економіст та філософ Адам Сміт, що започаткував класичний підхід до міжнародної міграції. Він схвалював переміщення бідних до багатших регіонів, що сприяло вирівнюванню заробітної плати, і обстоював безперешкодний міжнародний рух робочої сили для того, щоб ринкові відносини могли максимально сприяти економічному зростанню й зменшенню бідності.

У сучасних умовах інтеграція теоретичних елементів міграційних процесів відбувається на базі *неокласичної економічної теорії*. Міграція належить до економічної побудови даної теорії, оскільки вона є джерелом перерозподілу факторів виробництва між країнами, тобто переміщенням праці й пов'язаним із цим рухом капіталів й товарів.

Згідно з неокласичною економічною теорією міграція викликана різницею між рівнями заробітної плати між країнами, що обумовлено

відмінностями між затратами праці на капітал між країнами. Різниця між рівнями заробітної плати спроможна стимулювати працівників із країн з низької заробітною платою переміщуватися в країни з високим рівнем заробітної плати. Одночасно інвестований капітал, у тому числі людський, необхідний для створення очікуваних прибутків, перетікатиме до країн з низькою заробітною платою. Цей процес відбуватиметься доти, поки різниця між рівнями заробітної плати між країнами буде більшою, ніж затрати на переміщення робочої сили.

М.Р. Тодаро у своїй теорії *неповної зайнятості* в основу рушійного чинника міграцій ставить рівень заробітної плати та вартість життя. Він вважає, що навіть коли трудовий мігрант перебуває певний час на території іноземної країни в умовах неповної зайнятості або в статусі безробітного, то він все одно прийме позитивне рішення щодо міграції.

Мікроекономічна теорія індивідуального вибору визначає міграцію як форму інвестування в людський капітал (рівень освіти та кваліфікації, знання мови) мігрантів. Тобто особи, роблячи раціональний вибір на користь міграції, порівнюють можливі втрати та надбання від переїзду і виїждять туди, де користь від міграції буде найбільшою. За твердженням Дж. Борджаса, між країнами, що приймають трудових мігрантів, відбувається конкуренція за найкращі запропоновані ними умови. Відповідна інформація впливає на рішення потенційних мігрантів про переїзд або невиїзд до певних країн [203].

Теорія подвійного ринку праці стверджує, що міграція керується попитом на робочу силу і властива індустріальному суспільству. М. Піор зазначив, що міграція викликана постійним попитом на робочу силу іммігрантів, що є невід'ємною складовою економічної структури розвиненої країни [221]. Дана теорія базується на роздвоєнні ринків робочої сили в розвинених країнах, що пов'язаному із сегментацією ринку праці. Низька заробітна плата, нестабільні умови праці, неможливість для професійного просування в сфері послуг дозволяє залучити до цієї галузі місцеве населення, яке, зазвичай, працює у

сфері матеріального виробництва. Отже, щоб заповнити порожні робочі місця у сфері обслуговування, підприємці наймають іммігрантів.

Метою *концепції нового економічного порядку* є врахування механізму більш повної та справедливої компенсації за використання іноземної робочої сили країнам еміграції, що розвиваються, з боку розвинутих країн імміграції. Переважно мова йде про висококваліфіковану робочу силу, на підготовку якої були затрачені значні кошти. Порівняно з іншими економічними теоріями міграції, для яких визначальним є роль попиту на робочу силу на світовому ринку праці, дана економічна концепція базується на пропозиції іноземної робочої сили, її якісних характеристиках та наслідках міграції для країн-донорів.

На нашу думку, для оцінки теоретичних підходів до зовнішньої трудової міграції в Україні більш реалістичною є *нова економічна теорія*. Згідно з нею рішення щодо трудової міграції приймається не окремими особами, а цілими групами осіб (родина, домогосподарство) з метою максимізації очікуваного прибутку від міграції та мінімізації ризику й втрат, пов'язаних із кризовими явищами економіки у власній країні. Тобто, якщо за межами країни з метою трудової діяльності перебуває один з членів родини домогосподарства, з одного боку, за рахунок грошових переказів покращується матеріальний добробут і забезпечується підтримка членів родини мігранта, а з іншого домогосподарства спроможні керувати ризиками за рахунок власних ресурсів. Представники даної течії вважають, що, посилаючи одного з членів родини на тимчасову роботу, домогосподарства не тільки поліпшують власний матеріальний добробут, але й посилюють соціальний статус. У свою чергу, населення з меншим доходом, що проживає в одній місцевості із такими домогосподарствами, почуватиметься менш комфортно економічно та спроможне на виїзд за кордон на тимчасову роботу з метою збільшення власного доходу.

Важливе теоретичне значення мають сучасні праці зарубіжних дослідників з проблем трудової міграції населення. Спробуємо зупинитися на їх аналізі детальніше.

Крістіна Босвелл, аналізуючи міграційні процеси в Європі, зазначає, що з розширенням Європейського союзу відбуваються суттєві зміни трудової міграції населення [206]. Спостерігається збільшення короткострокової трудової міграції населення як сімейної стратегії для поліпшення добробуту сімей вдома. За деякими підрахунками, щорічно країни Євросоюзу приймають понад 500 тис. трудових мігрантів. За оцінкою К. Босвелл, нерегулярні переселенці в різних європейських країнах становлять: 800 тис. осіб в Італії, 500 тис. осіб у Німеччині, 300 тис. осіб у Франції та 200 тис. осіб у Великобританії.

Незважаючи на суттєві обмеження та перепони міграції населення низка європейських країн залучає висококваліфіковану робочу силу. Це підвищує рівень трудової міграції населення. Розширення можливостей для трудової міграції відображає нестачу робочої сили і невідповідність попиту і пропозиції в багатьох європейських країнах. К. Босвелл відзначає три основних чинники розширення трудової міграції населення в Європі.

По-перше, людський ресурс стає детермінантом продуктивності праці й економічного зростання у все більш інтелектуальній економіці.

По-друге, незважаючи на істотне структурне безробіття у багатьох європейських країнах, місцеве населення досить вимогливо ставиться до вибору місця прикладання праці. Частка низькокваліфікованих і напівкваліфікованих робочих місць зменшується через нові методи виробництва, проте залишаються галузі, які потребують значного прикладання праці, особливо це стосується сільського господарства, обслуговування й сфери послуг. Також спостерігається нестача робочої сили у ряді кваліфікованих робочих місць суспільного сектора в зв'язку з низьким статусом або неадекватною винагородою. Саме ці робочі місця заповнюють трудові мігранти.

По-третє, процеси депопуляції призводять до старіння населення в європейських країнах, де високе співвідношення економічно неактивного населення до економічно активного. Це безпосередньо впливає на систему

добробуту, оскільки збільшуються витрати на охорону здоров'я та виплату пенсій. Населення пенсійного віку збільшує запит на охорону здоров'я та створює додатковий попит у цьому секторі [206].

Процеси трудової міграції населення та їх вплив на економічне зростання й трудові ринки досліджують Т. Бауер, Д. Хейскен і К. Шмідт [202]. Вони відокремлюють і розглядають три центральних елементи трудової міграції населення: міграція → робота → зіткнення. Під зіткненням розуміють професійні та побутові стосунки мігрантів з місцевими мешканцями.

Стандартна неокласична модель бажання мігрувати розглядає міграцію як індивідуальну інвестицію. У межах цієї структури “вигоди-вартості” індивідуум порівнює поточну вартість з очікуваною, враховує майбутні витрати і схильється власне до міграції. Витрати міграції складаються як з грошово-кредитних витрат, подібно до відряджень, і витрат, пов'язаних із пошуком роботи в країні-реципієнті, так і з духовних, що є результатом втрати близького довкілля та порівняння з іншою культурою.

За твердженням Т. Бауера, Д. Хейскена і К. Шмідта [202], будь-яка надійна оцінка економічного зіткнення міграції потребує розуміння, як іммігранти сприяють економічному процесові в їх місці призначення. Саме тому процес економічної асиміляції переселенців у країні призначення є центральним моментом при дослідженні міграції.

Третій етап дослідження міграції полягає як у зіткненні міграції з економікою та населенням регіону, до якого прибувають трудові мігранти, так і з економікою населення країни виїзду трудових мігрантів. До них ще можна долучити третю групу країн – транзиту міграції населення.

Розглядаючи світові процеси трудової міграції Ф. Мартин зазначив, що більшість переселенців рухається з країн, які розвиваються в Азії, Латинській Америці та Африці до розвинених країн Північної Америки та Європи [216]. Проте є значна частка трудових потоків між багатшими та біднішими країнами, що розвиваються. До Південної Африки, Малайзії та Коста-Ріки переміщуються трудові мігранти з сусідніх країн.

Ф. Мартін відзначає, що на світі існує небагато постійних явищ, одним з яких є тимчасовий трудовий мігрант [216]. Висококваліфіковані трудові мігранти вважаються важливою ланкою в процесах імміграції. По-перше, вони здатні заповнити вакантні робочі місця, підвищуючи зайнятість, виробництво і валовий внутрішній продукт, поки місцеве населення не компетентне в таких секторах економіки, як інформаційні технології. По-друге, спроможні зробити більш гнучким ринок праці, особливо в таких трудомістких галузях, як охорона здоров'я й освіта. По-третє, збільшити продуктивність у стратегічних секторах економіки. Однак масовий виїзд осіб високої кваліфікації може уповільнити економічне зростання в країнах походження трудових мігрантів. Переміщення кваліфікованих працівників з країн, які розвиваються, до розвинених країн приносить вигоду працедавцям, які їх наймають, власне самому трудовому мігранту і суспільству, в якому вони працюють.

Р. Мюнц зосередив увагу на розмірах європейського міграційного населення, його демографічній структурі й економічних моментах [219]. Згідно з офіційною статистикою приблизно 18,7 млн. осіб перебувають як резиденти на законних підставах у країнах Європейського Союзу, у т.ч., як особи іноземного походження, народжені у певній країні, так і новоприбулі трудові мігранти. Трудові мігранти сконцентровані в декількох секторах економіки, та зайняті переважно низькокваліфікованою роботою. Р. Мюнц вважає, що процес інтеграції трудових мігрантів на європейському трудовому ринку досить сумнівний у зв'язку з тим, що мігранти не прагнуть до професійного зростання воліючи і далі виконувати низькокваліфіковану роботу.

Загалом різноманітні методологічні напрямки і підходи до дослідження сучасних тенденцій міграційних процесів у світі та в Україні свідчить про велике розмаїття термінологічних, концептуальних, інституціональних методик і понять. Це свідчить про постійний еволюційний розвиток науки міграціології та реально відображає сучасні тенденції й особливості міграційних процесів як у міжнародних масштабах, так на національному та регіональному рівнях.

1.2 Історичний і методологічний аспекти зовнішньої трудової міграції у системі суспільного розвитку

Історично так склалося, що трудова міграція населення підвищує як рівень життя тих осіб, що здійснюють відповідні трудові переміщення так і суспільства загалом. Виступаючи 6 червня 2006 р. із доповіддю на Генеральній Асамблеї Організації Об'єднаних Націй, її колишній Генеральний Секретар Кофі Аннан зазначив: – “Люди перетинають національні кордони відтоді, як їх винайшли не тільки для відвідання інших країн, але й для того, щоб жити та працювати” [2]. Результати дослідження запропоновані Кофі Аннаном свідчать про позитивність трудових переміщень для самих мігрантів, країн, до яких вони переміщуються і для країн, з яких вони мігрують. У країнах прийому трудові мігранти переважно виконують роботу, за яку неохоче беруться місцеві мешканці. Вони надають безліч послуг, від яких залежить життя суспільства. Трудові мігранти сприяють підвищенню попиту на товари і послуги і роблять вагомий вклад у зростання національних економік. У тих європейських країнах, де чисельність населення зростає повільно або взагалі не зростає, молоді працівники з інших країн допомагають стабілізувати пенсійні системи.

Світова практика свідчить, що країни, які приймають трудових мігрантів і з успіхом інтегрують їх у власне суспільство, розвиваються більш динамічно, ніж інші країни. Поряд з цим країни походження отримують користь від грошей, які переказують трудові мігранти додому. Так, за 2005 р. сума світових переказів від трудових мігрантів становила 232 млрд. дол., з яких 167 млрд. дол. були спрямовані до країн, що розвиваються [31].

Сьогодні кожна особа в світі має право вільно пересуватися й обирати собі місце проживання у межах будь-якої держави, а також покинути будь-яку країну, у т.ч. власну, і повертатися в свою країну.

Загальна кількість осіб, що проживає поза межами країн, у яких вони народилися, досягла небувалого рівня і набагато перевищує показники попереднього покоління. Багато країн походження трудової міграції втрачає

економічно активне населення, а країни, що їх приймають, наражаються на економічні негаразди та соціально-політичну напругу. Зовнішній трудовій міграції під дією соціальних, економічних, релігійних і політичних чинників і наслідків у даний час приділяється чимала увага як на національних, так і міжнародному рівнях.

У ХХІ сторіччі одна особа із тридцятьох п'ятьох є міжнародним мігрантом. Кількість осіб, що проживають за кордоном рідної країни, досягло 175 млн. осіб. Цей показник відповідає за масштабами населенню Бразилії або 3% населення земної кулі.

Зважаючи на відчутне зростання темпів і обсягів міграції у світі, питання захисту та дотримання прав трудових мігрантів стало надзвичайно актуальним. Саме тому 18 грудня 1990 р. Генеральна Асамблея ООН ухвалила Міжнародну конвенцію про захист прав всіх трудових мігрантів та членів їх сімей, що набула чинності 1 липня 2003 р. – після того, як кількість країн, що її ратифікували, досягла 20 (Азербайджан, Беліз, Болівія, Боснія і Герцеговина, Кабо-Верде, Колумбія, Еквадор, Єгипет, Сальвадор, Гана, Гватемала, Гвінея, Малі, Мексика, Марокко, Філіппіни, Сенегал, Сейшельські острови, Шрі-Ланка, Таджикистан, Уганда, Уругвай).

Станом на 1 травня 2007 р. цей список налічував 36 країн. Серед них немає України, однак присутні країни де перебуває значна частина трудових мігрантів із нашої держави: Аргентина, Азербайджан, Боснія і Герцеговина, Єгипет, Лівія, Мексика, Чилі, Сирія, Туреччина. Ще п'ятнадцять країн підписали дану конвенцію, але поки що її не ратифікували [31].

Конвенція не встановлює нових прав для трудових мігрантів. Головна її мета – гарантувати права та однакові рівні умови праці для переселенців і місцевого населення. Подамо деякі, на наш погляд, пріоритетні статті цієї конвенції:

- забезпечення всім мігрантам права на свободу думки, свободу самовираження та віросповідання (ст. 12, 13);

- забезпечення мігрантам вільного доступу до інформації про їх права (ст. 33-37);
- забезпечення мігрантам однакових прав на освіту та соціальний захист (ст. 27, 28, 30, 43, 45, 54);
- запобігання нелюдським умовам життя та праці (ст. 10, 11, 25, 54);
- забезпечення мігрантам права вступати до професійних спілок (ст. 26);

За словами уповноваженої з прав людини в Україні Н. Карпачової для України дуже важливим є те, що, на відміну від Європейської конвенції про правовий статус трудових мігрантів 1977 р., Конвенція ООН стосується всіх трудових мігрантів – як легальних, так і нелегальних [62]. Її ратифікація надасть Україні морального права вимагати захисту її мігрантів країнами Європейського Союзу, США і Канади. У Конвенції ООН уперше визначаються права, які поширюються на певні категорії трудових мігрантів й членів їх сімей, зокрема, прикордонних, сезонних працівників, моряків, найнятих на судна іноземних компаній, мігрантів, зайнятих на стаціонарних прибережних установках (платформах), а також тих, хто працює не за наймом.

Міжнародна конвенція ООН щодо захисту прав усіх трудових мігрантів і членів їх сімей спроможна вивести на якісно новий рівень захищеність українських трудових мігрантів; сприятиме можливості працевлаштування мігрантів з України; запобіганню нелегальній міграції українців через передачу регулювання потоку мігрантів офіційними службами й значне звуження функцій приватних агентів; зменшенню можливості утиску прав і примусового використання праці нелегальних трудових мігрантів із України; підвищенню соціальної захищеності українців, що працюють за кордоном, зокрема, рівня охорони здоров'я, соціальних виплат і гарантій, отримання додаткової освіти та підвищення професійної кваліфікації; створенню можливості об'єднання українських трудових мігрантів у громадські та профспілкові організації в країнах їх перебування; збереженню культурної ідентичності українців, організації навчання рідною мовою у країнах прийому.

За останні декілька десятиріч найбільшими країнами походження трудових мігрантів є Мексика, Філіппіни і Бангладеш. Найбільший вплив мігрантів у високорозвинені світові країни (США, Канада, Австралія, Японія, країни Західної Європи). У деяких країнах одночасно відбуваються процеси приїзду мігрантів і втрати частини власного населення. Наприклад, значна частка мексиканців проживає за межами своєї країни, у той же час до Мексики приїждить чимало мігрантів з Центральної Америки. Проте далеко не завжди особи переміщуються з країн, що розвиваються, до розвинених країн. Тільки 55% мігрантів проживає у Північній Америці та Західній Європі, решта 45% розміщені на всій земній кулі.

Україну складно долучити до країн із давньою історією міграції, адже донедавна переважно відбувалося освоєння нових земель і переселення всередині країни. Виїзд українських громадян (передовсім із західноукраїнських земель) за кордон набув масового характеру у XIX на початку XX ст. На той час міграція охопила практично 20% загальної кількості населення Західної України. Саме це викликало інтерес до міграційних процесів і в українській науці, а сучасну активність українців у зовнішній трудовій міграції не можна розглядати, як нове явище в українському суспільстві. Щоб ліпше зрозуміти, як з плином часу, видозмінюються напрямки, характер, зміст та інші чинники зовнішньої трудової міграції, зробимо екскурс в історію.

Аналіз зовнішніх міграційних процесів в Україні з кінця XIX ст. і до сьогодні дозволяє виділити чотири етапи їх розвитку. Перший припав на другу половину XIX сторіччя і тривав до початку Першої світової війни. Міграційний рух українців був зумовлений переважно соціально-економічними причинами, а одним із головних напрямків було переміщення з Австро-Угорських земель до Північної та Південної Америки. Другий припав на період між двома світовими війнами і мав переважно політичний характер. Третій етап масової української еміграції зумовили події та наслідки Другої світової війни спричинені політичними причинами. Четвертим етапом міграції з України є

період після розпаду Радянського Союзу, коли знову активізувався міграційний рух.

Ж.А. Зайончковська поділила міграційні процеси в Радянському Союзі на три потоки або “хвилі”. Вони обумовлені переважно політичними причинами. “Перша” і “друга” хвилі переважно вимушені, припадають на часи Першої світової, громадянської та Другої світової війн. “Третя” хвиля міграції була добровільною, переважно це “етнічна” еміграція часів холодної війни. Звісно, такий поділ є умовним, оскільки потоки еміграції то були слабшими, то знову посилювалися, проте не зникали ніколи, і саме тому йдеться про три піки еміграції. Третя хвиля еміграції вперше відносно добровільна, вона всіляко обмежувалася владою і значно поступалася за масштабам першим двом. Коли ж штучні бар’єри зникли, розміри, склад, мета еміграції та умови, в яких вона відбувалася, стали різними. Це засвідчило появу на початку 90-х р. ХХ ст. четвертої “хвилі” еміграції [41].

Простеживши в загальних рисах хронологію еміграційного руху з України, можна детальніше зупинитися на головному. Освоєння нових земель, що належали колись до Російської імперії, потребувало значних затрат робочої сили, а тому супроводжувалося масовим переселенням українців за межі території їх проживання. За період 1881-1900 рр. українці становили 36% усіх внутрішніх мігрантів імперії, у 1900-1910 рр. їх частка збільшилася до 49% і досягла максимального значення – 60% – перед Першою світовою війною. За період 1896-1914 рр. з дев’ятьох українських губерній до сучасної азійської частини Росії виїхало 1,6 млн. осіб, з них 23% – виїхало з Полтавщини, 17% – з Чернігівщини, 12% – з Київщини, 9% – з Херсонщини, 5% – з Поділля, 4% – з Волині [196].

Згідно з дослідженням В. Обленського (Осинського) за 1829-1915 рр. міграційне сальдо в Російській імперії було від’ємним і становило 4,509,495 осіб [108, 10]. Впродовж 1891-1910 рр. з Російської імперії за кордон виїхало 2 млн. 425 тис. осіб, з яких 1 млн. 744 тис. осіб виїздили до США, 97 тис. до Канади, 80 тис. Великобританії, 68 тис. до Аргентини. За період 1861 року по

1915 рік з Російської імперії емігрувало 4 млн. 273 тис. осіб (2 млн. 722 тис. осіб до США), у тому числі майже 2 млн. 574 тис. осіб у перші п'ятнадцять років XX ст. [108, 20]. Значна частина емігрантів виїздила не з Росії, а з інших частин імперії – України, Білорусії, балтійських губерній.

У період 1885-1914 рр. почалася активна еміграція осіб із західноукраїнських земель на інші континенти, вона нараховувала майже 400 тис. осіб. На основі всебічного аналізу статистичних даних, архівних матеріалів і листів емігрантів побудована праця А. Шлепакова про долю українських трудових мігрантів у США та Канаді у XIX – на початку XX ст. [160].

Значного розмаху українська міграція набула в радянський період. Насильницька колективізація 1929-1930 рр. супроводжувалася виселенням за межі України майже мільйона осіб; майже два мільйони осіб були евакуйовані у роки війни до східних регіонів СРСР. У повоєнний період відбулося велике переселення українців до Середньої Азії та Сибіру. Головним партнером України щодо міграційного обміну всі ці роки була Росія, у першу чергу, Центрально-Чорноземний, Північно-Західний, Уральський та Східносибірський регіони. Українська молодь брала активну участь у освоєнні цілини в Казахстані, спорудженні Байкало-Амурської магістралі, виїздила на гідроенергетичні будови в Сибіру, промислові новобудови в країнах Балтії [185].

Коли закінчилися великі міграційні переміщення, пов'язані з Другою світовою війною, потік еміграції в Україні майже повністю згас. У першій половині 80-х років еміграція була практично відсутня і тільки після 1986 р. з'явилися перші ознаки збільшення потоків емігрантів, що стрімко зростали в наступні роки.

Проте швидке зростання еміграції, як реакції на відкриття кордонів, було нетривалим. Найбільше документів на еміграцію для постійного місця проживання (73 тис.) було оформлено у 1990 р. Разом з батьками Україну мали покинути близько 22 тис. дітей. Однак вже у 1991 р. виїзд зменшився – близько 70 тис. осіб разом з дітьми; у 1992 р. – 44 тис. осіб; у 1994 р. – 58,7 тис. осіб.

Після 1994 року еміграція на постійне місце проживання стабільно зменшувалася і в 2002 р. становила 26,7 тис. осіб, тобто була майже втричі меншою ніж у 1991 р. [82, 7-8].

У 90-х роках минулого сторіччя О.В. Позняк [52, 37] виробив чотирирівневу структуру зовнішньоміграційних контактів населення України:

- обмін населення з найбільш етнічно та географічно близькими державами СНД – Росією, Білоруссю та Молдовою;
- міграційні контакти з державами Балтії, Закавказзя та Центральної Азії;
- міграційні зв'язки з країнами Центральної Європи – Польщею, Чехією, Німеччиною, Угорщиною, Словаччиною, Румунією, Болгарією, а також Ізраїлем;
- інші географічні напрямки міждержавних міграцій (наприклад США, Канада, Австралія, Нова Зеландія, ПАР).

У ХХІ столітті зовнішньоміграційна структура населення потребує певного переосмислення й удосконалення. Це пов'язано з тим, що в перші роки незалежності України головними чинниками і рушійними силами, що спонукали осіб до зовнішніх переміщень були етнічні та політичні мотиви. Основна частка наших громадян виїздила до сусідніх країни СНД, колишніх соціалістичних країн та Ізраїлю. Менше зовнішня міграція стосувалася країн так званого переселенського типу – США, Австралії, Канади.

Оскільки досі виїздили за кордон з метою постійного проживання, то тепер мета зовнішніх переміщень населення України суттєво змінилася – на перший план вийшли соціально-економічні мотиви, що переважно мають трудовий характер з метою отримання прибутку. У зв'язку з цим значно змінилася географія та напрямки виїзду осіб із України за кордон [189, 1622].

Враховуючи вищесказане та подану в додатку Б класифікацію зовнішньої трудової міграції населення, автор вважає доцільним конкретизувати дану класифікацію щодо напрямком переміщення мігрантів (рис. 1.1).

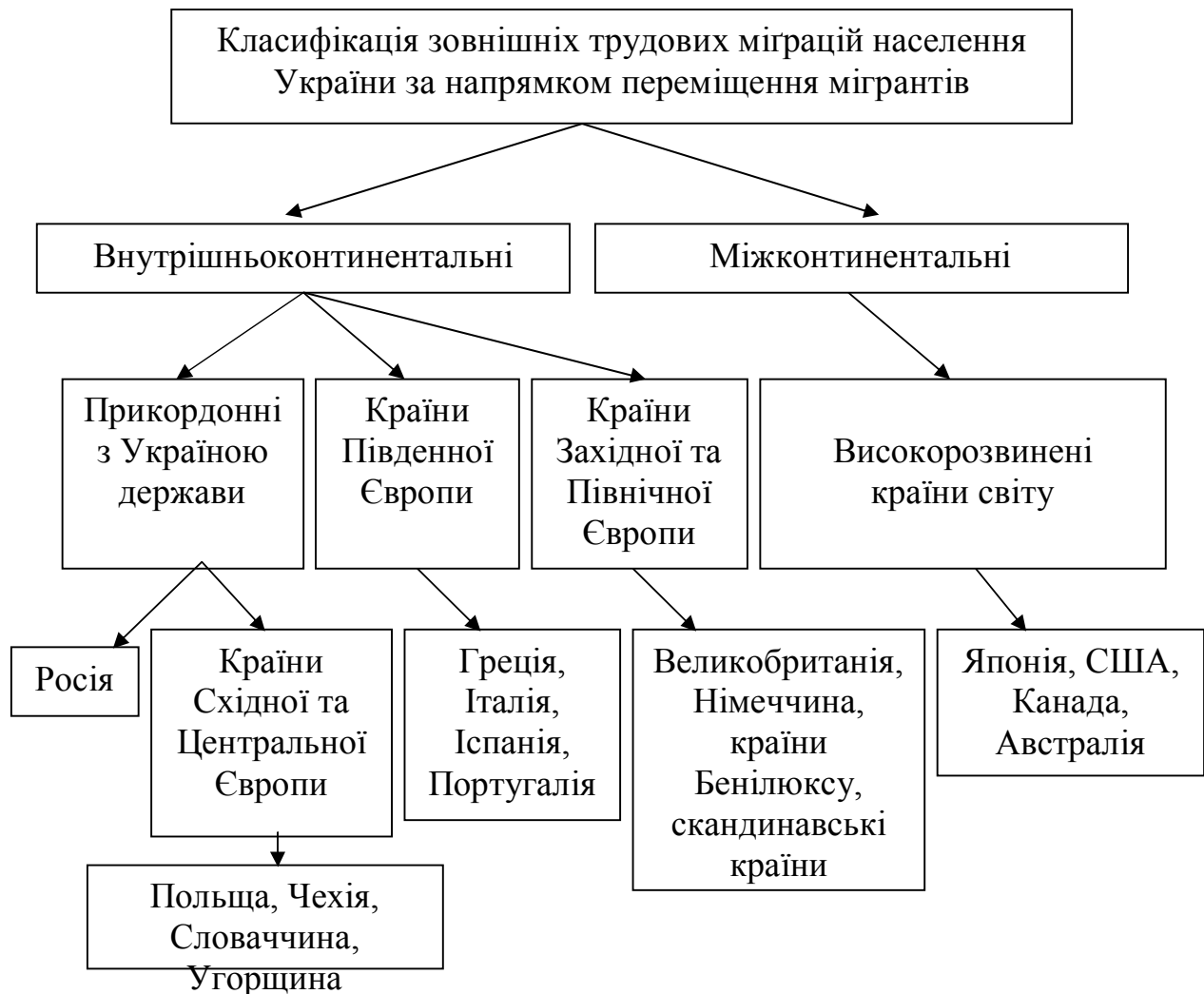


Рис. 1.1. Класифікація зовнішніх трудових міграцій населення України за напрямком переміщення мігрантів¹.

На наш погляд, дана класифікація (рис. 1.1) відображає сучасні тенденції розвитку зовнішньої міграції в Україні. В основу побудови даної класифікації покладено міграцію населення в двох основних напрямках – внутрішньоконтинентальні та міжконтинентальні. Менш за все наші громадяни виїздять до високорозвинених країн світу (Японії, США, Канади, Австралії) і розвинених країн Західної Європи (Великобританії, Німеччини, країн Бенілюксу, скандинавських країн), оскільки існують суттєві перешкоди в'їзду до цих країн. Натомість досить легко з метою трудової діяльності можна потрапити до прикордонних з Україною країн (Росії, Польщі, Чехії, Словаччини, Угорщини),

¹ Розроблено автором.

а також досить поширений виїзд до країн Південної Європи (Португалії, Іспанії, Італії, Греції).

У всі часи міграційні потоки були спрямовані до територій з сприятливішими умовами: природними, соціально-економічними та іншими. Сучасні напрямки зовнішньої трудової міграції з України не є винятком. До країн із сприятливими умовами працевлаштування належать:

- країни південної Європи: Іспанія, Португалія та Італія – приваблюють українців високим рівнем оплати праці та значною ймовірністю одержання в'їзної візи;

- прикордонні країни: Росія, з якою зберігається безвізовий режим в'їзду та виїзду, і Польща. Важливим мотиваційним елементом для трудових мігрантів є невелика вартість проїзду й практично повна відсутність мовного бар'єру [165, 29].

Згідно з багатьма українськими соціологічними дослідженнями значну частку трудових міграцій в Україні здійснює населення Західного регіону України, до якого належить Тернопільська область. Пріоритетними напрямками виїзду за кордон у цьому регіоні є прикордонні Польща, Чехія, Словаччина і більш віддалені Іспанія, Італія, Німеччина, Португалія. Для населення східних й північних областей нашої країни характерними є зовнішні міграції населення переважно до прикордонної Росії [52, 87-88]. У наступному розділі дисертаційного дослідження, ґрунтуючись на результатах вибіркового соціологічного дослідження зовнішньої трудової міграції населення Тернопільської області, ми спробуємо дослідити висловлені вище припущення.

На нашу думку, зовнішні трудові поїздки українців у контексті сучасних економічних реалій у країні необхідно розглядати як об'єктивне явище. З одного боку, трудові мігранти мають можливість використати власну робочу силу, знання, здібності й отримати за це відповідний рівень оплати праці, з іншого, країна отримує потужне зовнішнє фінансове джерело формування валового внутрішнього продукту України.

1.3 Методика оцінювання впливу зовнішньої трудової міграції населення на соціально-економічні та демографічні процеси

У науковій літературі, присвяченій проблемам зовнішньої трудової міграції населення в Україні, багато уваги приділяється аналізу обсягів та спрямованості міграційних потоків. Проте вплив трудової міграції населення на демографічні процеси та ринок праці розглядаються меншою мірою. З нашої точки зору, соціологічні, демографічні процеси та ринок праці у контексті зовнішніх трудових переміщень населення тісно взаємопов'язані і взаємозалежні.

Міграційні переміщення є важливими чинниками прискорення (сповільнення) соціально-економічного розвитку, покращення (погіршення) демографічної ситуації. Основні наслідки впливу міграції на демографічну ситуацію в “країнах-постачальниках трудових мігрантів”, до яких належить Україна проявляються в:

- скороченні загальної чисельності населення ;
- деформації статеві-вікової структури населення, що проявлятиметься в зменшенні кількості та частки осіб працездатного віку та збільшенні осіб старшого віку, тобто в старінні населення;
- зниженні показників народжуваності через високу міграційну рухомість жінок репродуктивного віку;
- збільшенні числа розлучень, у зв'язку із тривалим розлученням подружжя, серед яких один – трудовий мігрант.

Зростання обсягів трудової міграції загострює багато соціальних проблем у країнах виїзду, у тому числі й тих, що впливають з погіршення демографічної ситуації.

Зокрема, внаслідок збільшення демографічного навантаження осіб працездатного віку непрацездатними збільшується потреба в зміні пенсійного забезпечення, системи охорони здоров'я, трудового законодавства тощо.

Окрім цього загострюється соціальна напруженість, з'являється таке явище, як соціальне сирітство, йде втрата поколінь молодих людей, що виховані без необхідної батьківської опіки. Це є певною загрозою для подальшого розвитку усього суспільства.

У зв'язку з тим, що трудові мігранти у вигляді товару пропонують власну робочу силу це безпосередньо відбивається і на ринку праці. Однак, на відміну від описаних попередніх негативних тенденцій на країни-донори, трудова міграція позитивно, ніж негативно впливає на ринок праці. Насамперед це проявляється у скороченні рівня безробіття. Негативним моментом може бути виникнення відсутності резерву наявності працівників окремих професій, котрі виїхали на роботу за кордон.

Економічна складова трудової міграції знаходиться насамперед у площині грошових переказів, що здійснюють трудові мігранти з-за кордону.

Одночасно міграція є індикатором рівня життя населення. Як правило, чим більше обсяги трудової міграції населення за кордон, тим гірші показники рівня його життя.

Враховуючи вищесказане, ми пропонуємо застосувати *індикатори зовнішньої трудової міграції населення*, які виявляються в якісних і кількісних змінах демографічних показників, показників ринку праці та рівня життя населення. *У даному випадку під індикаторами ми розуміємо сукупність елементів соціально-економічного та демографічного характеру, які відображають зміни досліджуваного об'єкта в результаті впливу на них трудової міграції населення (рис 1.2).*

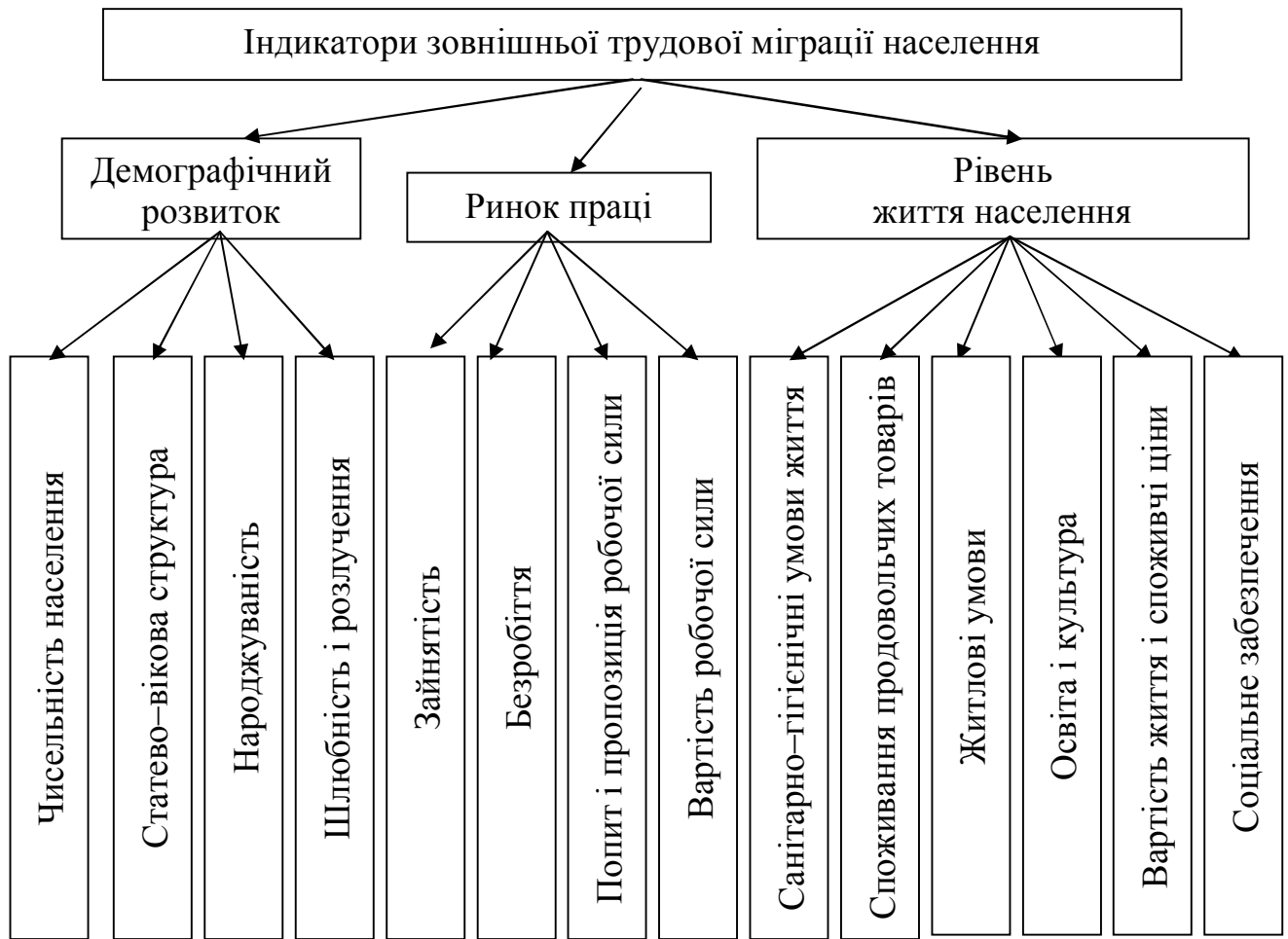


Рис. 1.2. Індикатори зовнішньої трудової міграції населення¹.

Індикатори зовнішньої трудової міграції – це елементи, що змінюються під впливом трудовіміграційних процесів, з одного боку, а з іншого, самі впливають на обсяги зовнішньої трудової міграції та структуру трудових мігрантів.

У схемі (рис. 1.2) подані лише найважливіші нині, з нашої точки зору, соціальні індикатори зовнішньої трудової міграції в Україні.

Для визначення рівня взаємовпливу процесів зовнішньої трудової міграції, демографічного та соціального розвитку необхідна відповідна методика.

Одним із авторів методичних підходів до аналізу – як кількісних, так й якісних показників міграції – був О. Хомра [173]. За останні роки, з

¹ Розроблено автором.

урахуванням сучасної ситуації в Україні, дані методичні підходи вдосконалені, зокрема М. Романюком [135], О. Позняком [118], М. Ніколайчуком [104]. Ми пропонуємо свій погляд на дану проблему з урахуванням вищезгаданих досліджень.

Наші дослідження виявили кілька сучасних тенденцій міграції населення в Україні, що має значення для вдосконалення наявних методичних підходів до її аналізу. По-перше, трудова міграція становить приблизно 90% від усієї міграції. По-друге, трудова міграція часто є тимчасовою. По-третє, відсутній статистичний підхід до визначення справжніх показників трудової міграції. По-четверте, трудова міграція суттєво впливає на величину наявного населення, тим самим змінюючи насамперед відносні демографічні показники. Враховуючи ці особливості, треба корегувати методики оцінки міграції.

Як відомо, загальні коефіцієнти обсягів міграції населення виглядають так:

Коефіцієнт прибуття:

$$K_V^+ = \left(\frac{V^+}{\bar{S}} \right) \times 1000, \quad (1.1)$$

де K_V^+ – кількість прибулих на 1000 осіб у середньому за рік на певну територію;

V^+ – кількість прибулих осіб;

\bar{S} – середньорічна чисельність населення.

Коефіцієнт вибуття:

$$K_V^- = \left(\frac{V^-}{\bar{S}} \right) \times 1000, \quad (1.2)$$

де K_V^- – коефіцієнт вибулих на 1000 осіб в середньому за рік з певної території;

V^- – кількість вибулих осіб;

З урахуванням соціологічних досліджень, що дають, хоч і не точну, однак більш наближену до реальності картину міграції населення певного регіону, дані коефіцієнти виглядатимуть так:

Коефіцієнт прибуття:

$$K_{VL}^+ = \left(\frac{V^+_{V} + V^+_{ON} + V^+_{OL} + V^+_{NL}}{\bar{S}_L} \right) \times 1000, \quad (1.3)$$

де K_{VL}^+ – кількість прибуття в середньому за рік;

V^+_{V} – кількість прибулих осіб, за даними офіційної статистики, з інших регіонів країни;

V^+_{ON} – кількість прибулих осіб, за даними офіційної статистики, з-за кордону, але не з метою працевлаштування

V^+_{OL} – кількість прибулих осіб, за даними офіційної статистики, з-за кордону з метою працевлаштування;

V^+_{NL} – кількість прибулих осіб з-за кордону, не зафіксованих офіційною статистикою, з метою працевлаштування (нелегальна міграція);

\bar{S}_L – середньорічна чисельність наявного населення, у тому числі нелегальних трудових мігрантів.

Коефіцієнт вибуття:

$$K_{VL}^- = \left(\frac{V^-_{V} + V^-_{ON} + V^-_{OL} + V^-_{NL}}{\bar{S}_L} \right) \times 1000, \quad (1.4)$$

де K_{VL}^- – коефіцієнт вибуття в середньому за рік;

V^-_{V} – кількість вибулих осіб, за даними офіційної статистики, до інших регіонів країни;

V^-_{ON} – кількість вибулих осіб, за даними офіційної статистики, за кордон не з метою працевлаштування;

V^-_{OL} – кількість вибулих осіб, за даними офіційної статистики, за кордон з метою працевлаштування;

V_{NL}^- – кількість вибулих осіб, не зафіксованих офіційною статистикою, за кордон з метою працевлаштування (нелегальна міграція).

Відповідно сальдо міграції дорівнює:

$$K_{VL} = K^+_{VL} - K^-_{VL}. \quad (1.5)$$

Відомо, що розгляд демографічних процесів починається з дослідження і підрахунку наявної чисельності населення певної території у відповідний період часу. Це пов'язано з тим, що більшість демографічних процесів неможливо виявити та обчислити без знання відповідної чисельності населення. Чисельність населення збільшується за рахунок народжень та іммігрантів, але одночасно зменшується за рахунок смертей та емігрантів. Чисельність населення країни або певного регіону змінюється під дією двох процесів – природного та міграційного руху. Класична формула обчислення чисельності населення виглядає так:

$$P_t = P_0 + (B - D) + (M_i - M_0), [89, 100] \quad (1.6)$$

де P_t – досліджувана чисельність населення;

P_0 – чисельність населення на початок поточного періоду;

B – кількість народжених за період часу ($t - 0$);

D – кількість померлих за цей самий період;

M_i – кількість прибулих осіб;

M_0 – кількість вибулих осіб.

Офіційна статистика зовнішньої міграції населення базується переважно на даних прикордонних служб та інших державних установ за наглядом міждержавних переміщень населення. Проте існує думка, що більшість зовнішніх трудових переміщень населення України відбувається нелегально, перетинаючи кордон з туристичними візами, або виїжджаючи в гості до родичів, друзів тощо. Цю категорію осіб не враховують державні установи, а тому теоретично ці особи перебувають у межах країни, але практично вони трудові мігранти за кордоном. Особливо це стосується прикордонної Росії, з якою Україна на

сьогодні має безвізовий режим перетину кордону, а тому підрахунок трудових мігрантів в одному напрямку практично унеможлиблюється.

У зв'язку з цим пропонуємо впровадити довільний показник зовнішньої трудової міграції населення (M_L), що враховуватиме осіб за межами країни з метою праці як офіційно, так і неофіційно. Підрахункові кількості зовнішніх трудових мігрантів, що перебувають або планують виїхати за межі країни, частково сприяють вибіркові соціологічні дослідження. Однак кількість осіб, які нещодавно повернулися з тимчасової роботи до країни дослідити ще складніше. Складності облікам зовнішніх трудових мігрантів дає і те, що вони відбуваються періодично з паузами від одного-двох місяців до кількох років залежно від країни призначення. Оскільки основна кількість осіб, що бере участь у зовнішній трудовій міграції, більшу частину року перебуває за межами України, то показник зовнішньої трудової міграції (M_L) спробуємо застосувати лише для осіб, які вибули на певний період за межі країни з метою працевлаштування. Відповідно до цього сальдо міграції виглядатиме так – $M_{\pm} = M_i - M_L$, а чисельність населення обчислюватиметься:

$$P_{Lt} = P_0 + (B - D) + (M_{ii} - M_{00}) + (M_{Li} - M_{L0}), \quad (1.7)$$

де P_{Lt} – чисельність населення регіону, у т.ч. зовнішня трудова міграція населення;

M_{ii} – кількість прибулих осіб, за офіційною статистикою;

M_{00} – кількість вибулих осіб, за офіційною статистикою;

M_{Li} – кількість прибулих осіб, що перебували за кордоном з метою трудової діяльності;

M_{L0} – кількість вибулих осіб за кордон з метою трудової міграції.

Враховуючи це, можна обчислити індекс наявного населення регіону:

$$I_{Plt} = \frac{P_0 + (B - D) + (M_{ii} - M_{00}) + (M_{Li} - M_{L0})}{P_0 + (B - D) + (M_i - M_0)} = \frac{P_{Lt}}{P_t}, \quad (1.8)$$

де I_{pl} – індекс наявного населення.

Даний індекс показує реальну ситуацію щодо зовнішньої трудової міграції населення на певній території, яка відрізняється від офіційних показників. Якщо I_{pl} менше від 1, це означає, що зовнішня трудова міграція посилює процеси депопуляції населення; якщо більше від 1, то зовнішня трудова міграція сприяє зростанню чисельності населення даного регіону.

Досліджуючи далі демографічні процеси у контексті впливу на окремі з них зовнішньої трудової міграції, варто детальніше розглянути статево-вікову структуру.

Віковий спеціальний коефіцієнт, K_i , є відношенням обсягу зовнішньої трудової міграції в досліджуваній віковій групі до загальної чисельності населення. Віковий коефіцієнт зовнішньої трудової міграції населення обчислюватиметься в проміле і виглядатиме так:

$$K_{Li} = \frac{M_{Li}^P - M_{Li}^V}{P_i} \times 1000, \quad (1.9)$$

де K_{Li} – віковий коефіцієнт зовнішньої трудової міграції населення;

i – вікова група;

P_i – чисельність наявного населення i – ої вікової групи;

M_{Li}^V – кількість прибулих зовнішніх трудових мігрантів i – ої вікової групи.

M_{Li}^P – кількість вибулих зовнішніх трудових мігрантів i – ої вікової групи.

Відповідно *індекс вікової інтенсивності зовнішньої міграції населення* (I_{il}) обчислюється як відношення коефіцієнта інтенсивності зовнішньої трудової міграції певної вікової групи до загального коефіцієнта інтенсивності зовнішньої міграції населення:

$$I_{il} = \frac{K_{Li}}{K_i}. \quad (1.10)$$

Аналогічно обчислюється статевий коефіцієнт інтенсивності зовнішньої трудової міграції населення. Оскільки участь у трудовій міграції бере переважно економічно активне населення віком 15–70 років, то при обчисленнях використовуватимемо чисельність населення саме цієї категорії осіб. Відповідно до цього статевий коефіцієнт зовнішньої міграції населення виглядатиме так:

$$K_{LS} = \frac{M_{Ls}}{P_{Ls}} \times 1000, \quad (1.11)$$

де K_{LS} – статевий коефіцієнт зовнішньої міграції населення;

s – стать (m - чоловіки, f - жінки);

P_{Ls} – чисельність населення відповідної статі;

M_{Ls} – кількість вибулих зовнішніх трудових мігрантів відповідної статі.

Загальний коефіцієнт народжуваності з урахуванням зовнішньої трудової міграції обчислюватиметься як відношення абсолютної кількості народжень до середньої чисельності наявного населення:

$$CBR = \frac{B}{\bar{P}_L \times T} \times 1000^1, \quad (1.12)$$

де CBR – загальний коефіцієнт народжуваності;

B – абсолютна кількість народжень за рік;

\bar{P}_L – середньорічна чисельність наявного населення.

Загальний коефіцієнт народжуваності суттєво залежить як від інтенсивності народжуваності (середньої кількості дітей, народжених жінкою), так і від статево-вікової та шлюбної структури. Тому найчастіше використовують спеціальні коефіцієнти народжуваності.

З урахуванням зовнішньої трудової міграції віковий коефіцієнт народжуваності виглядатиме так:

¹ Обчислено на основі [87, 245].

$$F_{Li} = \frac{B_i}{W_{Li}} \times 1000^1, \quad (1.13)$$

де B_i – кількість народжень жінкою i – ої вікової групи;

\overline{W}_{Li} – середньорічна чисельність жінок i – ої вікової групи.

Відповідно можна обчислити абсолютні демографічні втрати від ненароджених дітей через трудову міграцію жінок фертильного віку:

$$Y_L = \frac{B_i \times \overline{W}_i}{\overline{W}_{Li}} - B_i \quad (1.14)$$

де \overline{W}_i – середньорічна чисельність жінок i – ої вікової групи;

\overline{W}_{Li} – середньорічна наявна чисельність жінок i – ої вікової групи, враховуючи тимчасово відсутніх через зовнішню трудову міграцію.

Аналізуючи далі демографічні показники, перейдемо до коефіцієнтів шлюбності. Спеціальні коефіцієнти шлюбності забезпечують точніший вимір шлюбності, ніж загальні, та обчислюються окремо як для чисельності осіб шлюбного віку (16 і більше років), так і для жінок та чоловіків, що не перебувають у шлюбі.

Обчислення спеціального коефіцієнта шлюбності з урахуванням зовнішньої трудової міграції населення виглядатиме так:

$$CNR_L = \frac{N_i}{P_{Lt}} \times 1000^2, \quad (1.15)$$

де CNR_L – коефіцієнт шлюбності за рахунок впливу зовнішньої трудової міграції;

P_{Lt} – чисельність наявного населення.

Абсолютні втрати в укладенні шлюбів осіб певної вікової групи через трудову міграцію виглядатимуть так :

¹ Обчислено на основі [89, 246].

² Обчислено на основі [89, 198].

$$U_L = \frac{N_i \times \bar{P}_i}{P_{Li}} - N_i \quad (1.16)$$

де N_i – кількість зареєстрованих шлюбів у віці i ;

\bar{P}_i – середньорічна чисельність населення i – віку.

Відповідно втрати вікових коефіцієнтів народжуваності через зменшення укладання шлюбу трудовими мігрантами становлять:

$$U_L = n_u / n_g,$$

де n_u – імовірність народити у шлюбі;

n_g – ймовірність народити поза шлюбом.

Проте необхідно підкреслити, що відповідні індекси досліджуваних демографічних процесів на практиці можуть бути абсолютно точними лише за умови достовірної статистичної інформації щодо як загальної чисельності зовнішніх трудових мігрантів, що перебувають за межами певної території, так і їх окремих якісних характеристиках.

Якщо при розгляді демографічних показників є можливість отримати точну статистичну інформацію про досліджувані процеси та виявити вплив на них зовнішньої трудової міграції населення, то елімінувати у вигляді статистичних показників вплив зовнішньої трудової міграції населення на окремі якісні та кількісні показники ринку праці досить складно.

Кількість зовнішніх трудових мігрантів, що прибули на досліджувану територію або вибули з неї і при цьому влаштувалися на роботу в певній галузі або звільнилися з неї, можна обчислити за допомогою такого показника:

$$S_i = P_i - V_i, [8, 93] \quad (1.17)$$

де S_i – сальдо міграції;

P_i – кількість осіб, що прибули на досліджувану територію і влаштувалися на роботу в галузі i ;

V_i – кількість осіб, що вибули з досліджуваної території з галузі i .

Можна припустити, що певна кількість осіб вибула з досліджуваної території з галузі i за кордон з метою трудової діяльності. Тоді, кількість осіб, які вибули з галузі i та виїхали за кордон позначимо – V_L , а загальну чисельність осіб, як – $(V_i + V_L)$, що відповідно дорівнює – V_{Li} .

Цей показник показує, що коли кількість прибулих зовнішніх трудових мігрантів на досліджувану територію перевищує кількість вибулих осіб, відбувається зростання чисельності населення регіону та його економічно активного населення. У протилежному випадку трудові мігранти призводять до зменшення чисельності зайнятого населення.

Тоді коефіцієнт інтенсивності поповнення зайнятого населення є відношенням прийнятих на роботу осіб до середньої чисельності працівників даної галузі або професійної групи. Даний коефіцієнт демонструє наскільки зросла кількість працівників у певній галузі за рахунок територіального переміщення населення і робочої сили:

$$K^p = \frac{P_i}{\frac{1}{2}[N_{(t)} + N_{(t+1)}]}, \quad (1.18)$$

де K^p – коефіцієнт інтенсивності поповнення зайнятого населення;

P_i – кількість осіб, прийнятих на роботу в галузь i ;

$N_{(t)}$, $N_{(t+1)}$ – відповідно кількість зайнятого населення на початок та кінець року.

Вплив зовнішньої трудової міграції населення на зменшення кількості працівників обчислюється за допомогою коефіцієнта інтенсивності вибуття зайнятого населення. Цей коефіцієнт відображає, наскільки зменшується кількість зайнятого населення в результаті звільнення осіб з певної галузі у зв'язку з їх виїздом на тимчасову роботу за кордон:

$$K^v = \frac{V_{Li}}{\frac{1}{2}[N_{(t)} + N_{(t+1)}]}, \quad (1.19)$$

де K^v – коефіцієнт інтенсивності вибуття зайнятого населення;

V_{Li} – кількість осіб, які звільнилися з галузі i .

У свою чергу показник, що характеризує опосередкований вплив зовнішньої трудової міграції на зміну чисельності зайнятого населення, пропонуємо обчислити згідно з коефіцієнтом інтенсивності зайнятості населення K . Він демонструє відношення сальдо міграції населення до середньої чисельності працівників:

$$K = \frac{P_i - V_{Li}}{\frac{1}{2} [N_{(t)} + N_{(t+1)}]}, \quad (1.20)$$

Даний показник дозволяє виявити певний вплив зовнішньої трудової міграції на зміни чисельності зайнятого населення. Тобто свідчить про зміни чисельності зайнятих осіб у результаті територіального переміщення населення та трудових ресурсів у зовнішньому напрямку.

Важливим показником інтенсивності територіального руху населення і робочої сили є коефіцієнт обігу мігрантів. Він є відношенням загальної кількості міграційного населення (у тому числі зовнішніх трудових мігрантів) до середньої чисельності працівників:

$$K^l = \frac{P_i + V_{Li}}{\frac{1}{2} [N_{(t)} + N_{(t+1)}]}, \quad (1.21)$$

де K^l – коефіцієнт обігу мігрантів.

Зараз усі кількісні та якісні показники міграції визначити більш точно, ніж дозволяє офіційна статистика, можна лише соціологічними методами. Подаємо методику, за якою досліджувалася зовнішня трудова міграція населення Тернопільської області.

Методика соціологічних досліджень, яка використовується в даному дисертаційному дослідженні, поділяється на дві основні частини: кількісну й якісну. Кількісний аналіз застосовується при вивченні різноманітних форм руху, зокрема механічного. Однак, необхідною умовою його ефективності

завжди є попередній якісний процесу міграції населення. Саме якісний аналіз визначає постановку задачі, виокремлює предмет дослідження, вибирає способи й засоби дослідження, зокрема кількісні методи, використання яких поглиблює та робить більш конкретним наше знання.

Зміст і структура програми соціологічного дослідження залежить від головної поставленої мети. У даному контексті російський науковець Ядов В.Я. виділяє два типи досліджень:

1. Теоретико-прикладні, метою яких є вирішення соціальних проблем шляхом розробки нових підходів до їх вивчення, інтерпретації і пояснення, більш глибокого, ніж раніше.

2. Прикладні соціологічні дослідження мають практичний характер та містять конкретні шляхи розв'язання окреслених соціальних проблем [197].

Стратегія дослідження, пов'язана з плануванням та проведенням вимагає вибору і застосування відповідного методу дослідження [198].

Розглядаючи проблеми зовнішньої трудової міграції населення Тернопільської області, ми використовували теоретико-прикладні методи соціологічного дослідження. Ретельна розробка програми дослідження та дотримання чіткої послідовності дій при її виконанні є запорукою успіху всього дослідження. Програма з теоретико-прикладними методами дослідження включає два етапи з подальшим поділом на окремі елементи:

1. Методологічний розділ програми:

- формулювання проблеми, виділення об'єкта і предмета дослідження;
- визначення мети та постановка задач дослідження;
- уточнення та інтерпретація основних понять;
- попередній системний аналіз об'єкта дослідження;
- розгортання робочих гіпотез.

2. Процедурний розділ програми:

- принципівий (стратегічний) план дослідження;
- обґрунтування системи вибірки одиниць спостереження;
- здійснення основних процедур збору і аналізу вихідних даних [198].

Програма доповнюється робочим планом, в якому вказуються етапи роботи, строки виконання, оцінюються необхідні ресурси тощо.

У цілому соціологічне дослідження складається з багатьох стадій, які тісно переплітаються між собою і залежать одна від одної та викладені у наукових працях багатьох вчених. Відомий англійський соціолог Е. Гідденс виділяє такі стадії соціологічного дослідження:

- 1) визначення проблеми (вибір теми дослідження);
- 2) огляд літератури (знайомство з проведеними дослідженнями по темі);
- 3) формулювання гіпотез;
- 4) розробка досліджуваного проекту (вибір одного або декількох методів дослідження: експеримент, опитування, спостереження, інтерв'ю);
- 5) проведення дослідження (збір даних, реєстрація інформації);
- 6) інтерпретація результатів (опрацювання одержаних даних);
- 7) написання звіту щодо результатів дослідження (у чому полягає значимість результатів) [24, 468].

При розробці, проведенні та аналізі соціологічного дослідження автор дотримувався вимог, які викладені вище.

Вихідним моментом кожного соціологічного дослідження є проблемна ситуація. При цьому відокремлюють дві сторони проблеми: гносеологічну і предметну. У гносеологічному розумінні проблемна ситуація розглядається з точки зору пізнавального процесу. У свою чергу, предметна проблемна сторона соціологічного дослідження – це явища і процеси, які турбують або не піддаються поясненню, загрожують стабільності соціальним групам, та одночасно є головними чинниками соціальних змін, а тому потребують ретельної уваги.

Соціальні проблеми суттєво вирізняються за своєю масштабністю. Одні не виходять за межі деякого суспільства, інші зачіпають інтереси цілих регіонів, великих соціальних груп, суспільних інститутів, або суспільства. Основним завданням соціологічного дослідження, яке проведено автором, було виявлення

і відокремлення соціальних чинників, що впливають на сучасний стан та тенденції зовнішньої трудової міграції населення в Тернопільській області.

Висновки до розділу 1

1. Для ґрунтовного осмислення суті міграції та її впливу на суспільні процеси потрібне теоретичне і методичне дослідження її соціально-економічного змісту. Це дозволяє визначити міграцію населення як багатоаспектне явище з властивими рисами та складною структурою, та знайти тісний взаємозв'язок міграції і економічної теорії, соціології, демографії та ринку праці.

2. Зовнішня трудова міграція населення в сучасному глобалізованому світі розвивається швидкими темпами, набуваючи величезних масштабів. На всій земній кулі щорічне багатомільйонне збільшення кількості трудових мігрантів спонукає світову наукову громадськість все більше уваги приділяти процесам міжнародної міграції робочої сили.

3. Історичний розвиток зовнішньої трудової міграції населення України розпочатий наприкінці ХІХ та продовжений протягом ХХ сторіччя, засвідчив його мобільність та активне міждержавне переміщення наших громадян після проголошення незалежності у 1991 р. У ХХІ сторіччі характер і напрями міграції населення в Україні набувають суттєвих змін, потребуючи класифікації та ретельного аналізу.

4. Оскільки міграція тісно взаємозв'язана з відтворенням населення, ринком праці та іншими соціальними процесами, доцільним є застосування соціальних індикаторів зовнішньої трудової міграції населення, що виявляються в якісних і кількісних змінах демографічних показників (чисельність населення, статево-вікова структура, народжуваність, шлюбність і розлучуваність), показників ринку праці (зайнятість, безробіття, попит і пропозиція робочої сили, вартість робочої сили) та показників рівня життя населення (житлові умови, вартість життя і споживчі ціни, санітарно-гігієнічні

умови життя, споживання продовольчих товарів, освіта і культура, соціальне забезпечення).

5. Виконані нами у дисертації дослідження виявили кілька сучасних тенденцій та особливостей, притаманних зовнішній міграції населення в Україні, які мають значення для вдосконалення наявних методичних підходів щодо її аналізу. Це стосується тимчасового характеру зовнішньої міграції населення, належного статистичного підходу до визначення справжніх показників трудової міграції за кордон та її суттєвого впливу на чисельність населення, що сприяє зміні відносних демографічних показників.

6. Вироблена методика оцінки демографічних втрат внаслідок зовнішньої трудової міграції через застосування індексів чисельності населення та вікової інтенсивності трудової міграції. Поряд з цим запропоновано методику обчислення абсолютних демографічних втрат від ненародження дітей через трудову міграцію жінок фертильного віку та вікові втрати народжуваності внаслідок зменшення укладання шлюбів зовнішніми трудовими мігрантами. Ці індекси досліджуваних демографічних процесів на практиці, можливо, будуть цілком точними лише при умови достовірної статистичної інформації про загальну чисельність зовнішніх трудових мігрантів, що перебувають за межами певної території, та осіб, що повернулися з тимчасової роботи з-за кордону.

РОЗДІЛ II

КОМПЛЕКСНИЙ АНАЛІЗ ЗОВНІШНЬОЇ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ

2.1. Масштаби трудової міграції населення України

Виявити можливість вивчення Тернопільської області як індикатора процесів зовнішньої трудової міграції населення, що відбуваються в Україні, ми спробуємо шляхом вивчення даних, нагромаджених про трудових мігрантів українськими та зарубіжними дослідниками.

Як ми вже відзначали, до українських науковців, що вивчають різні аспекти зовнішньої трудової міграції населення шляхом соціологічних досліджень, належать О. Малиновська [83], Е. Лібанова, О. Позняк [52], О. Хомра [174], С. Пирожков [116], І. Прибиткова [125].

Одне з перших соціологічних досліджень на теренах України проведено Національним інститутом стратегічних досліджень у співпраці з Центром “Соціальний моніторинг” у 1994-1995 рр., на основі якого відбулася спроба аналізу зовнішньої трудової міграції українських громадян у рамках Міжнародного проекту Департаменту народонаселення економічної комісії Організації Об’єднаних Націй для Європи під назвою “Зовнішні міграції в Україні: причини, наслідки, стратегії” [83]. Активну участь у цьому проекті брала О. А. Малиновська.

Дослідження виконувалося за етносоціологічною методикою виробленою Д. Мессеєм при вивченні населення Мексики. Воно виділялося застосуванням якісних соціологічних методів у дослідженні. Зокрема це етнографічне спостереження, поглиблене інтерв’ю у вигляді опису життя та побуту мігрантів, аналізу географічних, соціально-економічних, демографічних, історичних та інших даних мігрантів. Інформація збиралася шляхом опитування власників домогосподарств з досвідом тимчасової роботи за кордоном.

Предметом дослідження були вже здійснені поїздки за кордон населенням та їх наслідки на мікрорівні (для матеріального добробуту родин, сімейних стосунків) і макрорівні (для соціально-економічного розвитку населеного пункту та країни загалом).

Для дослідження було вибрано три населені пункти різного адміністративного значення з метою вивчення їх міграційної поведінки: м. Київ, м. Чернівці, та с. Прилбичі Яворівського району Львівської області [83].

Найпоширенішою формою трудової міграції за кордон виявилися короткотривалі поїздки строком до семи днів з метою закупів або продажу невеликих партій товарів. Подібний вид трудових поїздок отримав назву “човникова міграція”. Головним рушійним чинником таких поїздок було поліпшення сімейного добробуту. Основною країною призначення на момент дослідження була Польща, за нею далеко позаду розташувалися Румунія, Туреччина і Німеччина.

Це дослідження виявило, що переважна більшість українців працювали за кордоном нелегально. Більшість трудових мігрантів виїздили з країни використовуючи особисті запрошення від іноземних громадян, не маючи ні дозволу на роботу, ні трудового договору. Отримані під час опитування відповіді виявили, що, працюючи за кордоном, українці виконують важку, низькокваліфіковану роботу з ненормованим робочим днем та з відсутністю правових і соціальних гарантій.

Соціологічне дослідження дозволило порівняти соціально-демографічні характеристики сімей без досвіду тимчасової роботи за кордоном, та сімей з трудовими мігрантами.

За даними цього дослідження, домогосподарства, в яких його члени мають досвід тимчасової роботи за кордоном, складаються з осіб молодого віку найбільш працездатного віку без великої кількості неповнолітніх дітей та осіб похилого віку. Серед зовнішніх трудових мігрантів переважають особи віком 20-34 років.

У свою чергу освітній рівень трудових мігрантів надзвичайно високий. У м. Чернівці особи з вищою освітою становили 51% мігрантів, у м. Києві – 40%. У сільській місцевості переважають мігранти з середньою і базовою вищою освітою [83].

Пізніше в монографії С. Пирожкова, О. Малиновської, О. Хомри “Зовнішні трудові міграції в Україні: соціально-економічний аспект” [116] на основі поглиблених інтерв’ю членів домогосподарств зовнішніх трудових мігрантів та інших джерел досліджуються моделі міграційної поведінки, спонукальні мотиви, характер і соціально-економічні результати роботи за кордоном на мікро- і макрорівні; аналізуються тенденції розвитку зовнішньої трудової міграції в Україні шляхом порівняння останніх статистичних даних із дослідженням у 1994 році.

Соціологічне дослідження охопило 440 домогосподарств трудових мігрантів у трьох населених пунктах України: м. Київ, м. Чернівці, с. Прілбичі Львівської області [116].

Аналіз результатів дозволив простежити зміни масштабів трудової міграції в Україні впродовж 1994-2002 рр. Розглянуто соціально-демографічні характеристики активних трудових мігрантів (у т.ч. осіб, що виїхали на тимчасову роботу за кордон протягом останніх декількох років і перебували на момент опитування за межами країни, або ті, що мають досвід роботи за кордоном), періодичність трудових міграцій.

Значну увагу приділено соціальним чинникам, що трапляються українським працівникам за кордоном і безпосередньо впливають на їх життя. Це стосується правової захищеності, умов праці та проживання, ставлення місцевої влади, працівників і місцевих мешканців до трудових мігрантів з України.

Крім цього, досліджено основні характеристики домогосподарств трудових мігрантів: матеріальний стан, забезпеченість житлом і земельними ділянками, транспортними засобами, підприємницька діяльність.

Розглядалися питання трудової діяльності українських остарбайтерів у Росії, масштаби та інтенсивність трудової міграції українських мешканців до Росії, характеристики поїздок і їх результати. Оцінювався потенціал зовнішньої трудової міграції населення в Україні та її перспективи у зв'язку з розширенням Європейського Союзу [116].

У 1999 р. О. Хомра виконав вибіркоче соціологічне дослідження в межах українських регіонів “Карпати” (Івано-Франківська, Львівська, Чернівецька області) та “Буг” (Волинська область) [174], мета якого полягала в з'ясуванні думок населення про виїзд на тимчасову роботу та постійне місце проживання за кордон українських громадян, а також стану і перспектив інтеграції України в європейські структури.

Дослідження виявило, що переселитися на постійне місце прагне 14,9% опитаних осіб, а 20,4% не визначилися щодо виїзду за кордон. Найбажаніші країни поселення серед потенційних мігрантів – це Німеччина (20,2%), США і Канада (16%), Росія і Білорусь (6,4%).

У західних областях головним чинником виїзду на тимчасову роботу за кордон був матеріальний (54,5%). Бажання виїздити на тривалу тимчасову роботу за кордон більше прагнуть чоловіки. Найбільше налаштовані на зовнішню трудову міграцію особи віком до 45 років. Зокрема серед осіб 25-34 років охочих виїхати на тимчасову роботу за кордон 83,5%. В освітньому рівні переважали особи з середньою спеціальною освітою [174].

У дослідженнях зовнішньої трудової міграції українських громадян бере активну участь І. Прибиткова. Оперуючи даними, отриманими в результаті загальнонаціонального соціологічного моніторингу, виконаного Інститутом соціології НАН України у межах проекту “Україна на порозі XXI сторіччя” (1994-2001 рр.) та проекту “Українське суспільство: моніторинг соціальних змін”, І. Прибиткова проаналізувала зовнішньоміграційні процеси у нашій країні [125].

Основний матеріал, отриманий у результаті соціальних моніторингів має переважно соціальний характер. У дослідженні проаналізовано соціальну

стратифікацію рівня життя сімей трудових мігрантів і сімей без осіб з досвідом тимчасової роботи за кордоном.

Дане опитування виявило, що респонденти, що вважали рівень власного матеріального забезпечення нижчим за середній значно переважали серед осіб, не залучених до зовнішніх трудових переміщень, і, навпаки, сім'ї осіб із досвідом тимчасової роботи за кордоном суттєво переважали над сім'ями з середнім та вищим від середнього рівня матеріального благополуччя.

Доходи зовнішніх трудових мігрантів, за даними І. Прибиткової, виглядають так: 6,2% осіб перебувають за межею бідності; 37,1% осіб змушені витратити усі власні доходи на придбання продуктів харчування; 30% осіб стверджують, що їх коштів вистачає на прожиття; 20% осіб переконані у тому, що вони заробляють достатньо, щоб забезпечити себе всім необхідним; 5,6% осіб не відмовляють собі у придбанні необхідних продуктів і товарів та спроможні роботи заощадження; а 1,1% респондентів проживають у повному достатку.

Зовнішні трудові мігранти по-різному оцінили власні статусні позиції в українському суспільстві. Майже тридцять відсотків осіб долучили себе до середнього суспільного класу, 64,6% – до нижчого суспільного прошарку, а майже 9,4% – до вищої верстви населення.

Респонденти без досвіду тимчасової роботи за кордоном дали власному соціальному статусові значно нижчі характеристики. Так, три чверті осіб долучили себе до нижчого суспільного прошарку, середнього рівня соціальної ієрархії досягли 21,2% осіб, а 4,6% осіб вважали власне статусне положення досить високим [125].

Одне із наймасштабніших вибіркових соціологічних досліджень зовнішньої трудової міграції населення “Життєві шляхи населення України” виконане Е. Лібановою та О. Позняком у березні 2001 р., охопило вісім областей України Волинську, Донецьку, Закарпатську, Івано-Франківську, Луганську, Львівську, Рівненську, Чернівецьку, у т.ч. приблизно 18 тис. осіб

віком 15-70 років (8 тис. домогосподарств), що репрезентують усе економічно активне населення названих регіонів [52, 70].

Результати цього соціологічного дослідження значно посилили інформаційне забезпечення зовнішньої трудової міграції населення України. За даними обстеження, у 2000 р. трудові поїздки за межі країни здійснили 271,5 тис. осіб із восьми областей, що розглядаються. Станом на березень 2001 р. 204,1 тис. осіб із досліджуваних областей України, відповідно до повідомлень їх родичів, були відсутні в місці постійного проживання не менше, як три місяці і перебували на тимчасовій роботі за кордоном [52, 70-71].

Результати обстеження “Життєві шляхи населення України” поряд із інформацією інших джерел дозволили дослідникам дати мінімальну оцінку обсягів зовнішньої трудової міграції в Україні.

Рівень участі населення віком 15-70 років у зовнішній трудовій міграції серед розглянутих областей загалом дорівнював 2,3%, однак виявилася істотна територіальна диференціація серед учасників тимчасових трудових поїздок за кордон. Найактивнішими у трудовій міграції є західні області України, наприклад, сукупний рівень участі у Закарпатській області дорівнює – 10%, у Івано-Франківській – 6,5%.

Згідно з даним дослідженням найчастіше брали участь у трудових переміщеннях за кордон особи 20-44 років, особливо 25-29 років. Основну масу зовнішніх трудових мігрантів становлять чоловіки – 76%.

Серед країн, що приймають українських трудових мігрантів виділяються Російська Федерація (42,4%), Польща (25,8%), Чехія (17,1%), їх частка у загальному обсязі є приблизно 85%. До інших країн належать Італія, Португалія, Угорщина, Білорусь.

Головною сферою прикладання праці українців за кордоном є будівництво, де зайнято 57,1% осіб. Серед інших сфер зайнятості зовнішніх трудових мігрантів із України виділяють сільське господарство – 15,8%, торгівля, транспорт і зв'язок, колективні послуги, послуги домашньої прислуги, промисловість – по 4-6%. Представниці жіночої статі працюють переважно у

сільському господарстві – 25,6%, як домашня прислуга – 15%, у промисловості, будівництві, торгівлі – по 10-11%. Чоловіки, що виїждять на тимчасову роботу за кордон, працюють переважно на будівельних майданчиках. У країнах прийому українських трудових мігрантів кількість чоловіків, зайнятих на будівництві, зокрема, у Чехії становить 88,2% від загальної маси, у Росії – 72,8%, у Польщі – 64,6% [52, 92-93].

Завершуючи огляд головних вітчизняних досліджень зовнішньої трудової міграції українських громадян, необхідно звернути увагу на країни де перебувають українці на тимчасовій роботі та зробити аналіз даного процесу з позиції наукового товариства цих країн.

Однією з країн, що приймає найбільше українських трудових мігрантів, є Російська Федерація. Досліджуючи процеси трудової міграції до Росії, В. Мукомель зазначив складність отримання достовірних даних про кількість мігрантів [102]. Це пояснюється тим, що переважна більшість іноземних громадян, що працюють у Росії, перебувають там тимчасово і не реєструють власне перебування або проживання, а тому не мають законних підстав для роботи. У 2004 році на законних засадах у Росії працювало лише 170 тис. осіб із країн СНД. Загальна кількість іноземних працівників, що працювали у 2004 році в Росії, оцінюється в 4,9 млн. осіб [102].

Судячи з окремих досліджень, трудові мігранти значно посилюють конкуренцію з росіянами на ринку праці. Значна частина робочих місць (від 50% у Москві та до 30% у регіонах) зайнята трудовими мігрантами та “зарезервована” за ними на довгі роки. Мігранти зайняті переважно на непрестижній роботі, в тих сферах діяльності, де росіяни не бажають працювати. Однак, прийнято вважати, що трудові мігранти відбирають робочі місця в росіян, провокуючи зниженню рівня заробітної плати місцевих працівників.

Значний вплив некваліфікованої робочої сили сприятливий для кваліфікованих працівників, оскільки сприяє зниженню цін на товари та послуги, проте невигідний для некваліфікованих працівників, знижуючи їх

рівень оплати праці. Росія не є винятком: кваліфікованою працею зайнятий лише кожний п'ятий нелегальний мігрант.

На підтвердження тези про нелегальний статус трудових мігрантів у Росії, зокрема українських, Г. Вітківська, в одній із своїх наукових доповідей на міжнародній конференції у травні 2007 року, присвяченій трудовій міграції населення в Росії, відзначила що приблизно 90% іноземних трудових мігрантів перебувають і працюють на території країни нелегально, без реєстрації за місцем проживання і без дозволу на роботу [13].

Кількість українських мігрантів, що працювали на території Росії в 2005 р., оцінюється як 1 млн. осіб; середньорічна кількість працюючих оцінюється як 644 тис. осіб; середня кількість місяців перебування в Росії становить 7,7; середній розмір грошових переказів в Україну – 130 дол. на місяць; розмір трансфертів становить 1004 млн. доларів на рік [13].

За оцінками експертів, загальна чисельність незаконних трудових мігрантів з країн СНД у Росії становить не менше, як 5,5 млн. осіб. З урахуванням нелегальних мігрантів із країн далекого зарубіжжя (близько 2-2,5 млн. осіб), загальні обсяги нелегальної міграції в Росії становлять 7,5-8 млн. осіб [13]. Така ситуація загрожує як країні прийому мігрантів, так і безпеці самих трудових мігрантів.

Несприятливі умови прийому трудових мігрантів у Росії знижують її привабливість в умовах світової конкуренції за іноземну робочу силу. Останніми роками суттєво зменшився потік мігрантів до Росії з України. Майже 30% з них тепер виїждять до європейських країн.

Наприклад, Португалія традиційно, на відміну від інших південних європейських країн, має розгалужені еміграційні та імміграційні зв'язки, що сформувалися досить давно, але суттєво видозмінилися лише в останні роки. Розглядаючи процеси трудової міграції населення до Португалії, М. Л. Фонсека зазначає, що останнім часом значно змінилася географія еміграційних потоків до країни [191], зокрема, розвинувся міграційний потік робочої сили із Східної Європи, а саме – України, Румунії, Молдови, Росії (рис. 2.1).

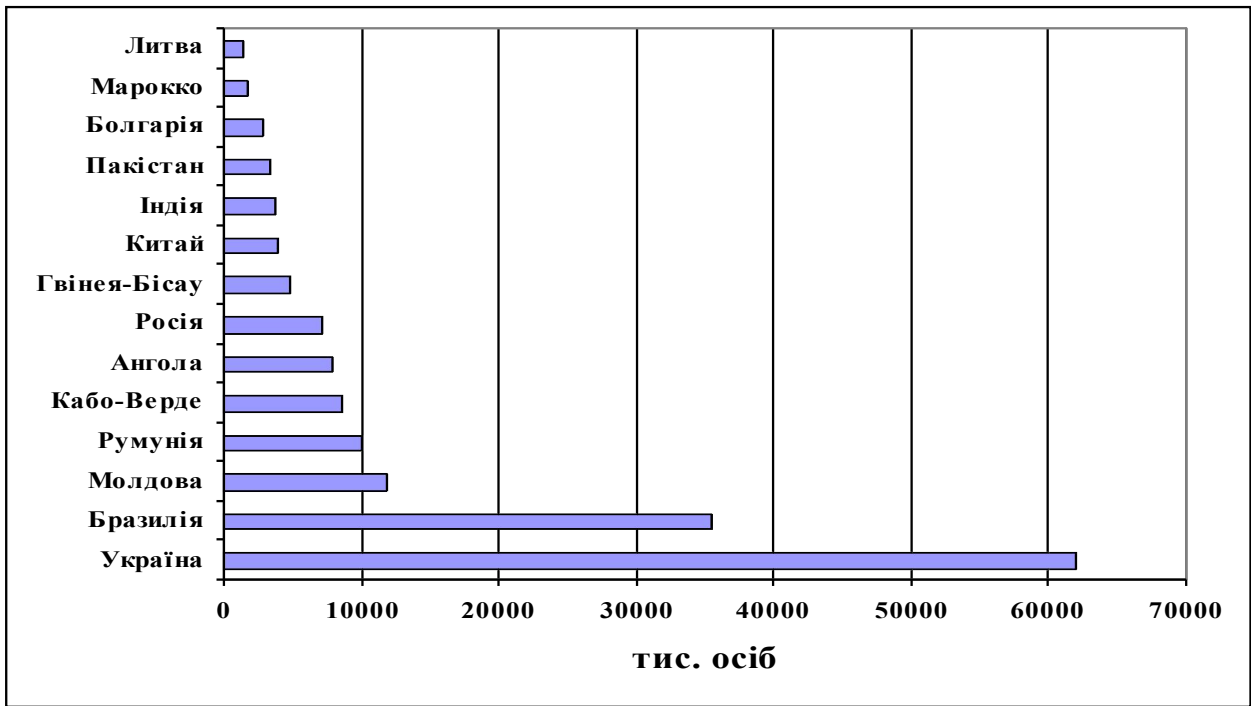


Рис. 2.1. Громадянство осіб з правом перебування у Португалії [209]¹.

З рис. 2.1 видно, що серед національних груп найбільше осіб з України (майже 70 тис. осіб), що мають право перебувати в Португалії.

Значна кількість трудових мігрантів зосереджена у Лісабоні та його околицях. Однак поселення мігрантів трапляються практично в усій Португалії і залежить від попиту на робочу силу, необхідну для певного регіону.

У професійному розрізі іммігранти із східних європейських країн, незважаючи на досить високий кваліфікаційний і освітній рівні, залучені переважно в таких галузях господарства, як будівництво (чоловіки) та обробна промисловість і домогосподарство (жінки). Проте є істотний відсоток європейців із східних країн, що працюють у сільському господарстві і у певних видах промисловості в північному регіоні Португалії.

Переважна більшість трудових мігрантів з України працює у будівництві – 41,3%, в обробній промисловості – 24,2%, у сфері послуг – 13,1%, у торгівлі – 7,0%, у ресторанному та готельному бізнесі – 6,0%, у сільському господарстві та рибальстві – 5,4%, у транспорті та комунікаціях – 3,0%.

¹ Побудовано на основі [209].

Вивченням української трудової міграції до Португалії займаються португальські економісти Х. К. Маркес і П. Гоїс [215]. Впродовж 2001-2004 рр. Португалія надала приблизно сто тисяч дозволів на перебування іммігрантам із Східної Європи (Молдова, Україна, Румунія та Росія). Саме тоді українські мігранти вперше з'явилися серед головних міграційних груп, що переселялися до Португалії.

Дослідження 2002-2004 рр. виявили певні тенденції трудової міграції із східних європейських країн до Португалії. Незадовільний матеріальний стан змусив українців прийняти рішення про виїзд за кордон на тимчасову роботу. У Португалії зріс попит на зарубіжних працівників у економічних секторах, зокрема в будівництві та туризмі. Майже чверть іммігрантів з України, Румунії, Росії та Молдови підтвердили, що вони вибрали Португалію як міграційне місце призначення завдяки можливості отримати легалізацію, а практично кожен третій відзначив, що прибув до Португалії у січні-жовтні 2001 року.

Процес легалізації, який Португальській уряд розпочав від 2001 року відповідними законодавчими актами, суттєво змінив міграційну ситуацію в країні. Іммігрантів із португаломовних країн на ринку праці витісняють громадяни із Східної Європи, серед яких українці стали найбільшою групою, що переселяється до країни. У 2001-2004 рр. було видано 183 тис. 655 дозволів на перебування незаконним іммігрантам. Більш ніж половина цих дозволів надана мігрантам зі Східної Європи, у т.ч. українцям – 35% [215].

Однак останнім часом кількість зарубіжних іммігрантів до Португалії зменшилася, що пов'язано з високим рівнем безробіття серед осіб, що переселяються до країни. Одночасно із зменшенням тих хто виїздить, тисячі українських громадян останніми роками покинули Португалію. Економічна криза, що спіткала Португалію, особливо інтенсивною була в головних економічних секторах, де працювали українські мігранти (обробна промисловість, будівництво). До причин значного виїзду українських трудових мігрантів із Португалії Х.К. Маркес і П. Гоїс долучають поліпшення умов в

Україні, економічний приріст у сусідній Іспанії та вищі заробітки запропоновані, наприклад, у Великобританії.

На сьогодні без припливу іноземних працівників до країни, а з деяким вивідпливом, ця міграційна хвиля в ХХІ сторіччі істотно змінила національний склад переселенців до Португалії та зміцнила статус Португалії в європейській міграційній системі як країна-реципієнта.

Х. Аранго, досліджуючи імміграційні процеси в Іспанії, в одній із своїх праць розглядав проблему несанкціонованої міграції до країни [201]. Він підкреслив, що кількість мігрантів, які перебувають в Іспанії на законних засадах від 1995 до 2004 рр., збільшилася в чотири рази – від 500 тис. до 2 млн. осіб відповідно. За окремими оцінками, на початку 2005 року в Іспанії перебувало приблизно 1,2 млн. несанкціонованих іммігрантів. 30 грудня 2004 р. іспанський уряд ухвалив постанову про зміни певних аспектів правової бази імміграційної політики, що, зокрема, полягала у запровадженні програми “нормалізація” для працедавців та їх іноземних працівників. Головною метою цієї програми є задоволення попиту на іноземну робочу силу законним шляхом.

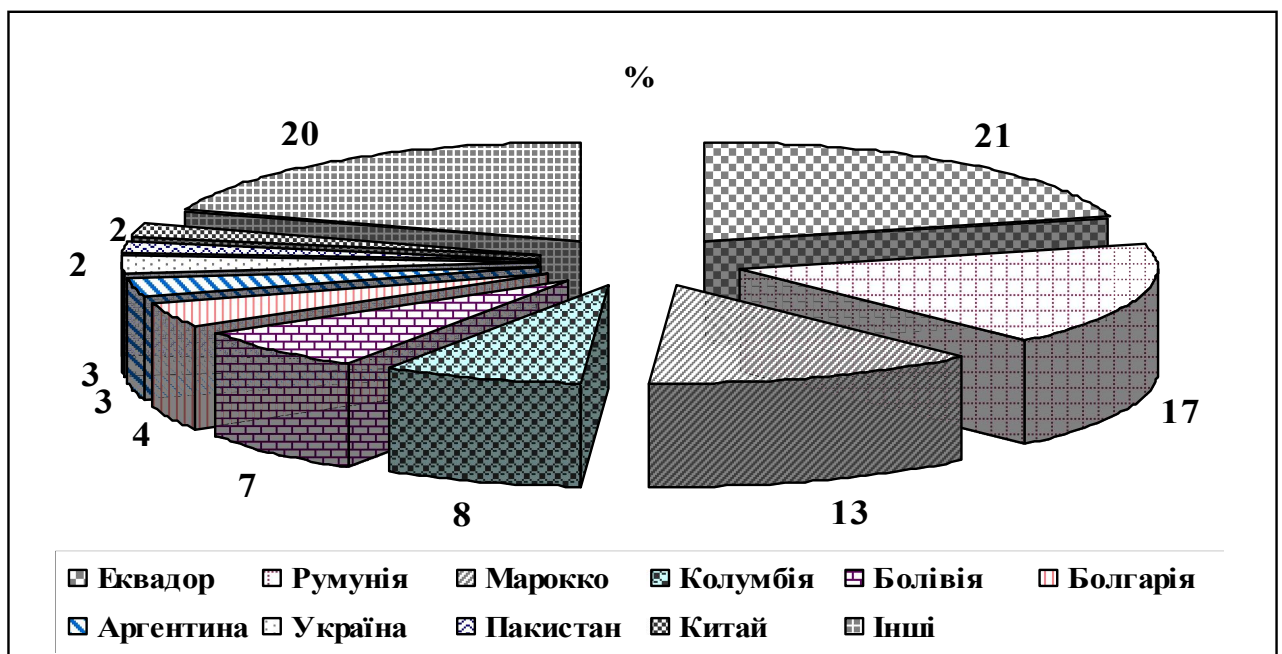


Рис. 2.2. Країни походження законних трудових іммігрантів у Іспанії станом на 7 травня 2005 року, % [201]¹.

¹ Побудовано на основі [201].

На рис. 2.2 видно, що в Іспанії на законних підставах, серед іммігрантів із інших країн перебуває певна частка трудових мігрантів з України. Враховуючи, що кількість законних іммігрантів в Іспанії становить приблизно 2 млн. осіб, а частка українців серед них – 3%, відповідно 60 тис. українських громадян перебуває в Іспанії з дозволом на працевлаштування. Проте загальні масштаби української імміграції до Іспанії важко підрахувати, оскільки значна кількість трудових мігрантів перебуває в країні нелегально.

Вивченням процесів трудової міграції у сусідній з Україною Польщі займається польський економіст К. Ігліска [212]. За її твердженням, польське суспільство неохоче приймає іноземців. Історично цьому типові ставлення сприяв той факт, що пересічний поляк мало контактував з іноземцями, а іноземні працівники є зовсім новим явищем. Роками Польща була країною, що поставляла мігрантів на європейські та позаєвропейські ринки праці, а не країною – метою міграції. У 90-х р. ХХ століття ситуація почала змінюватися, чому сприяв ряд чинників, серед них вирішальне значення мав розпад Радянського Союзу. Польща стала спочатку транзитною країною, через яку мігранти прямували до країн Західної Європи, а сьогодні перетворилася на країну, що приймає іммігрантів. Факти підтверджують, що, коли прибульці з боку східного кордону дістають роботу в Польщі, то це, найчастіше, нелегальна праця. Варто також підкреслити, що серед іноземців, які отримують дозвіл для легального працевлаштування в Польщі, найбільше мігрантів зі сходу, серед них на першому місці українці.

Процеси української трудової міграції до Польщі вивчає також польський економіст І. Конечна [67]. За різними статистичними джерелами кількість нелегально працюючих українських мігрантів коливається від 100-150 тис. осіб – до 1 млн. осіб. Виконане у 2003 році І. Конечною соціологічне дослідження виявило, що 14% респондентів мали контакти з українцями (безпосередні або опосередковані), причому 2% задекларували, що особисто брали на роботу українців. У Польщі є приблизно 12,5 млн. домашніх господарств, якщо 2% з них брали на роботу принаймні одного українця, це означає, що в різний час

могли працювати майже 250 тис. українців. Зрозуміло, що це дуже приблизна оцінка, оскільки, по-перше, один українець може працювати одразу в кількох домашніх господарствах (призводить до збільшення оціночної кількості працівників), по-друге, очевидно, не всі респонденти, які брали на роботу українців, дали правдиві відповіді на поставлені запитання (у свою чергу, це зменшує кількість працівників).

Згідно з даними польських дослідників українці, що працюють у Польщі, найчастіше займаються торгівлею – 40%, працюють на будівництві чи ремонтних роботах – 39%, у рільництві та садівництві – 17% [67].

Польські періодичні видання дають цікаву інформацію про українську трудову міграцію до Польщі. За твердженням Я. Вейзакера, у 2005 р. українським громадянам було запропоновано майже 2700 робочих дозволів [226]. Разом з тим Польща має приблизно 100 тис. нерегулярних працівників з України, що виконують низькокваліфіковану трудову діяльність. Нещодавні зміни у Польському міграційному законодавстві здебільшого спрямовані на залучення сезонників для сільськогосподарських робіт, а не на істотне збільшення висококваліфікованих мігрантів.

Вивченням процесів української трудової міграції в Чехії займається М. Луптак і Д. Дрбоглав [220]. Українські мігранти залучені переважно в машинобудівній промисловості, легкій промисловості, роздрібній торгівлі, сільському господарстві. Формою перебування українців є робочі дозволи – індивідуальні та торговельні ліцензії, а також нелегальний перетин кордону. Серед українців переважають молоді чоловіки, що виконують ручну роботу, нижчу від власного освітньо-кваліфікаційного рівня, і часто відвідують Україну. Географія українських трудових мігрантів у Чехії досить розгалужена. Українців можна зустріти в усіх регіонах країни, проте найбільше вони зосереджені у Празі, Центральній Богемії та в усіх великих містах.

Л. Наре в одній із своїх праць, розглядає трудову міграцію населення із Східної й Центральної Європи до Південної Італії [228]. Вона досліджує українських працівників у місті Неаполі як приклад неформальної та нелегальної

міграції. Південь Італії вважають “моделлю середземної міграції”, що характеризується співіснуванням імміграції, еміграції, безробіття та широкими неофіційними трудовими ринками. Відомо, що Неаполь є одним з головних місць призначення нелегальних мігрантів.

Розглядаючи процеси трудової міграції до Італії, необхідно зрозуміти територіальні відмінності в межах країни – між Північною й Південною Італією. Якщо в північних містах переважна більшість переселенців залучені в промисловості та бізнес-структурах, то на півдні мігранти зайняті як домашня прислуга, а також у сільському господарстві та роздрібній торгівлі. У Неаполі українські трудові мігранти, а це переважно жінки, працюють у сім'ях прибиральницями та доглядальницями для літніх, немічних осіб і дітей.

Для чіткішого розуміння ситуації було виконано соціологічне дослідження українських мігрантів, що перебувають в Італії. З отриманих результатів стало зрозуміло, що українська трудова міграція набула масштабного розвитку. Переважна більшість українців прибула до Італії у 2000 році. За статистичними даними, під час компанії впорядкування трудових мігрантів у 2002 р. приблизно 100 тис. українців (точніше 101 тис. 651 особа) отримали дозвіл залишитися в країні. Згідно з Італійським відділом статистики за рік до цього в Італії налічувалося лише 15 тис. 510 осіб із України. За останніми даними цього відділу у 2005 р. українці були п'ятою найміграційнішою групою з понад 100 тис. резидентів (107 тис. 118 осіб).

Важливою обставиною при дослідженні міграції жінок є те, що вони стали годувальницями для своїх сімейств. В еміграції українські жінки відокремлені від своїх чоловіків або є вдовами. Вони розглядають можливість залишитися в Італії як єдиний доступний шлях утримувати власну родину. За твердженням Л. Наре, робота, яку виконують українські трудові мігрантки, надзвичайно різноманітна [228]. Однак, при спробі довідатися про робочі обов'язки, найпоширенішою відповіддю була: “Я роблю все”. Тому праця українських жінок є достатньо складною та напруженою, а робочий час – ненормованим.

Дослідженням зовнішньої трудової міграції населення в Ірландії займаються ірландські економісти П. МакЕйрф і П. Воллі [214]. Вони вивчали осіб, що отримали дозволи для працевлаштування в Ірландії. Серед мігрантів зайнятих у всіх сферах економіки, значна частина сконцентрована в малокваліфікованих або низьких видах діяльності – послугах, обслуговуванні, промисловості, сільському господарстві та рибальстві.

Географія країн, з яких трудові мігранти з робочими дозволами прибувають до Ірландії на тимчасову роботу просто вражає. Вони представляють всі континенти нашої планети: Азію – Філіпіни, Китай, Пакистан, Індію; Африку – ПАР; Південну Америку – Бразилію; Північну Америку – США; Австралію та Океанію – Австралію та Нову Зеландію. Проте найбільший контингент – трудові мігранти з Європи (рис 2.3).

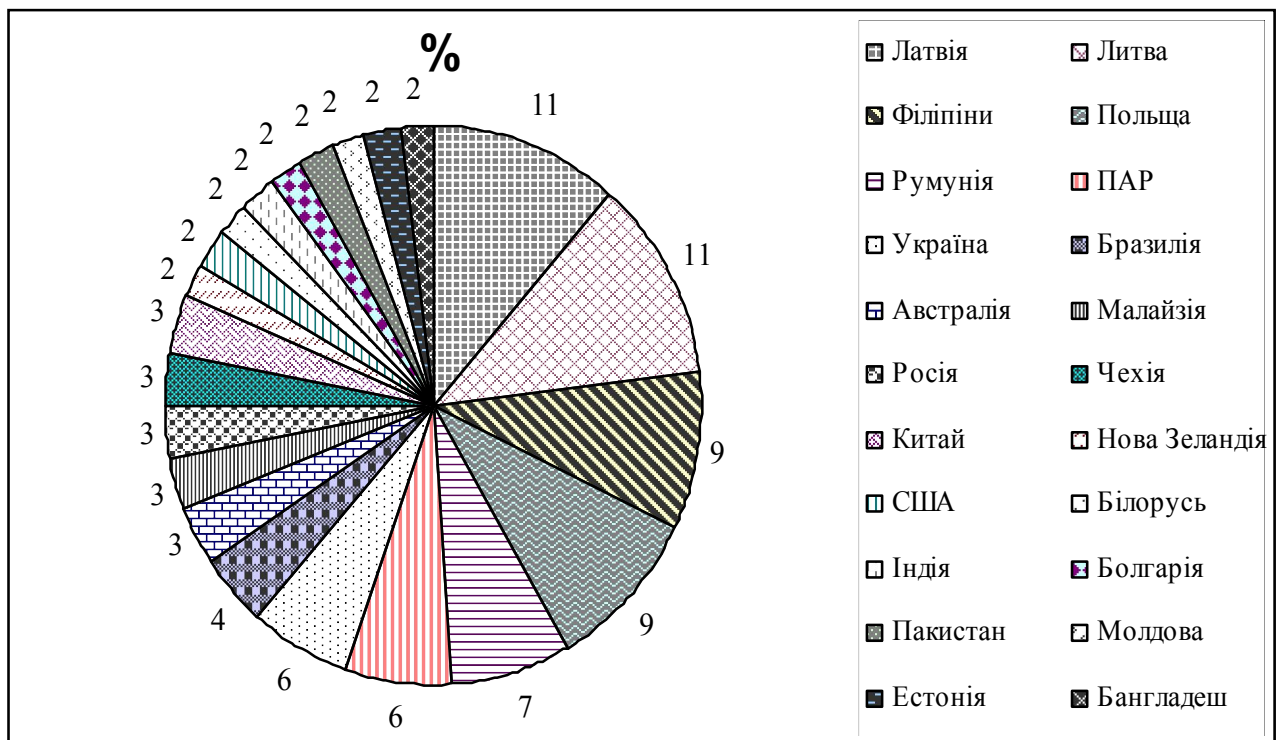


Рис. 2.3. Особи з правом працевлаштування в Ірландії у розрізі країн, % [214]¹.

На рис. 2.3 показано, що найбільше представництво мають особи з країн Східної та Центральної Європи – 58% від усіх зайнятих трудових мігрантів. Серед них переважають працівники з Латвії та Литви – відповідно по 11% від

¹ Побудовано на основі [214].

кожної країни. Досить багато трудових мігрантів із Польщі – 9% та Румунії – 7%. Це пояснюється, по-перше, тим, що після вступу цих країн до Європейського Союзу відкрився вільний доступ до трудових ринків розвинених європейських країн, які входять до цього співтовариства, а по-друге, в цих країнах вищий рівень оплати праці. Частка українських трудових мігрантів, які перебувають в Ірландії, становить 6% від їх загальної чисельності.

Окрема наукова робота С. Шахно та К. Пул присвячена українським трудовим мігрантам у Нідерландах, виявляє, що українські громадяни в Нідерландах не є однією з найбільших міграційних груп [225]. Кількість українських громадян, що проживають у Нідерландах, за даними посольства України, станом на квітень 2004 р. становило приблизно 5 тисяч осіб. Офіційна кількість українських громадян, зареєстрованих відповідними службами в Нідерландах, значно менша і становить 2158 осіб.

Під час розширення Європейського Союзу особи із східних європейських країн, зокрема з України, вже працювали у країнах, подібних до Нідерландів. Коли вільний доступ до трудового ринку був обмежений для громадян, нових членів Європейського Союзу, протягом перехідного періоду, то для осіб із інших країн Східної Європи він був практично неможливим. Тому в цій праці науковці намагалися дослідити, як обмежений закон імміграції впливає на українських працівників у Нідерландах і як українські мігранти розв'язують цю проблему.

Для цього автори виконали оглядове соціологічне дослідження українських громадян, що: планують мігрувати в Нідерланди, перебувають в даний момент на тимчасовій роботі у цій країні, повернулися до України після міграції – з метою отримати загальне уявлення про процеси української трудової міграції в Нідерландах.

В Євросоюзі побутує думка, що мрія східних європейців жити і працювати у Західній Європі. У зв'язку з цим існує побоювання відносно масової еміграції. Проте дані проведеного К. Пул і С. Шахно дослідження не підтверджують цього твердження. Тільки 15% опитаних українців у

Нідерландах бажають залишитися у цій країні, а решта розглядають своє перебування як можливість тимчасової роботи. Серед тих, хто планує залишитися в країні на постійно, 10% одружені з голландськими громадянами, які надають їм доступ до трудового ринку, а інші 5% мають робочий дозвіл на наукову роботу [225].

Значна частина респондентів змушена мігрувати переважно через незадовільну економічну ситуацію в Україні, відсутність грошей, безробіття та низький рівень оплати праці. Більшість опитаних не хотіли виїздити до Нідерландів, але не мали іншого вибору, оскільки повинні піклуватися про добробут власної родини. Для багатьох мігрантів вирішальною причиною вибору країни призначення була наявність у ній близьких родичів або друзів.

Практично всі респонденти, а саме 84%, працюють у Нідерландах незаконно, що може свідчити про значно більшу кількість українців, що перебувають у країні на тимчасовій роботі.

Українські мігранти проживають у різних частинах Нідерландів, але переважно в районах агрокультурного спрямування. 90% опитаних осіб прибули із Західної України і лише 5% – із Східної України. Більшість українських громадян (70%) у Нідерландах працюють у сільському господарстві. У південній частині країни вони залучені переважно до вирощування помідорів, огірків та спаржі, а на заході та півночі – до праці у квітникарстві.

Я.М. Годзімірські розглядаючи процеси трудової міграції в Норвегії, вивчав особливості української міграції [211]. Згідно з офіційною статистикою у Норвегії станом на 1 січня 2005 р. проживає 713 українських громадян і 742 особи українського походження. У 2004 р. до норвезького консульства в місті Києві було подано 2334 заяви для отримання візи. Переважній більшості, а саме 1885 особам, вона була надана, і майже чверті (449 особам) відмовлено.

За період між 1991 р. і листопадом 2004 р. у Норвегії було зареєстровано 2047 випадків надання притулку українським громадянам, з яких приблизно

кожна четверта особа – жіночої статі (532 особи). Найбільше шукачів притулку з України, що звернулися за захистом, припало на 2001 р. (1030 випадків).

Найбільша група українських громадян з досвідом на норвезькому трудовому ринку – сезонні працівники. У 2004 р. українці отримали 285 сезонних робочих дозволів, це більше, ніж за відповідний період 2003 р. (219 дозволів), але набагато менше порівняно з сезонними робочими дозволами наданими польським громадянам у 2004 р. (10639 дозволів) [211].

2.2. Соціально-економічна структура населення Тернопільської області як чинник формування трудової міграції

Як ми вже відзначали, в Україні вивчення сучасних процесів зовнішньої трудової міграції населення гальмується недосконалістю їх обліку. Точно облікувати зовнішню трудову міграцію практично неможливо, оскільки більшість осіб виїздить нелегально. Зовнішня трудова міграція населення у нашій країні у XXI столітті набула величезних масштабів. За неофіційними статистичними джерелами, кількість українців, що виїхали на тимчасову роботу за кордон, коливається в межах 1,5-7 млн. осіб. За даними І. Прибиткової, ця кількість становить 1,5 млн. осіб [127], за даними О. Малиновської – 2 млн. осіб [84], за даними О. Івашко, А. Бень – 5 млн. осіб [53], за даними, оприлюдненими у 2007 р. Н. Карпачовою кількість українців, які постійно працюють за кордоном становить не менше як 5 млн. осіб [60]. За результатами вивчення різних першоджерел, аналізу статистичних даних, ця кількість становить 2-2,5 млн. осіб. Отже, значна частина економічно активного населення з різних регіонів України, зокрема, із Тернопільської області, перебуває за межами країни або має досвід тимчасової роботи за кордоном.

Зовнішня трудова міграція набула великої актуальності саме серед населення західних областей нашої держави, а населення Тернопільської області достатньо активне з цього погляду. Це пов'язано, насамперед, з

відсутністю достатніх промислових та виробничих потужностей, що засвідчує найнижчий в Україні рівень заробітної плати (на 1 червня 2007 р. середня заробітна плата у Тернопільській області становила 1007 грн., тоді, як середня заробітна плата в Україні на цю дату становила 1368 грн.¹), неможливістю застосувати свої знання, здібності й вміння, отримати гідну оплату праці.

Саме тому автор цієї роботи за підтримки “Західноукраїнського соціологічного центру” підготував та виконав вибіркоче соціологічне дослідження на тему: “Трудова міграція населення Тернопільської області”.

При виробленні соціологічного дослідження вибіркова сукупність сформована на основі рівномірного пропорційного розподілу опитаних за статтю, віковими групами, у різних населених пунктах, відповідно до свого статусу і виконана методом цільового добору респондентів (осіб, яких опитують). Анкета містила 92 запитання соціально-економічного та демографічного змісту (додаток А).

Усього в опитуванні взяли участь 398 респондентів із різних населених пунктів Тернопільської області віком від 16 до 69 років (поділених на 11 вікових груп), тобто було представлено все економічно активне населення області [192, 996].

Опитування проводилося методом інтерв'ю, що дозволило отримати інформацію на всі запитання з кожної анкети. Крім цього, за допомогою інтерв'юера респонденти змогли краще зрозуміти сутність запитань і дати конкретні відповіді на них.

Опитування виконано у березні 2007 р., а збір, опрацювання й аналіз даних за результатами соціологічного дослідження – у квітні того ж року.

Проаналізуємо дані соціологічного дослідження. Кількість опитаних респондентів у різних вікових групах визначена пропорційно до чисельності чоловічого та жіночого населення кожної вікової групи в даній місцевості. В

¹ Статистичний щорічник України за 2007 рік / Державний комітет статистики України ; [за ред. О. Г. Осауленка]. – К. : Консультант, 2008.

опитуванні взяли участь 54,5% жінок та 45,5% чоловіків від загальної чисельності респондентів.

Загалом в обласному центрі місті Тернополі було опитано – 19,8% від загальної чисельності респондентів, у районних центрах та селищах міського типу – 22,9%, в селах – 57,3%. До опитування були залучені 11 районів Тернопільської області: Тернопільський – 24,4%, Підволочіський – 15,1%, Козівський – 13,8%, Збаразький – 13,6%, Заліщицький – 7%, Гусятинський – 5%, Чортківський – 4,8%, Підгаєцький – 4,5%, Шумський – 4,5%, Зборівський – 4%, Монастириський – 3,3%.

Вибір районів для соціологічного опитування принциповим не був, оскільки основним завданням було дотримання рівномірного пропорційного розподілу серед населених пунктів різного адміністративного значення, до яких належать міста, селища міського типу і села. У процесі аналізу даних соціологічного дослідження обласний центр – місто Тернопіль – був виокремлений з міського населення як окрема ланка у зв'язку із суттєвими відмінностями в отриманих результатах за багатьох аспектів.

Для початку розглянемо освітній рівень опитаних осіб (рис. 2.4).

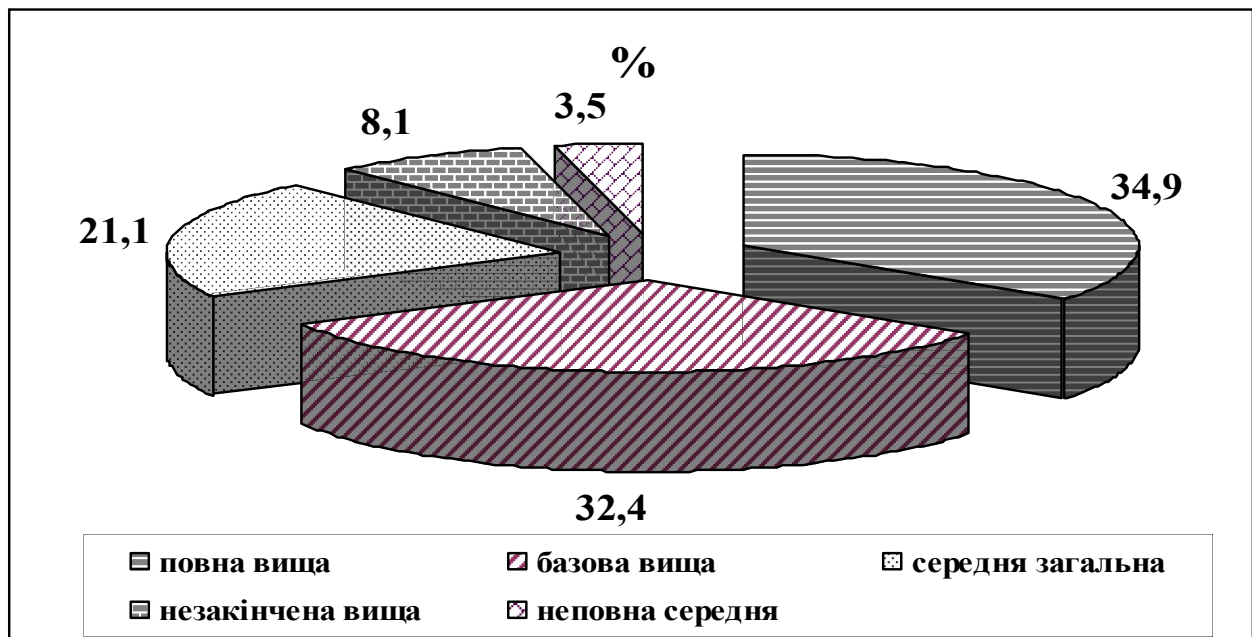


Рис. 2.4. Рівень освіти опитаних осіб у Тернопільській області, %¹.

¹ Складено автором за результатами соціологічного дослідження.

З рис. 2.4 видно, що в освітньому рівні переважає частка осіб з вищою освітою – 34,9%, з базовою вищою – 32,4%, із середньою загальною – 21,1%, із незакінченою вищою – 8,1%, та неповною середньою – 3,5%.

У першому блоці анкети містяться питання загального змісту, що застосовуються при соціологічних опитуваннях, та полягають у з'ясуванні життєвих шансів та можливостей респондентів, з якими вони погоджуються або не погоджуються (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Рівень життєвих можливостей мешканців Тернопільської області, %¹

Твердження	Цілком згоден	Швидше згоден	Важко відповісти	Швидше не згоден	Цілком не згоден	Це мене не стосується
Я маю можливість повністю задовольняти свої потреби в продуктах харчування	21,7	34,7	17,1	21,6	5,3	0
Я маю можливість повністю задовольняти свої потреби в предметах щоденного споживання	18,1	31,4	19,6	22,1	8,8	0
Я маю можливість робити заощадження	8,3	14,3	20,3	23,6	28,6	4,8
Я маю можливість відповідно до своїх інтересів проводити вільний час	13,1	22,8	19,9	24,6	17,6	2
Я маю можливість захистити мої права, честь і гідність як людини і громадянина	14,3	20,1	31,9	16,8	15,9	1
Я маю можливість здобувати таку освіту про яку я мріяв(ла) чи вважав(ла) для себе достатньою	17,4	18,3	15,9	15,8	11,8	21,6
Я маю можливість дати дітям вищу освіту	13,3	18,8	18,6	10,1	7,3	31,9
Я маю можливість забезпечити собі якісне медичне обслуговування	6,8	13,1	23,1	29,6	26,4	1
Я маю шанси домогтися успіху в житті	14,6	30,9	30,2	13,5	4,5	6,5
Я маю можливість отримати добре оплачувану роботу	8,8	21,4	21,9	22,1	13,6	12,3
Я маю можливість отримати додатковий зарібок	10,8	24,4	17,6	14,8	17,3	15,1
Я маю шанси на посадове просування	5	13,3	20,9	14,1	19,3	27,4
Я маю можливість відкрити власну справу	6,3	8,3	19,1	19,1	27,4	19,8
Я маю реальну загрозу стати безробітним	14,8	16,3	17,6	12,6	9	29,7
Я маю можливість для підвищення кваліфікації	12,8	24,4	15,3	10,8	10,8	25,9
Я маю можливість жити краще, ніж мої батьки	24,4	32,6	25,1	9,6	6,3	2
Я маю можливість зробити життя дітей краще, ніж моє власне	17,1	29,6	28,9	5,8	4,8	13,8
Я маю можливість жити за кордоном	7,5	11,6	23,1	13,6	26,9	17,3

¹ Складено автором за результатами соціологічного дослідження.

Як видно з таблиці 2.1, лише половина опитаних осіб здатні задовольняти свої потреби в продуктах харчування (56%) та предметах щоденного споживання (49,5%). Більшість респондентів вважають неможливим отримувати високоякісне медичне обслуговування (57%) та робити заощадження (56%). Виїхати за кордон на постійне проживання мають змогу 7,5% респондентів.

Загалом у таблиці в кожному аспекті переважає відповідь “важко відповісти”, що свідчить про невпевненість респондентів у виборі власної позиції щодо різних життєвих моментів, які їм трапляються повсякденно.

У цьому контексті спробуємо з’ясувати до якого соціального класу (верстви) суспільства долучають себе громадяни, що проживають на Тернопільщині. До середнього класу себе долучили 64,6% респондентів, до нижчого – 14,8%, до вищого – 1%, важко відповісти було 19,6%. Отже, практично дві третини населення вважає себе середнім класом суспільства, а кожний п’ятий не знає до якої верстви себе долучити.

З метою ширшої стратифікації населення ми побудували уявні соціальні “сходи”, на яких розташовані люди з різним статусом у суспільстві: на найнижчій сходинці (1) – ті, хто має найнижче становище, а на найвищій (10) – ті, хто займає найвище положення, – і запропонували респондентам поставити себе на одну з цих сходинок (рис. 2.5).

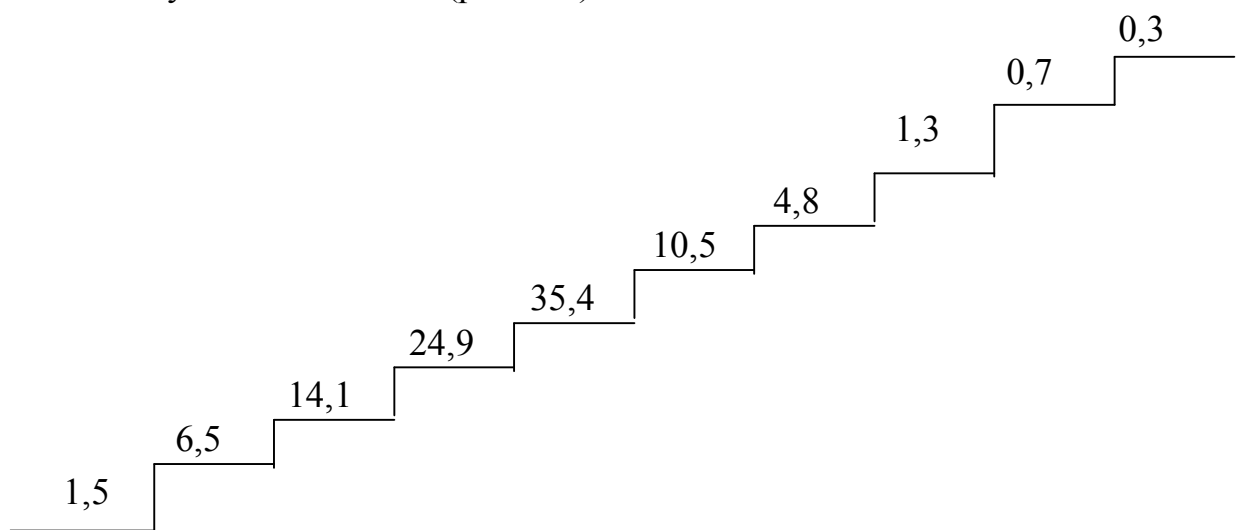


Рис. 2.5. Соціальні “сходи” населення Тернопільської області, %¹.

¹ Складено автором за результатами соціологічного дослідження.

Результати дають змогу зрозуміти, до яких соціальних ланок тяжіє середній клас суспільства. Як вище відзначено, до середнього класу себе долучають 64,6% осіб, що приблизно збігається з даними соціальних “сходів”. Те ж стосується і вищої верстви суспільства, проте значно збільшується відсоток малозабезпечених осіб за рахунок тих, хто не визначився з відповіддю.

Поряд з тим довідуємося, які критерії найбільше визначають належність респондентів до певного соціального класу (рис. 2.6).

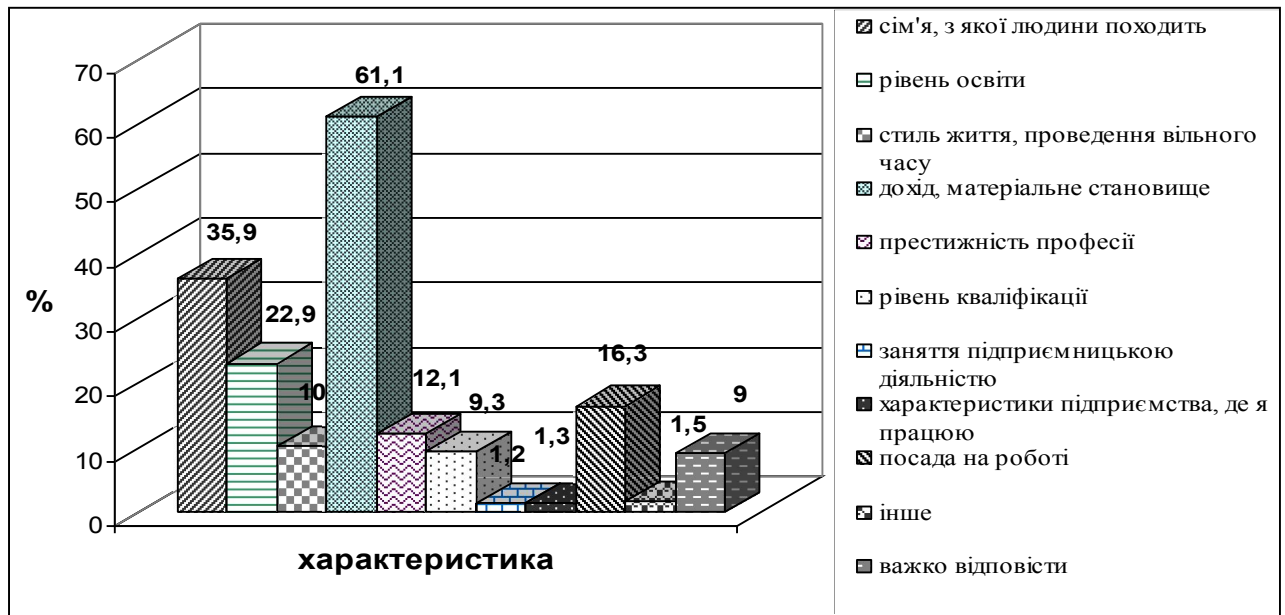


Рис 2.6. Головні критерії належності людини до соціальної верстви суспільства, %¹.

На першому місці знаходиться дохід, матеріальне становище – 61,1%; далі розташувалися сім'я, з якої людина походить – 35,2%; рівень освіти – 25,9%; дещо менше впливає посада на роботі – 16,3%; престижність професії – 12,1%; стиль життя, проведення вільного часу – 10% та рівень кваліфікації – 9,3%. Практично не впливає на приналежність людини до певного соціального класу/верстви суспільства, за даними інтерв'ю заняття підприємницькою діяльністю і характеристики підприємства де працює/працював.

Це свідчить про перевагу для населення області матеріальних чинників.

¹ Складено автором за результатами соціологічного дослідження.

Для того, щоб оцінити, наскільки перераховані критерії залежать від окремих чинників, ми порівняли їх із освітнім рівнем респондентів (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Вплив рівня освіти на належність респондентів до певної соціальної верстви суспільства, %¹

Критерії	Неповна середня	Середня загальна	Базова вища	Незакінчена вища	Повна вища
Сім'я, з якої людина походить	28,6	40	28,7	34,4	44,6
Рівень освіти	7,1	13,1	16,3	12,5	38,8
Стиль життя, проведення вільного часу	7,1	14,3	8,5	3,1	10,8
Дохід, матеріальне становище сім'ї	57,1	46,4	65,9	71,9	63,3
Престиж професії	14,3	2,4	10,8	0	21,6
Рівень кваліфікації	21,4	3,6	3,1	6,3	18
Заняття підприємницькою діяльністю	7,1	1,2	1,6	0	0,7
Характеристики підприємства, де людина працює	0	1,2	2,3	0	0,7
Посада на роботі	14,3	7,1	12,4	6,3	28,1
Важко відповісти	21,4	13,1	9,3	3,1	6,5

Виявилося, що показники осіб з повною вищою освітою порівняно з особами інших освітніх груп практично всі вище за середні. Респонденти з повною вищою освітою значно переважають за такими критеріями: 44,6% вважають, що найбільшою мірою на належність особи до певного соціального класу в суспільстві, впливає сім'я, з якої вона походить, 38,8% – рівень освіти, 28,1 – посада на роботі, 21,6% – престижність професії. Респонденти з базовою вищою освітою характеризуються показниками меншими від середніх практично за всіма критеріями. Серед усіх респондентів для осіб із неповною середньою освітою характерним є найвищий рівень кваліфікації – 21,4%, та найбільше таких осіб, яким важко визначитися – 21,4%. Проте незалежно від рівня освіти більшість жителів Тернопільської області на перший план поставили матеріальне становище, як головний чинник, що визначає належність людини до певної соціальної верстви суспільства.

¹ Складено автором за результатами соціологічного дослідження.

Ми спробували дізнатися, які почуття виникають у людей, коли вони думають про власне життя. Респонденти мали змогу вибрати всі відповіді, які підходять. Отримані результати такого змісту: 53,5% сподіваються, що життя поступово поліпшиться, 26,1% відчують, що все в житті нормально, 22,1% бояться майбутнього, 20,1% – впевнені у собі, того, оскільки їх життя залежить переважно від них самих, 12,6% тривожаться, передчуваючи небажані зміни, 7,8% незадоволені життям, відчують його ненормальність, 7,5% роздратовані тим, що теперішнє життя їх не влаштовує.

Досліджуючи, що для мешканців Тернопільщини є найважливішим у житті, ми виявили що, 68,8% респондентів хочуть мати щасливу сім'ю, дітей; 14,8% – віддають перевагу повному достаткові, високому матеріальному станові; 5,8% не замислюються над цим питанням; 4,5% – прагнуть зробити успішну кар'єру; 4,3% мріють досягнути високих результатів у певному виді діяльності. Відсоток осіб, що обрали свій варіант відповіді на це запитання, досить низький і дорівнює 1,8% (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

**Життєві пріоритети населення Тернопільської області
за віковими групами, %¹**

Вікова група, роки	Досягнення високих результатів у певному виді діяльності, %	Успішна кар'єра, досягнення високих посад, %	Повний достаток, високий матеріальний стан, %	Щаслива сім'я, %	Інше, %	Я не замислювався над цим запитанням, %
16-19	7	16,2	18,6	51,2	–	7
20-24	4,4	6,7	20	55,6	–	13,3
25-29	5	7,5	17,5	65	–	5
30-34	12,5	–	17,5	67,5	–	2,5
35-39	2,9	8,6	14,3	71,4	2,8	–
40-44	-	2,5	12,5	80	2,5	2,5
45-49	4,9	2,4	14,6	73,2	2,4	2,5
50-54	2,9	–	11,8	79,4	5,9	–
55-59	–	–	14,3	71,4	3,6	10,7
60-64	–	–	4	76	4	16
65-69	3,7	–	11,1	77,8	–	7,4

¹ Складено автором за результатами соціологічного дослідження.

З поданої таблиці видно суттєві відмінності у відповідях різних вікових груп на запитання. Особи віком 16-29 років частіше від інших респондентів віддають перевагу високому матеріальному станові, успішній кар'єрі, досягненню високих посад або взагалі не замислюються над цим запитанням. Значна частка осіб більше від інших переконана, що найважливіше у їх житті – це мати щасливу сім'ю, дітей, віком 25-69 років (молодь до 25 років дає трохи інші показники). Досягнути високих результатів у певному виді діяльності прагнуть особи віком 30-34 років. Частина осіб, що вважає найважливішим аспектом у житті забезпечити повний матеріальний достаток, неухильно зменшується з віком. Успішної кар'єри, більше від інших прагне досягти молодь віком 16-19 років. Люди пенсійного віку практично не замислюються над даним аспектом життя (це ж стосується молоді віком 16-29 років). Інші варіанти, не вказані в анкеті, обирали особи віком 35-64 років, вони мають власні думки про найважливіші пріоритети в житті (однією з поширених відповідей на запитання “інше” була – незалежність).

На момент опитування 60,8% осіб працювало. Серед них щодо статусу зайнятості: 31,4% – спеціалісти, 23,1% – кваліфіковані робітники, 9,9% – службовці, 9,1% – керівники підрозділу, 7,4% – самозайняті (індивідуальна трудова діяльність), 3,3% – роботодавці, 2,9% – керівники підприємств.

За сферами економічної діяльності респонденти поділилися так: 25,2% – працюють в освіті, 8,9 – у сфері державного управління, 7% – у харчовій промисловості, 7% – у медицині, 6,6% – у сільському господарстві, 6,6% – у будівництві, 6,6% – у роздрібній торгівлі, 5,8% – у сфері транспорту, 5% – у виробництві і розподіленні електроенергії, газу та води, 4,6% – у банківських і фінансовій структурах, 4,5% – надають індивідуальні послуги, 3,3% – в оптовій торгівлі, 2% – у деревообробці, 1,6% – у металургії та обробці металу, 1,2% – у страхових та пенсійних фондах. Інші сфери діяльності, в яких працюють опитані особи, набрали менше одного відсотка від загальної чисельності.

Аналізуючи рівень задоволення умовами праці, ми з'ясували, що 33,9% швидше задоволені ними, 29,3% – не можуть визначитися, 23,5% – швидше не

задоволені, 7% – повністю задоволені, 6,2% – зовсім не задоволені. Загальний трудовий стаж коливається в межах від 0,5 року до 50 років, а в середньому – 20 років і два місяці. Стаж на останньому місці роботи коливається в межах від одного місяця до 49 років, а середній показник становить 10 років і 9 місяців.

На запитання про роботу за першим здобутим фахом 47,9% осіб відповіли “так”, 13,7% працюють за близьким до першого здобутого фаху, 38,4% – працюють за іншим фахом. Не за фахом 55,9% респондентів доводиться працювати через різні життєві обставини; 22,1% – змушені працювати за іншим фахом, оскільки робота за першим набутих фахом є неприбутковою; 17,9% вважають, що здобутий ними свого часу фах сьогодні не є престижним; 9% – не можуть працевлаштуватися за першим здобутим фахом, оскільки працевлаштування за ним пов’язане із жорсткою конкуренцією.

Частота зміни роботи респондентів різна: 30,7% – жодного разу її не змінювали, 14,3% – один раз, 26,7% – два рази, 28,3% три і більше разів.

Частка осіб, що на момент соціологічного опитування не працювали становила – 39,2%, з них пенсіонерів – 34,4%, студентів – 30%, безробітних – 17,5%, домогосподарок – 7,8%, у декретній відпустці перебували 5,8%, інвалідів – 2%.

Чисельність безробітних становила 6,8% від економічно активного населення працездатного віку. Згідно з даними Тернопільського обласного центру зайнятості кількість зареєстрованих безробітних у службі зайнятості на 1 квітня 2007 р. (період проведення соціологічного дослідження) становила 7,8% від економічно активного населення працездатного віку. Різниця (1%) можлива за рахунок домогосподарок. Оскільки вони становлять 3% від загальної кількості економічно активного населення Тернопільської області, певна частка з них може перебувати на обліку в центрах зайнятості.

Суттєво відрізняється відсоток безробітних від незайнятих осіб у міському і сільському населенні, де окремо розглядається обласний центр – м. Тернопіль (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

Причини незайнятості населення Тернопільської області, %¹

Категорія незайнятого населення	Міське населення		Сільська місцевість, %
	м. Тернопіль, %	Інші населенні пункти, %	
Студент, учень	27,6	37,8	27,3
Пенсіонер	24,1	29,7	39,8
Інвалід	–	5,5	1,1
Домогосподарка	20,7	5,4	4,6
У декретній відпустці	6,9	–	7,9
Безробітний	10,4	21,6	18,2
Інше	10,3	–	1,1

Найбільша частка безробітних у міських поселеннях (21,6%) та в сільській місцевості (18,2%). Серед незайнятих громадян у міських поселеннях найбільше осіб, які навчаються – 37,8%, в сільській місцевості пенсіонерів – 39,8%, у м. Тернополі осіб, які виконують функції домашньої прислуги – 20,7%. Враховуючи той факт, що цей вид діяльності більш притаманний жіночій статі, серед них можуть бути колишні трудові мігранти. Вважається, що більшість українських жінок працює за кордоном домогосподарками (Італія, Іспанія), тому при аналізі зовнішніх трудових потоків Тернопільської області спробуємо підтвердити або спростувати це твердження.

В опитуванні взяли участь 96,5% українців та 3,5% росіян. У сімейній структурі: 20,6% ніколи не були в шлюбі, 58,7% перебувають у зареєстрованому шлюбі, 1,5% – перебувають у незареєстрованому шлюбі, 5,8% – розлучені офіційно, 7,3% – вдівець/вдова.

Характеристику сімейного положення опитаних осіб з Тернопільської області подаємо в табл. 2.5.

¹ Складено автором за результатами соціологічного дослідження.

**Характеристика сімейного стану респондентів
Тернопільської області, %¹**

Сімейний стан	Загальний показник, %	Чоловіче населення, %	Жіноче населення, %
Ніколи не був(ла) у шлюбі	26,7	30,9	23,1
Перебуваю у зареєстрованому шлюбі	58,7	61,3	56,5
Перебуваю у фактичному, незареєстрованому шлюбі	1,5	0,6	2,3
Розлучений (на) офіційно	5,8	3,3	7,9
Вдівець/вдова	7,3	3,9	10,2

Як видно з таблиці 2.5, серед осіб, що ніколи не перебували у шлюбі, чоловіче населення переважає над жіночим на 7,8 відсоткових пунктів. Частка жінок переважає в інших порівняннях: +1,7% жінок перебувають у фактичному, незареєстрованому шлюбі, +4,6% – розлучені офіційно, +6,3% вдови. З-поміж інших вирізняється останній показник, який підтверджує загальну статистику щодо більшої тривалості життя жінок.

Загалом понад третина мешканців Тернопільщини виховують дітей віком до 16 років, зокрема не мають дітей – 63,3% респондентів, 19,7% виховують одну дитину, 16,4% – двох дітей, 0,6% – трьох дітей.

Досліджуючи домогосподарства за кількістю осіб, ми отримали такі результати. Кожна двадцята особа проживає одна – тобто 5% домогосподарств, у 15,4% – дві особи проживає разом і ведуть спільне господарство, у 23,5% випадків – троє, у 27,8% – чотири, у 18,9% – п'ять, у 7,1% – шість, у 2,3% – сім осіб.

Далі простежимо територіальні відмінності розмірів домогосподарств у Тернопільській області (рис. 2.7). У місті Тернополі частина домогосподарств складається із двох-трьох осіб, для міських поселень характерною рисою є чисельність домогосподарств від двох до чотирьох (найвищий показник) осіб. У сільській місцевості значна частка домогосподарств налічує чотири та п'ять

¹ Складено автором за результатами соціологічного дослідження.

осіб, які живуть разом і ведуть спільне господарство. Цікаво й те, що в місті Тернополі нема домогосподарств, що складаються б із семи і більше осіб (у селах це кожна 28 оселя).

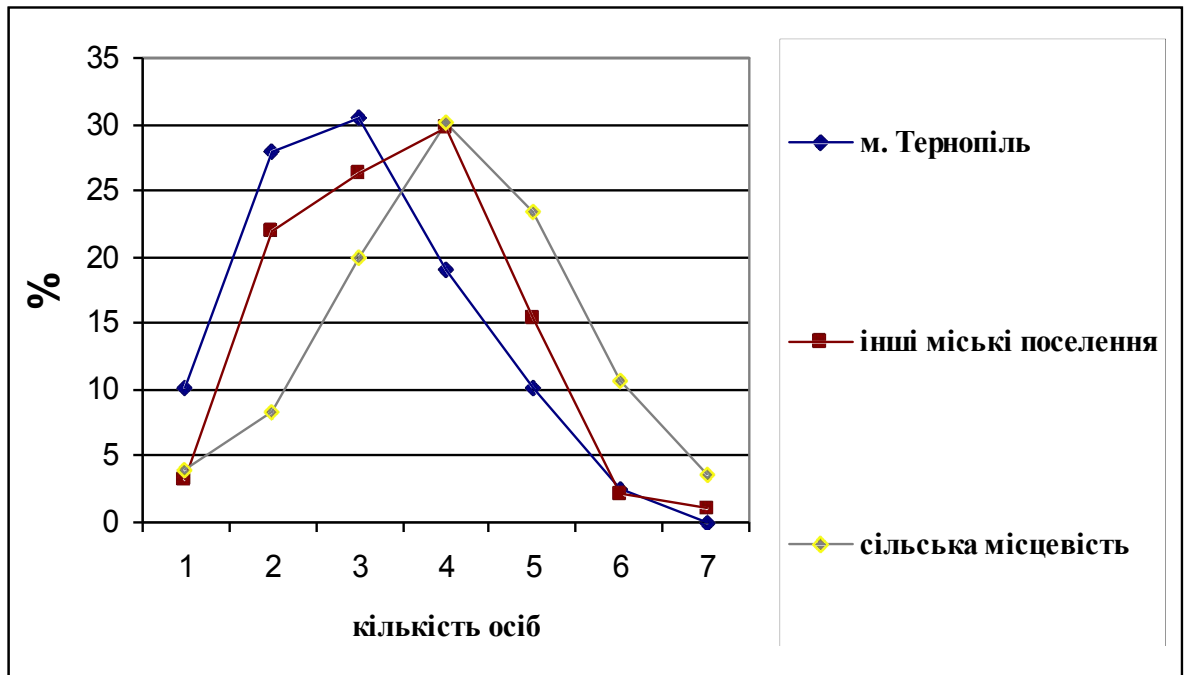


Рис. 2.7. Розміри домогосподарств за кількістю осіб у Тернопільській області, %¹.

У місті Тернополі частина домогосподарств складається із двох-трьох осіб, для міських поселень характерною рисою є чисельність домогосподарств від двох до чотирьох (найвищий показник) осіб. У сільській місцевості значна частка домогосподарств налічує чотири та п'ять осіб, які живуть разом і ведуть спільне господарство. Цікаво й те, що в місті Тернополі нема домогосподарств, що складаються із семи і більше осіб (у селах це кожна 28 оселя).

Аналіз рівня матеріального забезпечення сімей респондентів виявив: 1,8% осіб вважають його дуже низьким, 10,9% – низьким, 23,2% – нижчим від середнього, 60,6% – середнім, 3,5% – вищим від середнього. Ніхто з опитаних осіб не вважає, що матеріальний стан власної родини дуже високого рівня.

¹ Складено автором за результатами соціологічного дослідження.

У таблиці 2.6 подано аналіз рівня матеріального забезпечення домогосподарств залежно від різного адміністративного значення населених пунктів, в яких вони проживають.

Таблиця 2.6

**Рівень матеріального стану сімей у різних поселеннях
Тернопільської області, %¹**

Матеріальний стан	Міське населення		Сільська місцевість, %
	м. Тернопіль, %	Інші населені пункти, %	
Дуже низький	–	3,3	1,8
Низький	6,4	11,1	12,3
Нижчим від середнього	21,8	13,3	27,6
Середній	64,1	66,7	57
Вищим від середнього	7,7	5,6	1,3
Дуже високий	–	–	–

У запропонованій таблиці 2.6 простежується розшарування рівнів матеріального забезпечення між міським і сільським населенням. Жоден респондент у м. Тернополі не вважає рівень матеріального стану власної сім'ї дуже низьким, тоді як серед міського населення ця частка становить 3,3%, а серед сільського 1,8% від загальної чисельності. Кількість осіб, які вважають рівень матеріального забезпечення родини низьким, розділилися пропорційно: 12,3% – сільські мешканці, 11,1% – міські, і лише 6,4% – мешканці міста Тернополя. Більша частка міського населення – 66,7% (м. Тернопіль – 64,1%) порівняно з сільським (57%) вважають рівень матеріального добробуту сім'ї середнім.

У міському населенні переважає відсоток осіб, що вважають рівень матеріального стану власної родини вищим від середнього: 1,3% – у сільському, 5,6% – у міських поселеннях, 7,7% – у місті Тернополі.

Відмінності рівнів матеріального забезпечення домогосподарств за віковими групами власників пропонуємо в табл. 2.7.

¹ Складено автором за результатами соціологічного дослідження.

**Рівень матеріального добробуту сімей різних вікових груп у
Тернопільській області, %¹**

Вікова група	Матеріальний рівень сім'ї			
	вищий	середній	нижчий	важко відповісти
16 – 19	2,3	74,4	9,3	14
20 – 24	0	73,3	8,9	17,8
25 – 29	2,5	60	10	27,5
30 – 34	0	62,5	12,5	25
35 – 39	0	65,7	20	14,3
40 – 44	2,5	52,5	25	20
45 – 49	2,4	75,6	9,8	12,2
50 – 54	0	67,6	11,8	20,6
55 – 59	0	64,3	14,3	21,4
60 – 64	0	52	24	24
65 – 69	0	51,8	25,9	22,2

Особи віком 16-24 років і 45-49 років добробут своєї сім'ї середнього рівня. Характерним є те, що респонденти цього віку дали найменші показники в графі “нижчий рівень матеріального забезпечення”. Активніше до цієї категорії відносяться особи 35-44 і 60-69 років. Важко відповісти на це запитання і долучитися до якоїсь групи представникам 25-34, 40-44 і 50-69 років.

Середній дохід респондентів за попередній місяць перед соціологічним опитуванням (лютий 2007 р.) – становив 789 грн. 18 коп. в області і 1097 грн. 12 коп. у м. Тернополі. Сукупний дохід усіх членів родини після сплати податків становив – 1723 грн. 70 коп. в області і 2043 грн. 30 коп. у м. Тернополі. Як бачимо рівень заробітної плати в обласному центрі вищий, ніж загалом у Тернопільській області, що, зрештою, підтверджує офіційна статистика.

Отже, аналіз соціально-економічної структури населення свідчить, насамперед, про невисокий рівень матеріального забезпечення населення Тернопільської області.

З'ясувати, наскільки значними є обсяги зовнішньої трудової міграції населення в Тернопільській області та чи підтверджується наше припущення

¹ Складено автором за результатами соціологічного дослідження.

про пріоритетність матеріальних стимулів при плануванні виїзду на тимчасову роботу за кордон серед мігрантів, є одним з основних завдань наступної частини нашого дослідження.

2.3. Особливості зовнішньої трудової міграції населення у Тернопільській області

У даному параграфі дисертаційного дослідження на основі вибіркового соціологічного дослідження зовнішньої трудової міграції населення в Тернопільській області проаналізуємо отримані дані про інтенсивність зовнішніх трудових міграцій, організацію поїздок, напрямки трудових потоків, характер та умови праці громадян області за кордоном, соціально-демографічні характеристики учасників трудових поїздок за кордон.

Крім цього, порівняємо дані вибіркового соціологічного дослідження з даними соціологічного опитування, виконаного Тернопільським обласним центром зайнятості та з офіційними статистичними даними про міграційний рух населення Тернопільської області.

За умови репрезентативності, теоретично й практично забезпеченої обсягом вибіркової сукупності, підсумки опрацювання бази даних дають змогу оцінити реальні масштаби зовнішньої трудової міграції населення Тернопільської області.

Для початку розглянемо питання внутрішньодержавної і міжрегіональної міграції, пов'язаної із зміною постійного місця проживання. Одержано такі результати: від народження у певному населеному пункті проживають 68,3% осіб, а 31,7% переїхали з іншого населеного пункту. Всі міграції мають переважно міжобласний характер (64%), переміщення на територію Тернопільської області здійснюється переважно з сусідніх західних областей нашої країни. На рис. 2.8 пропонується географія міжрегіональних переміщень до Тернопільської області.

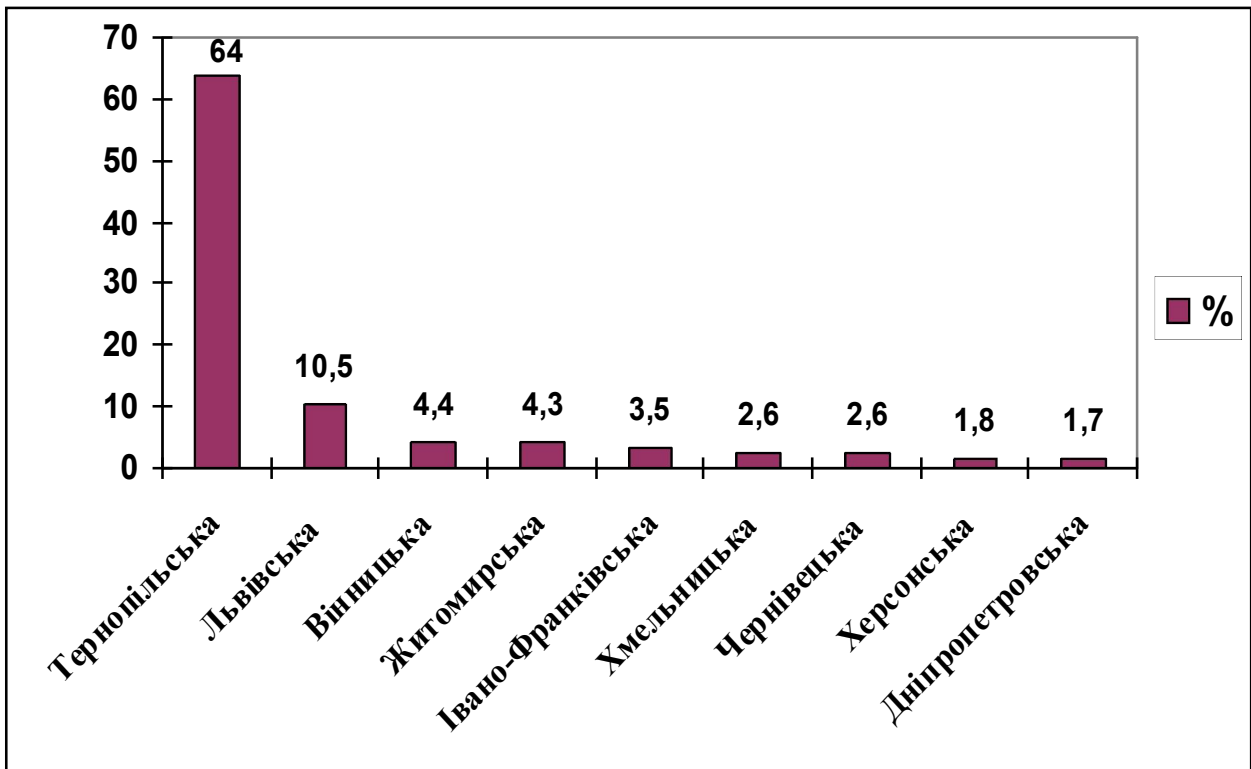


Рис. 2.8. Населення Тернопільської області за попереднім місцем проживання, %¹.

Аналіз внутрішньорегіональної та міжрегіональної міграції передбачав виявлення інформації про те, з яких населених пунктів за адміністративним значенням переміщується населення на постійне місце проживання до Тернопільської області: 55,9% осіб переїхали з сіл; 21,3% – із селищ міського типу; 22,8% із міст, з яких 9,4% з міст з населенням до 49 тис. осіб, 3,2% – міста з населенням до 500 тис. осіб, 3,9% – міста з населенням понад 500 тис. осіб; 6,3% переїхало з інших обласних центрів. Більшість переміщень всередині області відбуваються на постійне місце проживання, найчастіше міграція спостерігається за такими напрямками: село → інше село, село → районний центр, село → обласний центр, селище міського типу → село.

Ми намагалися довідатися в яких країнах і чому наші співвітчизники хотіли б жити (рис. 2.9).

¹ Складено автором за результатами соціологічного дослідження.

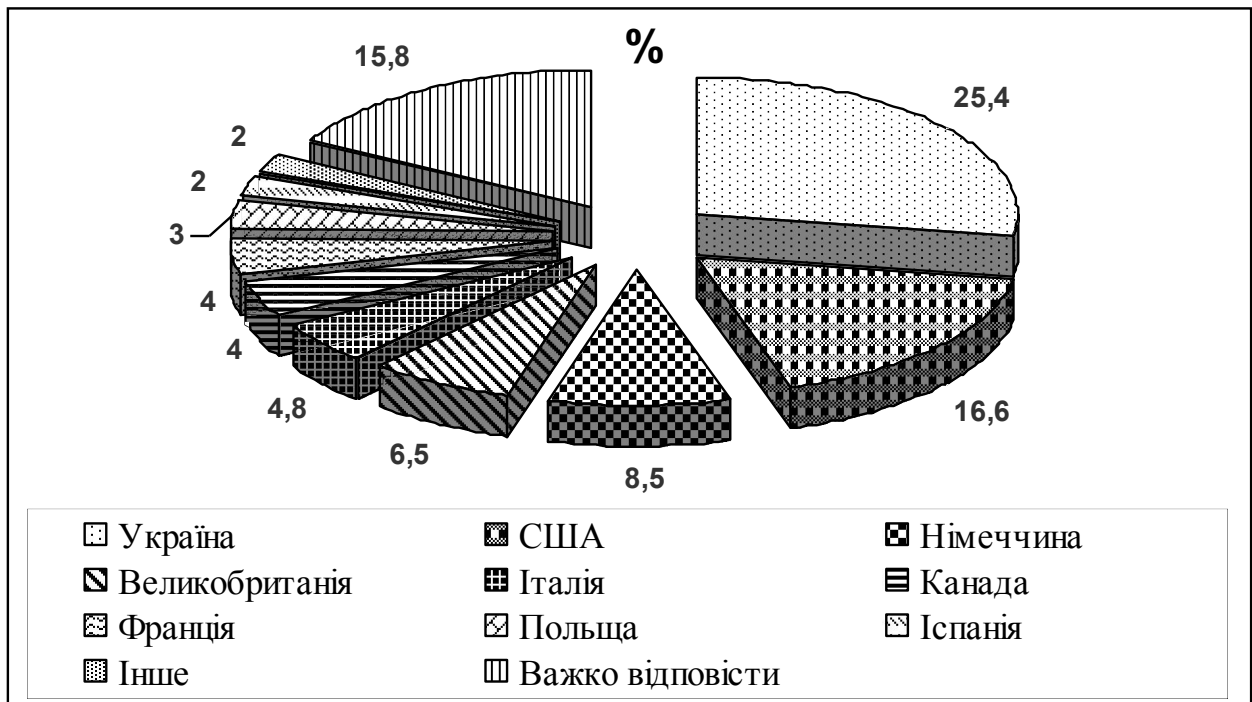


Рис. 2.9. Найпривабливіші країни постійного проживання мешканців Тернопільської області, %¹.

Із рис. 2.9 видно, що кожен четвертий бажає проживати в Україні; далі розташувалися такі країни: США – 16,6%; Німеччина – 8,5%; Великобританія – 6,5%; Італія – 4,8%; Канада – 4%; Франція – 4%. Частка опитаних, що не змогли визначитися з вибором країни, – 15,8%, на інші країни припало 3% і менше.

Майже третина респондентів (32,7%) обрала певну країну, оскільки вважають її розвиненою та незалежною; 20,5% – вважають світовим лідером з потужним економічним і науково-технічним потенціалом; 16% – тому, що країна є західноєвропейською (або членом Європейського Союзу); 11,9% – для возз'єднання з родиною, що живе у цій країні; 11,3% – завдяки відсутності мовного бар'єру та вільному володінню мовою цієї країни; 9,8% – бо високий рівень безпеки у даній країні; 5,6% – бо країна близька за ментальністю; 8% – інше (це стосувалося переважно тих осіб, які хочуть проживати в Україні, тому що це їхня Батьківщина). На таке питання не відповідали ті респонденти, яким було складно обрати привабливу країну для постійного місця проживання.

¹ Складено автором за результатами соціологічного дослідження.

Паралельно оцінимо найпривабливіші країни для працевлаштування (рис. 2.10).

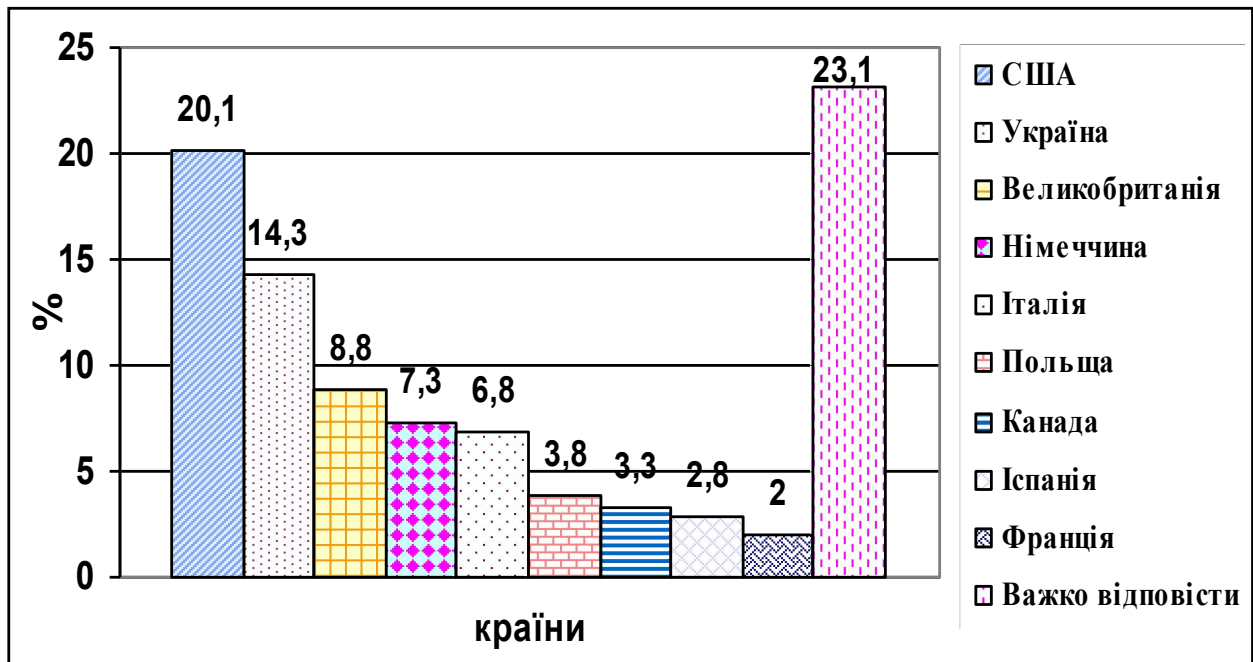


Рис. 2.10. Найпривабливіша країна роботи для мешканців Тернопільської області, %¹.

Порівняймо та проаналізуймо дані рис. 2.9 і рис. 2.10. Якщо більшість осіб вважає пріоритетним жити в Україні (25,4%), то працювати в нашій державі прагнуть на 10% менше (14,3%) і, навпаки, на постійне місце проживання в США хотіли б виїхати 16,6%, а працювати – 20,1%. Це стосується Великобританії – від 6,5% до 8,8%, Італії – від 4,8% до 6,8%, Польщі – від 3% до 3,8%, Іспанії – з 2% до 2,8%. Тобто можна простежити певний зв'язок, оскільки відсоток збільшується за рахунок тих осіб, які мають досвід тимчасової роботи саме в цих країнах і вважають їх привабливими для себе. Тенденція до зниження спостерігається у таких країнах, як Німеччина – від 8,5% до 7,3%, Канада – від 4% до 3,3%, Франція – від 4% до 2%, тобто в тих країнах, де частка наших співвітчизників є незначною. Ще одна суттєва відмінність – збільшення загалом тих осіб, яким важко визначитися з

¹ Складено автором за результатами соціологічного дослідження.

привабливою країною для тимчасової роботи порівняно з країною для постійного місця проживання (від 15,8% до 23,1%).

Наступне питання мало на меті довідатися про найсприятливіші країни для тимчасової роботи, результати подані на рис. 2.11 (респонденти обирали 3 варіанти країни).

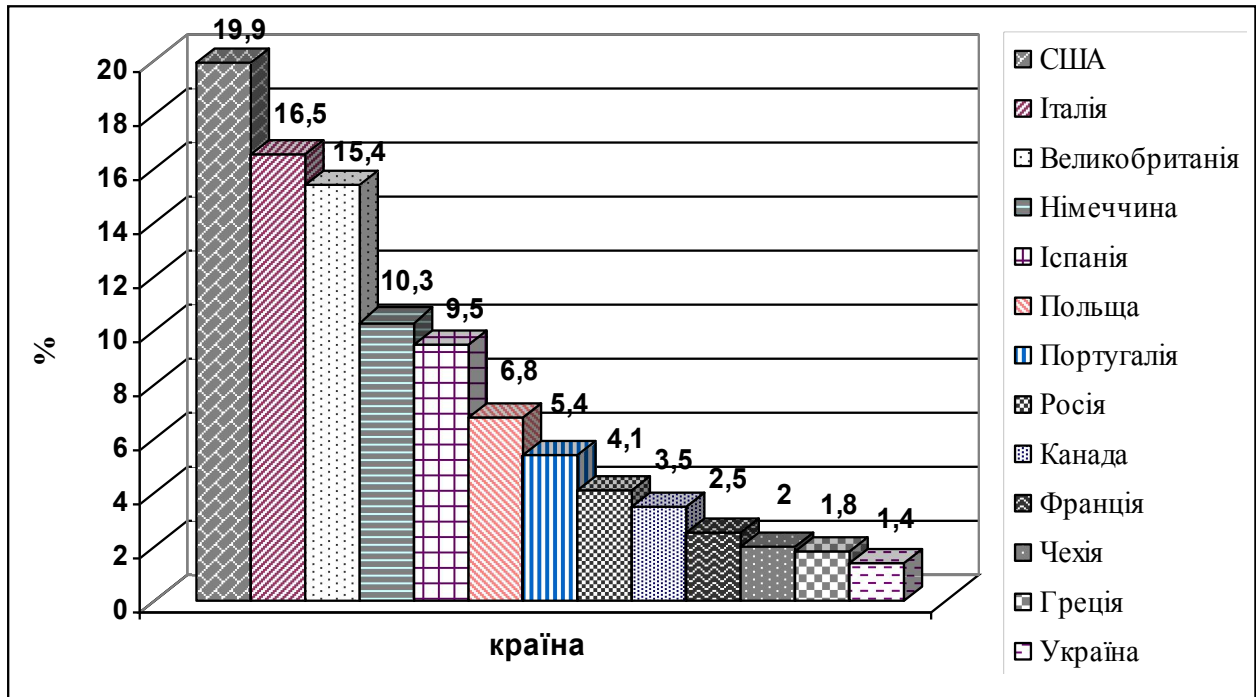


Рис. 2.11. Сприятливі країни тимчасової роботи для мешканців Тернопільської області, %¹.

На перших місцях і далі США та європейські країни (Італія, Німеччина, Великобританія, Іспанія, Польща, Португалія, Росія, Канада тощо). Це пояснюється, на нашу думку, двома основними чинниками: у цих країнах перебувають родичі опитаних або ці особи мають особистий досвід тимчасової роботи за кордоном (закономірності можна простежити при подальшому аналізі).

Більше ніж половина мешканців Тернопільщини – 51,6% – мають родичів за кордоном, у 31,4% з них, – родичі перебувають у США, 21,1% – у Польщі, по 20,6% – в Італії та Російській Федерації, 15,2% – у Канаді, по 8,3% – в Іспанії та Великобританії, по 4,9% – у Португалії та Чехії, 2% – в Австралії.

¹ Складено автором за результатами соціологічного дослідження.

Однак, наше соціологічне дослідження не визначило точну кількість осіб із Тернопільської області, що в певний період перебувають за кордоном на тимчасовій роботі, але дозволило обчислити та проаналізувати інші складові, притаманні зовнішній трудовій міграції населення Тернопільщини.

Загальну картину міграційного руху населення Тернопільської області згідно з офіційної статистики подаємо в табл. 2.8.

Таблиця 2.8

Основні напрямки міграцій населення Тернопільської області у 2006 р.¹

	Осіб			На 1000 осіб		
	кількість прибулих	кількість вибулих	сальдо міграції	кількість прибулих	кількість вибулих	сальдо міграції
Усі напрямки міграцій	13523	15352	-1829	12,2	13,9	-1,7
<i>у тому числі:</i>						
внутрішньорегіональна міграція	8613	8613	×	7,8	7,8	×
зовнішня міграція	4910	6739	-1829	4,4	6,1	-1,7
<i>у тому числі:</i>						
міграція за межі України	312	388	-76	0,3	0,4	-0,1
<i>з них</i>						
країни СНД	238	138	100	0,2	0,1	0,1
інші країни	74	250	-176	0,1	0,3	-0,2
міжрегіональна міграція	4598	6351	-1753	4,1	5,7	-1,6

З таблиці видно, що область має від'ємний баланс у міграційному русі населення, що у 2006 р. становив 1829 осіб. Основна частка переміщень відбувається всередині області, менше міграцій у зовнішньому напрямку. Від'ємне сальдо міграції Тернопільської області відбувається завдяки міжрегіональній міграції. За межі області в межах України у 2006 р. виїхало на 1753 особи більше, ніж тих, хто приїхав до Тернопільської області.

Офіційна статистика відзначає, що протягом звітного періоду міграційний обмін із країнами СНД є позитивним і становить 100 осіб. Поряд з цим кількість вибулих на постійне місце проживання до інших країн, дорівнює 250

¹ Статистичний щорічник Тернопільської області за 2006 рік / Головне управління статистики у Тернопільській області ; [за ред. В. Г. Кирича]. – Тернопіль, 2007.

осіб, а прибулих – 74 особи. При обчисленні кількості вибулих осіб до інших країн (крім країн СНД) на 1000 осіб населення отримаємо показник у 0,3.

Розглянувши мотиви, що спонукають мешканців Тернопільської області залишитися за кордоном для постійного місця проживання, ми отримали такі результати: 38,5% респондентів вважають, що не повернуться до України при значному погіршенні економічної ситуації у ній; 35,9% мають бажання залишитися за кордоном для забезпечення ліпшого майбутнього своїм дітям; 28,2% – через нестабільну політичну ситуацію в Україні, що загрожує безпеці родини; 18% – через соціальну незахищеність в Україні; 18% – через зневажливе ставлення влади до громадян України; 12,8% – через загрозливу екологічну ситуацію. Як бачимо, головними чинниками можливого неповернення до України є переважно соціально-економічні та політичні.

Досвід тимчасової роботи за кордоном мають 17,6% всього економічно активного населення Тернопільської області, або 139,81 тис. осіб (загальна кількість економічно активного населення в Тернопільській області в досліджуваній період становила 794,86 тис. осіб). Загальна кількість постійного населення в Тернопільщині дорівнює 1108,87 тис. осіб, а частка осіб з досвідом тимчасової роботи за кордоном серед усього населення становить 12,6%. Тобто практично кожний восьмий мешканець Тернопільської області виїздив за кордон з метою трудової діяльності, що свідчить про значний масштаб цього явища.

У цьому контексті порівняймо наші результати соціологічного дослідження з даними Тернопільського обласного центру зайнятості. Розрахунки Тернопільського обласного центру зайнятості базуються на матеріалах, отриманих від сільських рад 1017 сіл, і на даних анкетування учнів 5-11 класів загальноосвітніх шкіл у м. Тернополі та інших містах і селищах міського типу Тернопільської області. При цьому враховувався той факт, що батьки опитаних учнів переважно віком 30-45 років, а це найактивніший вік серед потенційних мігрантів, тобто чисельність мігрантів у цьому віці вища, ніж у загальній їх масі [166, 15].

Згідно з даними Тернопільського обласного центру зайнятості станом на 1 жовтня 2006 року за межами України працювало 57,8 тис. осіб, або 9,5% від кількості населення працездатного віку в Тернопільській області, у тому числі 31,6 тис. осіб із міських населених пунктів і 26,2 тис. осіб з сільської місцевості. У відсотковому відношенні поділ є таким: 54,7% - міське, 45,3% - сільське населення [166, 15].

Поряд з цим, за результатами нашого соціологічного дослідження, досвід тимчасової роботи за кордоном має 45,7% міського населення та 54,3% сільського населення Тернопільської області, тобто повністю протилежні показники.

На думку дисертанта, пояснити ці та інші розбіжності в одержаних результатах досить просто. По-перше, Тернопільський обласний центр зайнятості обстежив лише окремі вікові групи серед усього економічно активного населення Тернопільської області, а саме віком 30-45 років. Тобто молоді особи 16-29 років, а також особи віком 46-70 років зовсім не враховані. По-друге, більша зовнішня трудова міграційна активність сільського населення є цілком об'єктивною, оскільки сільське населення переважає міське в загальній чисельності населення Тернопільської області. До того ж труднощі з працевлаштуванням у сільській місцевості посилюють вищу зовнішню трудову мобільність сільських мешканців щодо осіб з міських населених пунктів.

За даними Тернопільського обласного центру зайнятості, обсяги трудової міграції населення Тернопільської області за країнами виїзду станом на 1 жовтня 2006 року виглядає так: 29,9% осіб перебуває в Італії, 18,6% – у Російській Федерації, 10,4% – в Іспанії, 10,1% – у Польщі, 8,1% – у Португалії, 6,3% – у США, 4,6% – у Великобританії, 4,3% – у Чехії, в інших країнах менше, ніж два відсотки [166, 22].

Повертаючись до власного соціологічного дослідження, розглянемо географію зовнішніх трудових міграцій населення Тернопільської області на основі аналізу осіб, що перебували за кордоном на тимчасовій роботі (рис. 2.12).

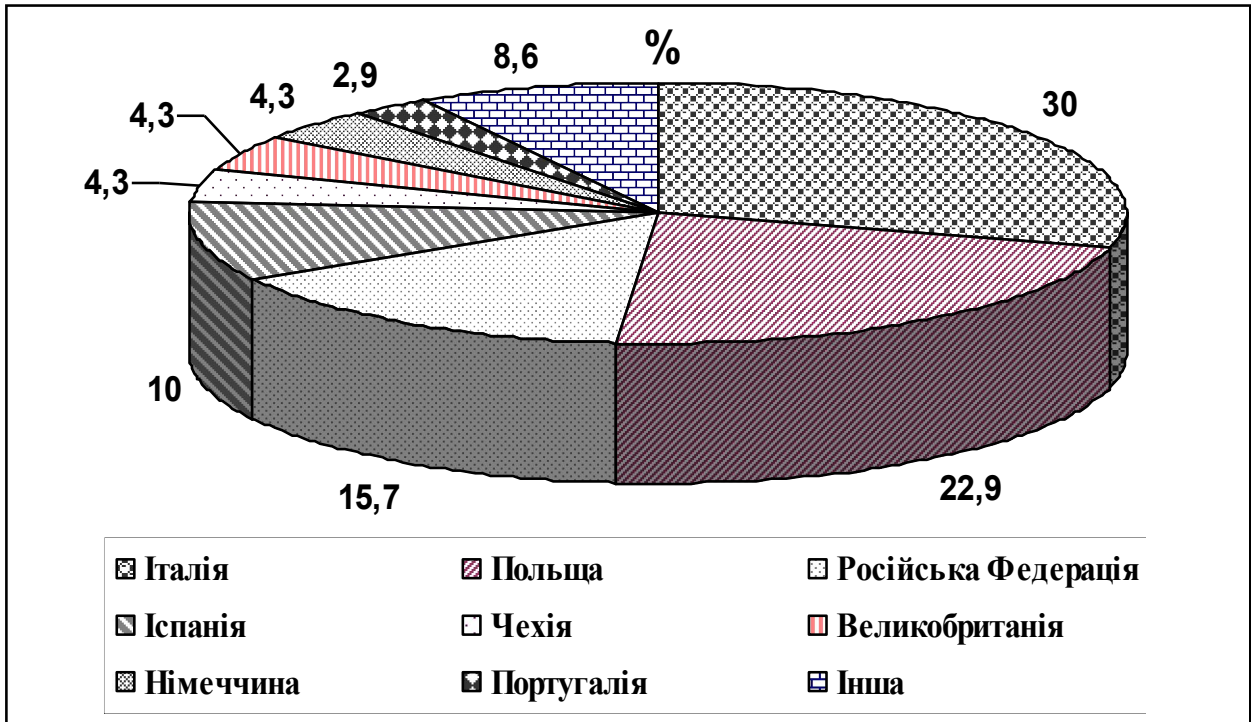


Рис. 2.12. Остання країна перебування за кордоном на тимчасовій роботі осіб з Тернопільської області, %¹.

Майже третина осіб працювала в Італії – 30%; далі розташувалися прикордонні з Україною країни – Польща (22,9%) та Росія (15,7%); в Іспанії перебувало 10%; у Великобританії, Німеччині та Чехії – по 4,3%. Як бачимо, майже 80% припадає лише на чотири країни, причому, досвід роботи за межами Європи мають небагато мігрантів, лише 5,8%.

Серед проблем, що намагалися розв'язати ті, хто виїздив на тимчасову роботу за кордон, для 68,6% основною було намагання заробити гроші на прожиття; 20,0% мігрантів прагнули заробити гроші на навчання дітей; 18,7% – на квартиру; 15,7% – на автомобіль; 8,6% – на відкриття власної справи; 2,9% – на особисте навчання; 1,5% – покинути Україну й отримати дозвіл на проживання в іншій країні.

Термін перебування за кордоном коливається від місяця до восьми років, а в середньому становить два роки. Середній термін перебування мешканців Тернопільської області за кордоном у різних країнах різний. Практично у всіх

¹ Складено автором за результатами соціологічного дослідження.

країнах, де перебуває значна кількість трудових мігрантів з Тернопільської області, середній термін перебування перевищує один рік. Так, зокрема, особи з Тернопільської області в середньому працюють 3 роки і 2 місяці в Італії, 2 роки і 9 місяців в Іспанії, 2 роки і 2 місяці в Португалії, 1 рік і шість місяців у Великобританії, 1 рік і 4 місяці в Росії, 1 рік у Польщі, 11 місяців у Чехії, 8 місяців у Німеччині.

Це свідчить про те, що трудові мігранти з Тернопільської області виїждять за кордон на тривалий час протягом року виконуючи не більше ніж одну трудову поїздку. Тому запропоновані у першому розділі дисертаційного дослідження формули 1.7 та 1.8 доцільно використовувати для обчислення реальної чисельності населення регіону та індекса чисельності населення при наявності даних про кількість прибулих осіб з тимчасової роботи за кордоном і кількості вибулих осіб на закордонну роботу.

Тепер розглянемо кількість трудових поїздок за кордон мешканців Тернопільської області (рис. 2.13).

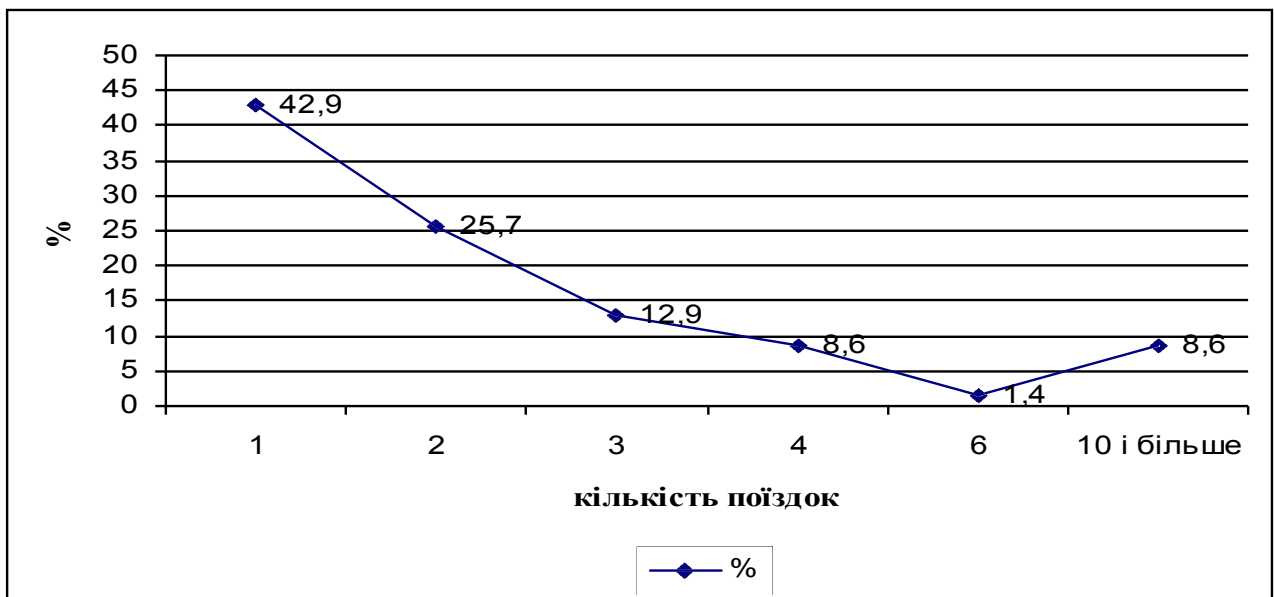


Рис. 2.13. Кількість трудових поїздок за кордон мешканців Тернопільської області, %¹.

Як видно з рис. 2.13, серед осіб, що працювали за кордоном, значна частина – 42,9% виїздила на тимчасову роботу за межі країни один раз, 25,7% –

¹ Складено автором за результатами соціологічного дослідження.

двічі, 12,9% – тричі, 8,6% – чотири рази, 8,6% – десять і більше разів. Тобто частина осіб їдуть за кордон вже не вперше, що свідчить про поширеність і системність зовнішнього міграційного руху населення Тернопільської області. Є й такі особи, які понад десять разів брали участь у зовнішній трудовій міграції (50% з них перебували у Росії, 50% – у Польщі). Серед тих, хто вперше вийшов на закордонний трудовий ринок, найбільше осіб в Італії – 36,7%, Іспанії – 16,5%, Польщі – 13,3% та Росії – 10%.

Період, за який трудові мігранти змогли працевлаштуватися за кордоном, коливається від одного дня до шести місяців, що, безумовно, залежить від різних зовнішніх обставин, в яких перебували наші співвітчизники. В середньому цей показник становить 23,4 дня. Швидше працевлаштовуються у прикордонних із Україною країнах: 12 днів у Росії, 16 днів у Польщі, 20 – у Чехії, 28 – в Італії, 30 – в Англії, 32 – у Португалії, 38 – в Іспанії, 42 дні в Німеччині.

Як показало соціологічне дослідження, 75,7% осіб виконували за кордоном роботу, що не відповідала їхньому фахові, 12,8% – працювали за фахом, 11,4% – не змогли дати конкретну відповідь на дане запитання. У зв'язку з цим ми проаналізували види трудової діяльності за кордоном осіб з Тернопільської області (рис. 2.14).

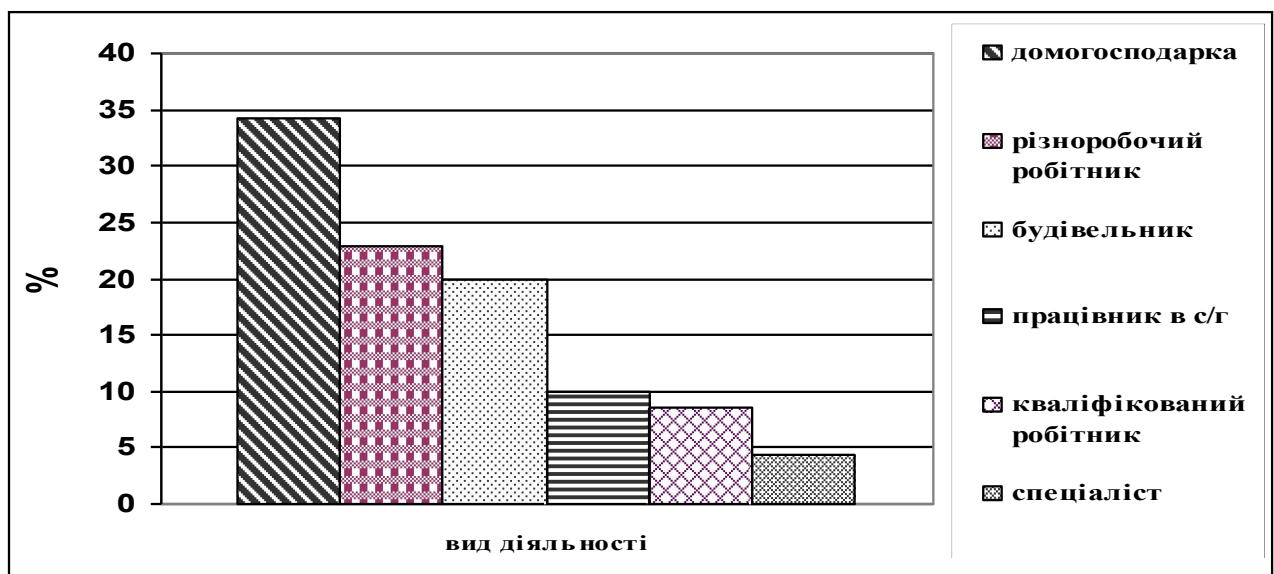


Рис. 2.14. Види трудової діяльності за кордоном населення Тернопільської області, %¹.

¹ Складено автором за результатами соціологічного дослідження.

Як бачимо на рис. 2.14, основними видами прикладання праці мешканців Тернопільської області, що перебували за межами України, є послуги домашньої прислуги, де зайнято 34,3%; будівельниками працюють 20%; різноробочими – 18,6%; трохи менше сільськогосподарськими працівниками – 10%; кваліфікованими робітниками – 8,6%; як спеціалісти залучені 4,3%; різноробочих робітників, зайнятих у сільському господарстві, також 4,3%.

Проаналізуємо залежність виду трудової діяльності у різних вікових групах (рис. 2.15).

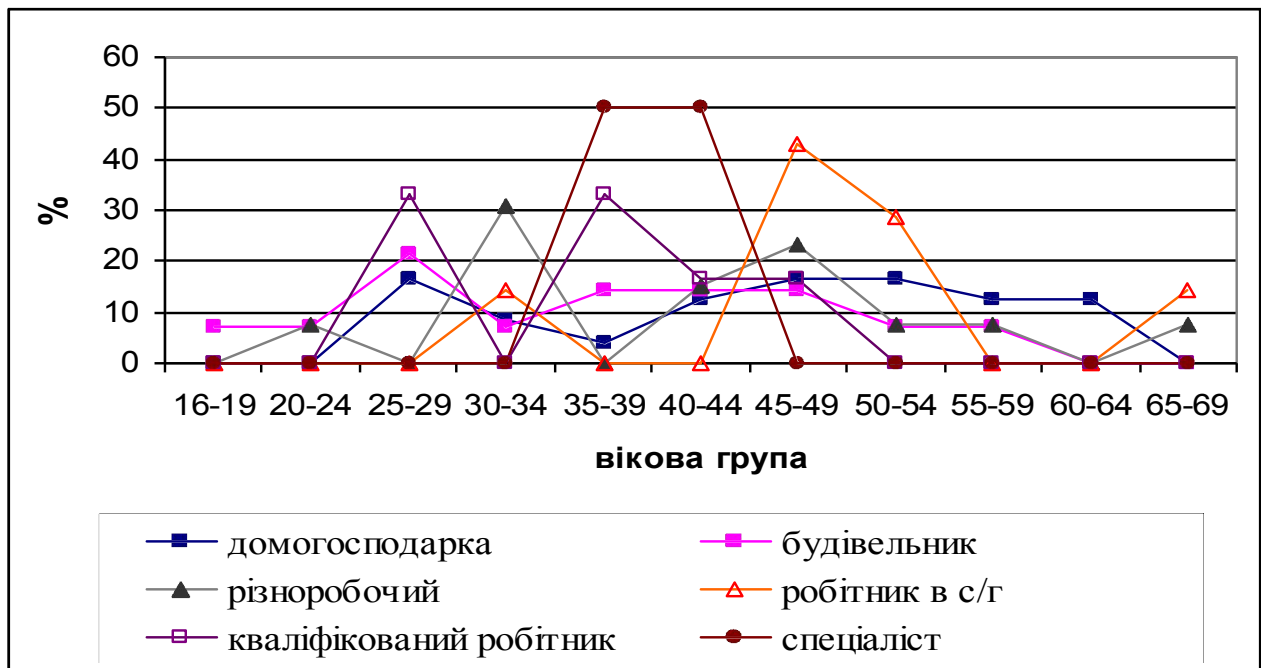


Рис. 2.15. Вид діяльності за кордоном для різних вікових груп, %¹.

З рис. 2.15 видно, що найактивнішим видом діяльності, що охоплює майже всі вікові групи (вік 25-64 роки) є домашнє господарство та особи, що працюють у будівництві (вік 16-59 років). Більшість осіб, що працюють різноробочими, таких вікових груп: 20-24, 30-35, 40-59 років; робітники, що працюють у сільському господарстві, репрезентують населення у віці 30-35, 45-54, 65-69 років; кваліфіковані робітники представлені у віці 30-34, 39-54 роки, спеціалісти, що працюють у сільському господарстві на тимчасовій роботі за кордоном, представлені у віці 35-44 роки.

¹ Складено автором за результатами соціологічного дослідження.

Значна частина трудових мігрантів, а саме 37,1% жодного разу не змінювали роботи, 14,3% – змінювали місце праці один раз, 21,4% – два рази, 12,9% – тричі, 7,1% – чотири рази і більше, 7,1% – не можуть пригадати, скільки разів їм довелося змінювати роботу, перебуваючи за кордоном на тимчасовій роботі.

Статеві-вікова структура осіб, з досвідом тимчасової роботи за кордоном така: 48,6% – чоловіки, 51,4% – жінки. Статеві структура зовнішніх трудових мігрантів з Тернопільської області за різними типами населених пунктів має суттєві відмінності. Зокрема в обласному центрі м. Тернополі за кордон із метою трудової діяльності виїздить осіб жіночої статі – 62,5%, а чоловічої – 37,5%. У містах і селищах міського типу простежується рівновага, а в сільській місцевості переважає чоловіче населення над жіночим (52,6% до 47,4%). Мінімальний вік осіб, що працювали тимчасово за кордоном, становить 19 років, максимальний – 69 років, а середній – 42 роки.

Розподіл і загальні тенденції притаманні трудовим мігрантам різних вікових груп з Тернопільської області, подано на рис. 2.16.

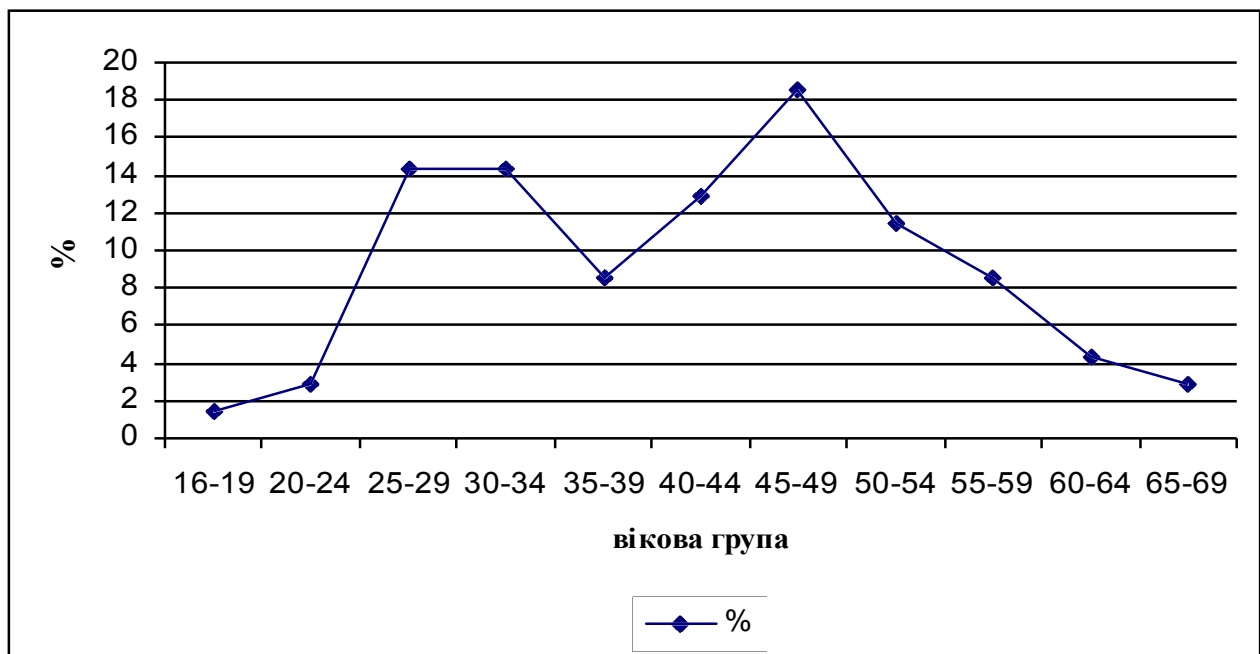


Рис. 2.16. Розподіл за віковими групами осіб з досвідом тимчасової роботи за кордоном із Тернопільської області, %¹.

¹ Складено автором за результатами соціологічного дослідження.

Найбільший досвід тимчасової роботи за кордоном мають особи віком 45-49 років, або 18,6%, 25-34 років, або 14,3%, 40-44 років, або 12,9%, 50-54 років, або 11,4% від загальної маси респондентів. З даної діаграми видно, що найактивнішими для зовнішніх міграцій є особи віком 25-59 років.

Спробуємо виявити характерні тенденції, порівнявши країни перебування трудових мігрантів різних вікових груп. Розглянувши основні зовнішньоміграційні напрямки мешканців Тернопільської області, бачимо, що до Італії з метою трудової діяльності виїждять особи практично всіх вікових груп – від 25 до 64 років. Теж стосується Росії і Польщі – відповідно особи віком 25-59 та 25-54 років, до Чехії – 30-39 років, Німеччини – 35-49 років, Іспанії – 45-64 років.

Далі проаналізуємо освітній рівень мешканців Тернопільської області з досвідом тимчасової роботи за кордоном (рис. 2.17).

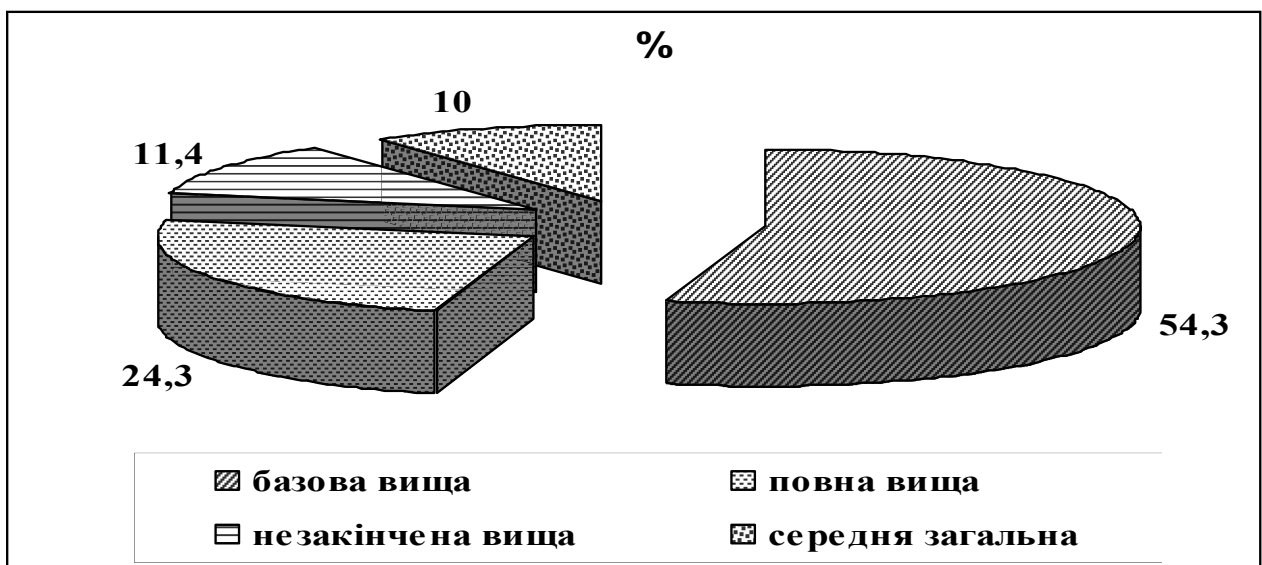


Рис. 2.17. Рівень освіти осіб з досвідом тимчасової роботи за кордоном з Тернопільської області, %¹.

Аналіз освітнього рівня мешканців Тернопільської області, що працювали за кордоном тимчасово показує, що переважають особи з базовою вищою освітою – 54,3%, з повною вищою – 24,3%, з незакінченою вищою – 11,4%, з середньою загальною – 10%.

¹ Складено автором за результатами соціологічних досліджень.

Інформацію про можливість працевлаштування за кордоном більшість мешканців Тернопільщини отримали від родичів, друзів, знайомих – 80%; від туристичних агенцій – 11,4%; знайшли інформацію в Інтернеті – 5,7%; знайшли необхідну інформацію в засобах масової інформації – 2,9%. Отже, головним джерелом інформації є родинні зв'язки, яким мешканці Тернопільщини довіряють найбільше та керуються ними при закордонній трудовій поїздки.

На запитання про спосіб отримання візи до країни тимчасової роботи 48,6% відповіли – туристичного агентства в м. Тернополі, 14,3% – посольства країни, до якої виїздили, 8,6% – туристичного агентства у своєму місті, 5,7% – туристичного агентства у м. Києві, 4,3% – туристичного агентства у м. Львові, 1,4% – посольства іншої країни, 14,3% обрали інший варіант (переважно це відсутність потреби у візі).

Дізнаємося, який тип візи отримували і на який термін вони були відкриті особам для трудових поїздок за кордон: 57,1% респондентам відкрита туристична віза, 17,1% отримали робочу візу, 7,1% – гостьову візу, 4,3% – службову візу, 1,4% – транзитну, 12,9% – обрали запропонований варіант “інше” (це стосується тих, хто виїздив до Росії, з якою в Україні існує безвізовий режим перетину кордону). 37,70% опитаних мешканців Тернопільської області віза була відкрита на термін до шести місяців і більше, 24,6% – до одного місяця, 21,3% – від 10 до 14 днів, 9,8% – до одного тижня, 6,6% – від 7 до 10 днів. Як видно, більше половини респондентів перетинали кордон з туристичною візою, хоча мета їхньої поїздки за кордон полягала зовсім в іншому. Можна припустити, що це один з найлегших шляхів потрапляння на тимчасову роботу за кордон.

Серед осіб, що перебували на тимчасовій роботі, 21,4% перед виїздом за кордон не були зайняті трудовою діяльністю, 62,9% працювали повний робочий день, а 15,7% – неповний робочий день. Якщо з мотивацією і бажанням безробітних осіб виїхати за кордон на тимчасову роботу все більш-менш зрозуміло – це один з шляхів поліпшити власний матеріальний добробут і

виявити певні набуті знання й здібності в іншій країні – то з особами, що працювали до виїзду за кордон, все набагато складніше.

Ми висунули припущення, щодо чинників, сприяли виїздові на тимчасову роботу даній групі осіб. На наш погляд, визначальним є те, що 78% з них перебувають у шлюбі, а 40% мають дітей віком до 16 років. Це свідчить про бажання як поліпшення матеріального стану сім'ї, так і можливості дати дітям вищу освіти і забезпечити ліпше майбутнє.

У наступному блоці запитань соціологічної анкети ми довідалися, наскільки трудові мігранти були задоволені окремими аспектами свого життя, перебуваючи за кордоном на тимчасовій роботі (табл. 2.9).

Таблиця 2.9

**Рівень соціального забезпечення зовнішніх трудових мігрантів
із Тернопільської області, %^{1,2}**

Характеристика	Повністю задоволений	Швидше задоволений	Важко сказати	Швидше незадоволений	Цілком не задоволений
Умовами проживання	18,6	40	17,1	22,9	1,4
Умовами праці	11,4	27,1	35,7	21,4	4,3
Розміром заробітної плати	14,3	58,6	11,4	12,9	2,9
Можливістю спілкування із земляками	34,3	40	15,7	8,6	1,4
Можливістю проведення дозвілля відповідно до інтересів, уподобань	11,4	11,4	24,3	30	22,9
Захистом прав як трудових мігрантів	7,1	12,9	30	20	30
Наданням медичної допомоги	4,3	20	41,4	21,4	12,9
Рівнем безпеки	7,1	24,3	34,3	22,9	11,4
Ставленням місцевої влади до мігрантів	5,7	15,7	42,9	31,4	4,3
Ставленням місцевих мешканців до мігрантів	4,3	34,3	31,4	28,6	1,4
Кліматичними умовами	21,4	51,4	12,9	10	4,3
Можливістю спілкування з родичами, які залишилися в Україні	25,7	42,9	21,4	8,6	1,4

¹ Складено автором за результатами соціологічного дослідження.

² Респонденти зазначали, наскільки вони були задоволені певними аспектами свого проживання за кордоном.

Переважна більшість осіб залишилися задоволені умовами проживання – 58,57%, розміром заробітної плати – 72,9%, кліматичними умовами – 72,9%, а також можливістю спілкування як із земляками – 74,3%, так і з родичами в Україні – 68,6%. Поряд з цим умовами праці трудові мігранти були наскільки задоволені, настільки ж ні. Значна частина респондентів не могла проводити вільний час відповідно до власних інтересів та вподобань – 52,9%, що засвідчує складність і напруженість праці. Половина осіб не відчувала захищеності прав як трудових мігрантів, що вказує на нелегальність трудової діяльності. Відповіді зі знаком мінус переважають щодо можливості отримання високоякісного медичного обслуговування; захисту прав як трудових мігрантів; негативного ставлення місцевих органів влади.

Продовжуючи тему захисту особистих прав трудових мігрантів, ми намагалися довідатися, до кого наші співвітчизники могли звернутися за допомогою при їх порушенні. 38,6% – до знайомих, родичів, які там перебувають; 21,4% – складно відповісти на запитання; 12,9% – ні до кого; 7,1% – до органів правопорядку; 7,1% – до консульства України; 7,1% – до місцевих органів влади; 5,7% – до місцевих мешканців, із якими були зав'язані дружні стосунки; 1,4% – до церковних діячів. Отже, трудові мігранти за кордоном при виникненні труднощів розраховують переважно на підтримку родичів, друзів або самотужки долають певні життєві обставини, що свідчить про їх соціальну незахищеність і вразливість на території інших країн.

Розглядаючи відмінності у ставленні працедавців до українців та інших мігрантів, отримуємо такі результати: 21,4% – вважає, що ставлення до українських громадян ліпше ніж до інших трудових мігрантів, 47,1% – таке саме, як до інших мігрантів, 7,1% – гірше, ніж до інших мігрантів, 24,3% – не можуть визначитися з відповіддю.

Порівнюючи, наскільки змінився стан здоров'я трудових мігрантів – до виїзду за кордон на тимчасову роботу і після повернення до України – 48,6% респондентів вважають, що жодних змін нема, 31,4% – здоров'я трохи погіршилося, 15,7% – трохи поліпшилося, 2,9% – суттєво погіршилося, 1,4% –

суттєво поліпшилося. Як видно, здоров'я у половини мігрантів після трудових поїздок за кордон залишилося незмінним, третини осіб – погіршилося, а практично кожної шостої особи навіть поліпшилося, що, найімовірніше, пов'язано із сприятливими кліматичними умовами та умовами проживання (див. табл. 2.9).

Спробуймо довідатися, наскільки виправдалися очікування мігрантів щодо розв'язання особистих проблем під час трудової діяльності за кордоном: 7,1% – вважають, що сподівання повністю виправдалися; 65,7% – швидше виправдалися; 12,9% – наскільки виправдалися, настільки не виправдалися; 10% – швидше не виправдалися; 4,3% – повністю не виправдалися.

Коли б респонденти з досвідом тимчасової роботи за кордоном могли б повернутися і знову працювати у цій країні, 20% осіб обов'язково погодяться, 30% – швидше погодяться б, 30% – важко сказати однозначно, 12,9% – швидше не погодяться б, 7,1% – ніколи не погодяться. Тобто значна частина мігрантів вважає виправданими трудові поїздки за кордон і при можливості погодяться повернутися і знову працювати у цих країнах.

Ми поцікавилися, чи вплинуло перебування за кордоном на стосунки у родині й отримали такі результати: 18,6% – стосунки поліпшилися; 44,3% – ніяк не вплинули; 15,7% – стосунки погіршилися; 21,4% – не можуть відповісти однозначно. Це питання, на нашу думку, є досить актуальним, адже ні для кого не таємниця, що зовнішня трудова міграція призводить до великої кількості розлучень через тривале перебування за кордоном та до так званого “соціального сирітства”, коли діти мігрантів позбавлені в Україні піклування батьків.

Значна частина населення Тернопільщини перебуває на межі або за межею бідності, без потрібних засобів для існування. Так, на даний час серед опитаних осіб працюють 52,9% і відповідно, 47,1% не працюють. Серед тих, хто не працює, 36,4% безробітні, 24,2% займаються домашнім господарством, 21,2% – пенсіонери, 6,1% перебувають у декретній відпустці, 3% – інваліди.

Враховуючи мізерність допомоги на безробіття, ми можемо говорити щонайменше про 36,4% осіб, які прагнуть поліпшити свій матеріальний стан.

Відповідно до статусу зайнятості за місцем роботи, мігранти поділились так: 35,1% – це кваліфіковані робітники, 16,2% – спеціалісти, 10,8% – різноробочі працівники, 10,8% – самозайняті (індивідуальна трудова діяльність), 8,1% – службовці, 8,1% – керівники підрозділів, 8,1% – роботодавці, 2,7% – керівники підприємств (та їх заступники). За сферою діяльності, найбільше осіб до виїзду за кордон були зайняті у будівництві – 18,9%, у харчовій промисловості – 16,2%, у галузі освіти – 10,8%, у сільському господарстві – 10,8%.

Порівнявши соціальне положення осіб з досвідом тимчасової роботи за кордоном і решти економічно активного населення Тернопільської області, отримуємо такі результати (табл. 2.10).

Таблиця 2.10

Розподіл населення за суспільними верствами, %¹

Належність населення до соціального класу	Респонденти, які	
	брали участь	не брали участі
	у зовнішній трудовій міграції	
нижчого	14,3	14,9
середнього	62,8	65
вищого	22,9	1,2
важко відповісти	–	18,9

З таблиці видно, що особи з досвідом тимчасової роботи за кордоном у Тернопільській області чітко асоціюють себе з певним соціальним класом, тоді як 18,9% економічно активного населення не залученого до зовнішньої трудової міграції, не впевнене у власній належності до певної верстви суспільства. Також осіб з досвідом тимчасової роботи за кордоном суттєво більше, ніж не залучених до вищої соціальної верстви, відповідно – 22,9% та 1,2%. Відносний паритет спостерігається при розподілі населення на нижчу та середню ланки суспільства.

¹ Складено автором за результатами соціологічного дослідження.

Для глибшого аналізу соціального розшарування економічно активного населення Тернопільської області, залученого або не залученого до зовнішньої трудової міграції, розглянемо дані “соціальних сходів” (рис. 2.18).

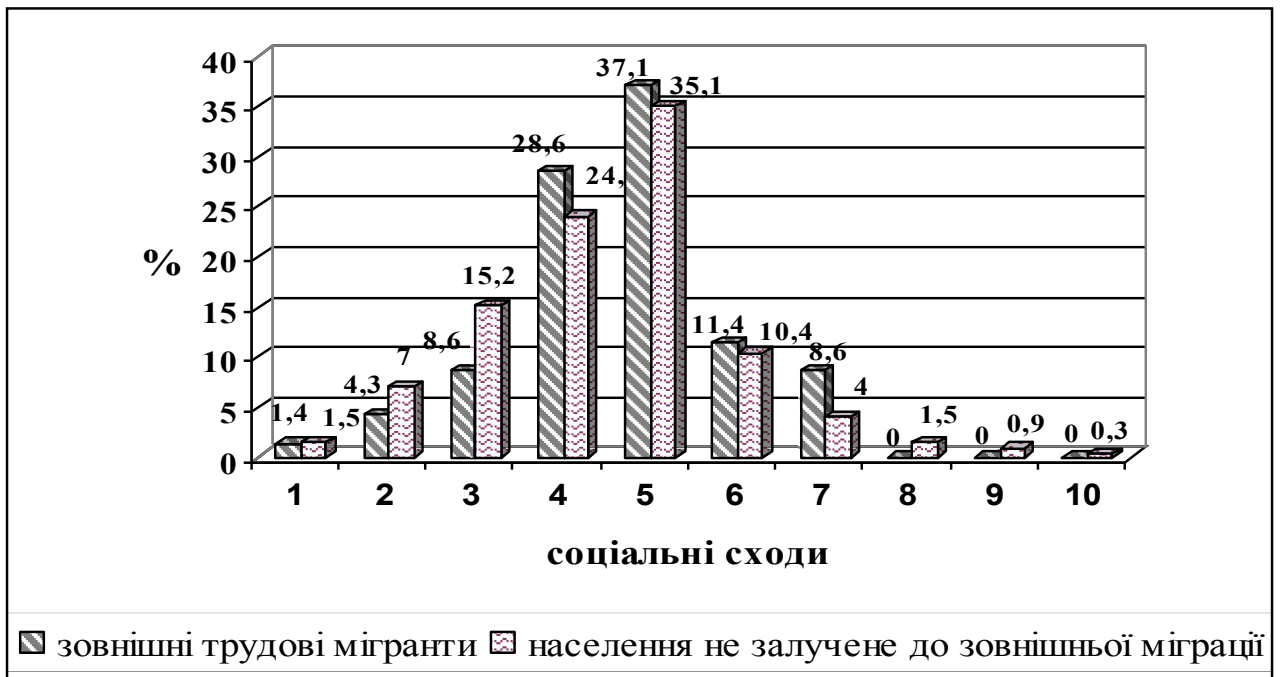


Рис. 2.18. Соціальне розшарування економічно активного населення Тернопільської області, %¹.

Дана класифікація дозволяє ґрунтовніше простежити відмінності у соціальному розшаруванні економічно активного населення Тернопільської області. Для початку розглянемо перші три сходинки “соціальних сходів”, які умовно віднесемо до нижчої верстви суспільства. На кожній позиції переважають у відсотковому відношенні особи, не залучені до зовнішньої трудової міграції. Це видно з третьої позиції, де відсоток осіб, не залучених до зовнішніх переміщень, більший від відповідного показника зовнішніх трудових мігрантів на 6,6%.

Якщо додати показники перших трьох сходінок населення і порівняти з даними табл. 2.10, отримаємо досить цікаву інформацію. Кількість осіб, не залучених до зовнішньої трудової міграції, що належать до нижчої верстви населення, становить 23,7%, це на 8,8% більше за відповідний показник у табл.

¹ Складено автором за результатами соціологічного дослідження.

2.10 і може свідчити про те, що при класовій градації суспільства лише на три складові (нижчий → середній → вищий) респонденти свідомо завищують власне соціальне положення в силу різноманітних причин. Саме в цьому полягає зміст “соціальних сходів”, що налічують десять позиції та передбачають більшу свободу вибору для респондентів щодо їх класового розподілу. Поряд з цим особи з досвідом тимчасової роботи за кордоном належать до нижчої соціальної верстви, що цілком збігається як у табл. 2.10, так і на рис. 2.18, що свідчить про об’єктивне світосприйняття респондентів вказаної категорії.

Протилежна ситуація сформувалася серед осіб, що долучають себе до середнього прошарку в суспільстві (умовно це 4-6 сходинки). У кожній позиції на декілька відсотків переважають особи з досвідом тимчасової роботи за кордоном. Це ж стосується сьомої сходинки, де особи із досвідом роботи за кордоном переважають на 4,6% осіб, без досвіду зовнішньої міграції.

Якщо додати показники 4-7 сходинок двох досліджуваних категорій населення, то отримаємо такі дані: зовнішні трудові мігранти становлять 77,1%, а особи без досвіду зовнішньої трудової міграції – 69,5%. Порівнюючи цю статистичну інформацію з результатами табл. 2.10 про належність населення до середньої верстви суспільства, бачимо істотні відмінності: зовнішні трудові мігранти – 62,8%, респонденти не залучені до зовнішніх переміщень – 65%. Тобто кількість осіб середнього прошарку серед зовнішніх трудових мігрантів значно більша (+14,3) ніж подано в табл. 2.10.

То за рахунок чого відбувається таке збільшення? У даній класифікації сьома позиція набере проміжного значення між населенням середнього та вищого суспільного класу, а сходинки від восьмої до десятої умовно долучимо до вищої верстви суспільства. Однак, якщо відсоток осіб, що не брали участі у зовнішній міграції, приблизно збігається в табл. 2.10 і на рис. 2.18, то щодо зовнішніх трудових мігрантів простежуються кардинальні відмінності. У табл. 2.10 до вищої ланки суспільства себе долучили 22,9% усіх зовнішніх мігрантів, тоді як з рис. 2.18 видно, що жоден респондент не належить до вищого

прошарку суспільства. Тому робимо висновок, що всі особи вищої соціальної верстви з досвідом тимчасової роботи за кордоном розмістилися в межах 4-7 сходинок “соціальних сходів”, а особи, не долучені до зовнішньої міграції, ті, що не змогли визначитися з відповіддю – 18,9% (див. табл. 2.10), розташувалися приблизно на 6-8 сходинках “соціальних сходів”.

У даному контексті розглянемо територіальні відмінності соціального розшарування осіб з досвідом тимчасової роботи за кордоном у Тернопільській області (рис. 2.19).

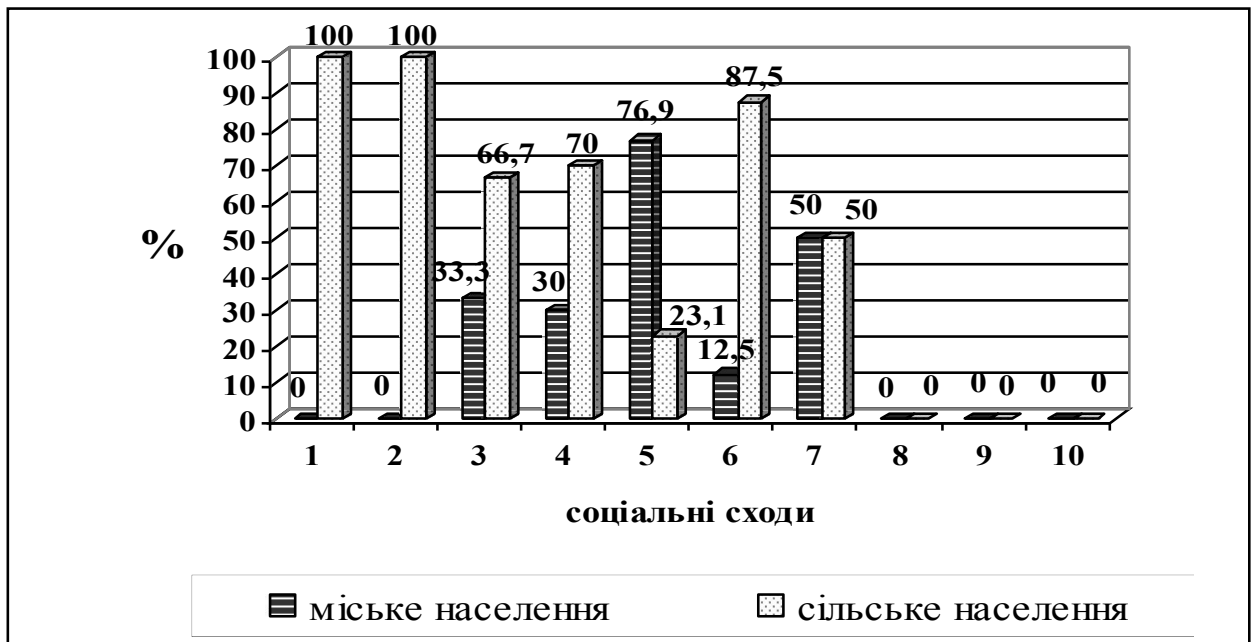


Рис. 2.19. Соціальне розшарування осіб з досвідом тимчасової роботи за кордоном за територіальним розташуванням у Тернопільській області, %¹.

Як бачимо практично у кожній позиції переважає населення із сільської місцевості. Відчутна перевага осіб із сільської місцевості з досвідом тимчасової роботи за кордоном простежується щодо нижчої верстви суспільства. Жоден з респондентів, що проживають у міських поселеннях, не вважає власне соціальне положення надто низьким.

При переході від середньої до вищої верстви суспільства, а це сьома сходинка, спостерігається паритет між міським і сільським населенням. Проте,

¹ Складено автором за результатами соціологічного дослідження.

ніхто з респондентів з досвідом роботи за кордоном не вважає власний соціальний статус високим.

Продовжуючи соціальних аналіз осіб з досвідом тимчасової роботи за кордоном у Тернопільській області, спробуємо довідатися, що є для них найважливішим у житті (рис. 2.20).

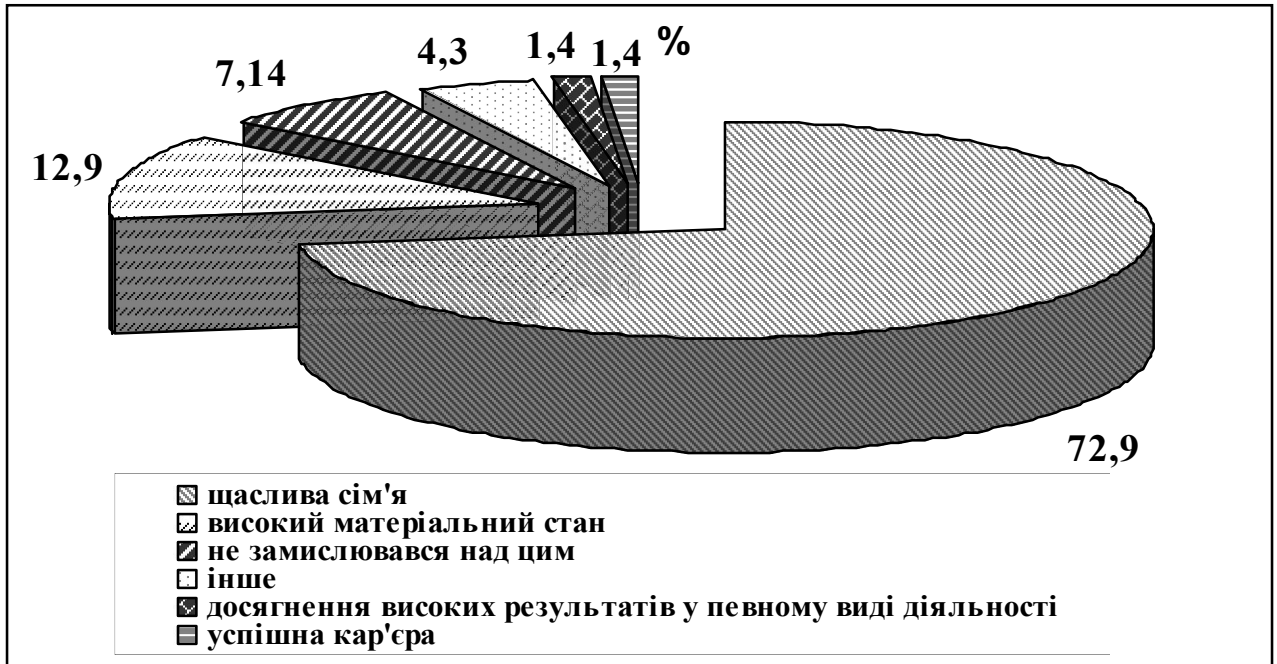


Рис. 2.20. Найважливіші критерії в житті осіб з досвідом роботи за кордоном у Тернопільській області, %¹.

Майже три чверті осіб головним пріоритетом у своєму житті вбачають щасливу сім'ю, дітей. 12,9% респондентів прагнуть мати повний достаток, високий матеріальний стан; 7,19% – не замислюються над цим, 4,3% – обрали власний найважливіший критерій у житті; по 1,4% респондентів вважають головним критерієм у житті успішну кар'єру та досягнення високих посад.

У цьому контексті проаналізуємо пропорційні відмінності найважливіших критеріїв у житті населення Тернопільської області як з досвідом тимчасової роботи за кордоном, так і не залучених до таких переміщень (рис. 2.21).

¹ Складено автором за результатами соціологічного дослідження.

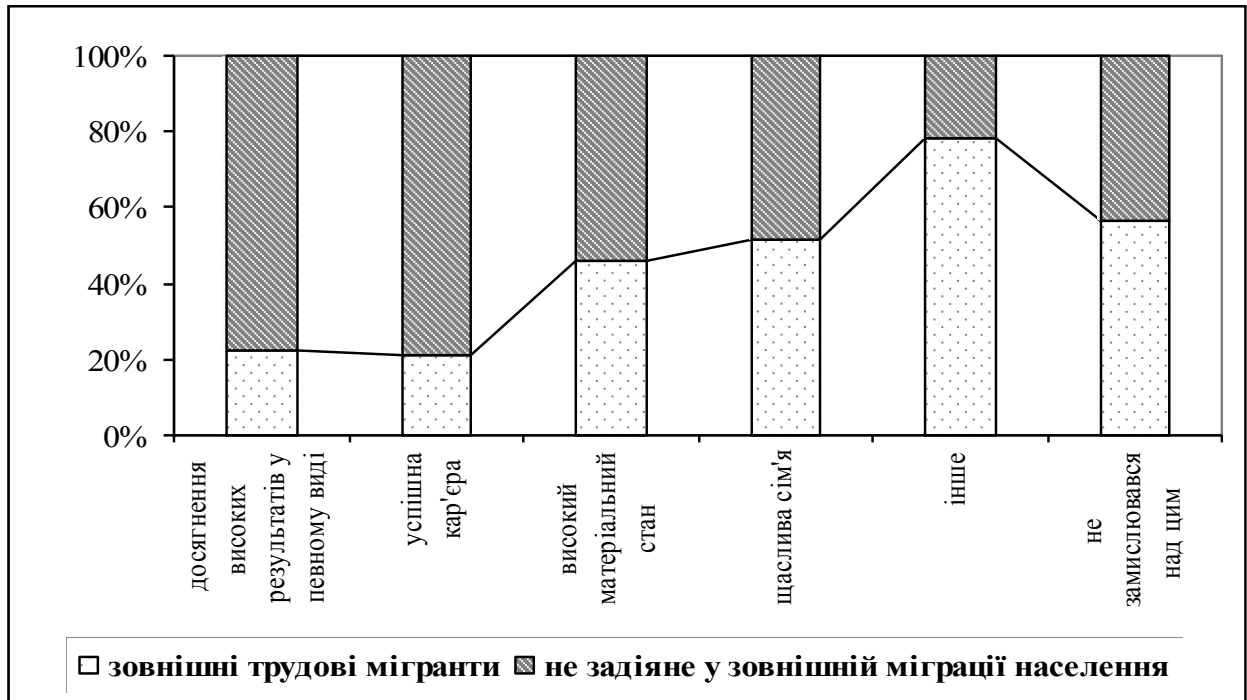


Рис. 2.21. Пропорційний розподіл найважливіших критеріїв у житті населення Тернопільської області, %¹.

Населення, не залучене до зовнішньої міграції, більше ніж інше прагне досягти високих результатів у певному виді діяльності, мати успішну кар'єру, високий матеріальний стан. Це цілком природно, оскільки, перебуваючи в межах України, економічно активне населення Тернопільської області намагається реалізуватися в соціумі.

Найважливішим критерієм з рівновагою між особами з досвідом тимчасової роботи за кордоном та іншою частиною населення регіону є щаслива сім'я. Респонденти з досвідом роботи за кордоном більше, ніж інші не замислюються над критеріями приналежності людини до певної соціальної верстви або мають власну позицію, не вказану в переліку варіантів відповідей.

Продовжуючи аналіз соціальних орієнтацій населення Тернопільської області, спробуємо дослідити відмінності щодо чинників, від яких здебільшого залежить життя в розрізі зовнішніх трудових мігрантів та осіб не задіяних у зовнішніх трудових переміщеннях (табл. 2.11).

¹ Складено автором за результатами соціологічного дослідження.

Залежність від обставин життя населення Тернопільської області, %¹

Характеристика	Респонденти, які	
	брали участь	не брали участі
	у зовнішній трудовій міграції	
Від зовнішніх обставин	2,9	8,9
Переважно від зовнішніх обставин, певною мірою від мене самого	14,3	17,7
Однаковою мірою від мене самого і від зовнішніх обставин	42,8	29
Переважно від мене самого, певною мірою від зовнішніх обставин	30	30,3
Від мене самого	10	14,1

Практично половина респондентів з досвідом тимчасової роботи за кордоном (42,8%) вважає, що життя однаковою мірою залежить як від зовнішніх обставин, так і від самої особи. Показник осіб без досвіду тимчасової роботи за кордоном щодо вказаної позиції становив 29%.

Лише 2,9% трудових мігрантів стверджує, що життя залежить від зовнішніх обставин, тоді як цей показник серед мешканців Тернопільської області без досвіду роботи за кордоном становить 8,9%. Також трохи більші відсоткові значення нетрудових мігрантів за іншими характеристиками. Рівновага існує там, де респонденти вважають, що їхнє життя залежить здебільшого від них самих, і дуже мало від зовнішніх обставин.

Розглядаючи сімейний стан, спробуємо порівняти тих, хто має досвід трудової діяльності за кордоном, з іншими респондентами (табл. 2.12).

Значно більше виїздять за кордон на тимчасову роботу особи, які перебувають у зареєстрованому шлюбі – 70% порівняно з 58,7% (не брали участі в зовнішній міграції), трохи більше беруть участь у трудових переміщеннях за кордон розлучені особи – 7,1% порівняно з 5,8%. З іншого боку серед трудових мігрантів менша частка осіб, що ніколи не перебували в

¹ Складено автором за результатами соціологічного дослідження.

шлюбі – 15,8%, до 26,7% осіб, що не брали участі в трудових поїздках за кордон.

Таблиця 2.12

**Сімейний стан тих, хто виїздив і не виїздив на тимчасову роботу
за кордон з Тернопільської області, %¹**

Сімейний стан	Респонденти, які	
	брали участь	не брали участі
	у зовнішній трудовій міграції	
Ніколи не був(ла) у шлюбі	15,8	26,7
Перебуваю у зареєстрованому шлюбі	70	58,7
Перебуваю у фактичному, незареєстрованому шлюбі	1,4	1,5
Розлучений(на) офіційно	7,1	5,8
Вдівець/вдова	5,7	7,3

Для того, щоб зрозуміти, чому в трудових поїздках за кордон більше осіб, що перебувають у зареєстрованому шлюбі, порівняймо відмінності у кількості дітей віком до 16 років серед тих, хто виїздив і не виїздив за кордон на тимчасову роботу (табл. 2.13).

Таблиця 2.13

**Кількість дітей віком до 16 років серед тих, хто виїздив і не виїздив на
тимчасову роботу за кордон із Тернопільської області, %**

Кількість дітей віком до 16 років	Респонденти, які	
	брали участь	не брали участі
	у зовнішній трудовій міграції	
Одна дитина	31	19,7
двоє дітей	13,8	16,4
Троє дітей	1,7	0,6
Нема дітей	53,5	63,3

Практично половина респондентів має неповнолітніх дітей. Дітей віком до 16 років мають на 11,3% більше тих осіб, що брали участь у трудовій міграції. Саме тому один із чинників спонукання мешканців Тернопільської

¹ Складено автором за результатами соціологічного дослідження.

області до трудових поїздок за кордон – заробляння грошей для забезпечення матеріального благополуччя й кращого майбутнього своїм дітям.

Порівнявши матеріальне становище трудових мігрантів до виїзду за кордон на тимчасову роботу та після повернення, ми отримали такі дані: 15,7% вважає, що воно значно поліпшилося, 70% – трохи поліпшилося, 12,9% – ніяк не змінилося, 1,4% – трохи погіршилося.

Тобто сім з десяти респондентів вважає, що їх матеріальний стан поліпшився після повернення з тимчасової роботи. Враховуючи, що економічний чинник у мотивації відносно виїзду за кордон на тимчасову роботу є одним з головних, можна припустити утримання рівня зовнішньої трудової міграції населення в Тернопільській області на досить високому рівні. Цьому сприяє і недостатній рівень оплати праці або відсутність вільних робочих місць відповідної кваліфікації.

Для підтвердження цієї тези порівняймо рівень матеріального стану сімей з досвідом і без досвіду тимчасової роботи за кордоном (табл. 2.14).

Таблиця 2.14

Рівні матеріального забезпечення сімей тих, хто виїздив та не виїздив на тимчасову роботу за кордон, %¹

Матеріальний стан	Респонденти, які	
	брали участь	не брали участі
	у зовнішній трудовій міграції	
Дуже низький	1,4	1,8
Низький	5,7	10,9
Нижчий від середнього	27,2	23,2
Середній	61,4	60,6
Вищий від середнього	4,3	3,5
Дуже високий	–	–

Загалом, аналізуючи дані поданої таблиці, дійти висновку про практичну відсутність суттєвих відмінностей у рівнях матеріального забезпечення тих сімей, члени яких мають досвід тимчасової роботи за кордоном. Однак

¹ Складено автором за результатами соціологічного дослідження.

практично в кожній позиції відсоткові значення трохи ліпші мають саме ті особи, що перебували на заробітках за межами країни.

Це підтверджується особистим доходом за минулий місяць (лютий 2007 р.) осіб, що перебували за кордоном, що в середньому на 220 грн. вищий від решти респондентів. Сукупний дохід усіх членів сім'ї серед зазначених осіб перевищував лише на 89 грн. середній сукупний дохід мешканців Тернопільської області без досвіду роботи за кордоном.

Завершуючи характеристику зовнішніх трудових мігрантів спробуємо, порівняти і простежити відмінності, що стосуються конфесій, віросповідання, респондентів з досвідом і без досвіду тимчасової роботи за кордоном (табл. 2.15).

Таблиця 2.15

Відмінності щодо конфесій, віросповідання респондентів з досвідом і без досвіду тимчасової роботи за кордоном, %¹

Конфесії, віросповідання	Респонденти, які	
	брали участь	не брали участі
	у зовнішній трудовій міграції	
Православний Київського Патріархату	21,4	18,2
Православний Московського Патріархату	5,7	8,5
Православний української автокефальної конфесії	10	11,5
Греко-католицької церкви	58,6	56
Римо-католицької церкви	–	1,8
Православний, що конфесійно не визначився	2,9	2,3
Невіруючий	1,4	1,2

Частіше у зовнішній трудовій міграції беруть участь особи, що належать до греко-католицької конфесії, й православні Київського патріархату. Поряд з цим менш активними у трудовій міграції є православні Московського патріархату, зовсім не беруть участі в ній представники римо-католицької церкви, що пов'язано з певними територіальними особливостями.

¹ Складено автором за результатами соціологічного дослідження.

Висновки до розділу 2

1. Тернопільська область займає одне з чільних місць в Україні щодо активності населення на зовнішньому трудовому ринку праці. Це зумовлено відсутністю достатніх промислових і виробничих потужностей і низьким рівнем життя населення, про що свідчить один із найнижчих в Україні рівнів заробітної плати. Тому є певні труднощі із застосуванням знань, здібностей й вмінь отримання гідної оплати праці, що змушує наших співвітчизників виїздити на тимчасову роботу за кордон.

2. Вагоме теоретичне і практичне значення для поглибленого аналізу та комплексної оцінки процесів зовнішньої трудової міграції населення в Україні мають соціологічні дослідження і моніторинг як українських науковців, так і закордонної наукової спільноти.

3. Дослідження українських науковців щодо зовнішньої трудової міграції українських громадян дозволили виявити спільні риси та закономірності. Так, по-перше, більшою міграційною активністю характеризуються мешканці прикордонних і західних областей України. По-друге, українці переважно виїждять на тимчасову роботу за кордон нелегально. По-третє, трудові поїздки за кордон здійснює молодь і особи середнього віку виконуючи при цьому низькокваліфіковану роботу, що не відповідає їх кваліфікаційному рівню. По-четверте, рушійною силою, що спонукає українців виїздити на тимчасову роботу за межі країни, є покращення матеріального положення у зв'язку з відсутністю роботи або низьким рівнем оплати праці.

4. Європейські науковці досліджуючи трудові міграційні процеси суттєву увагу приділяють українським трудовим мігрантам. Зокрема, значна кількість працівників з України перебуває в Іспанії, Італії, а тому уряди цих країн періодично запроваджують програми легалізації нелегальних трудових мігрантів з метою регулювання їх чисельності та можливістю офіційного доступу до місцевого ринку праці. Впродовж останніх років за допомогою зазначених програм більше як 100 тис. українців в Іспанії та Італії одержали можливість легально працювати.

5. Виконане здобувачем вибіркового соціологічного дослідження зовнішньої трудової міграції населення в Тернопільській області виявило загальні риси соціально-економічної структури населення як чинника формування трудової міграції за кордон, особливості зовнішньої трудової міграції населення в Тернопільській області.

6. При аналізі результатів соціологічного обстеження значна увага приділена особам з досвідом тимчасової роботи за кордоном або тим, що планують здійснити таку поїздку протягом найближчого року, проаналізовано дані щодо інтенсивності зовнішніх трудових міграцій населення, інформація про організацію поїздок, напрямки трудових потоків, характер і умови праці громадян області за кордоном, соціально-демографічні характеристики учасників трудових поїздок за кордон. Поряд з цим порівнюються дані соціологічного дослідження з офіційною статистичною інформацією про міграційний рух населення Тернопільської області.

7. За допомогою вибіркового соціологічного дослідження нами визначено кількість осіб з Тернопільської області, що в певний період перебувають за кордоном на тимчасовій роботі, підраховано та проаналізовано складові, властиві зовнішній трудовій міграції мешканців Тернопільщини.

Результати соціологічного дослідження виявили, що досвід тимчасової роботи за кордоном має 17,6% економічно активного населення Тернопільської області. Тобто кожний восьмий мешканець Тернопільської області виїздив за кордон з метою трудової діяльності, про що свідчить значний масштаб цього явища. Найбільший досвід тимчасової роботи за кордоном мають особи віком 45-49 років, або 18,6%, 25-34 років, або 14,3%, 40-44 років, або 12,9%, 50-54 років, або 11,4% від загальної маси респондентів.

Серед трудових мігрантів з Тернопільської області переважають особи з базовою вищою освітою – 54,3%, з повною вищою – 24,3%, з незакінченою вищою – 11,4%, з середньою загальною – 10%.

8. Особи з Тернопільської області в середньому працюють 3 роки і 2 місяці в Італії, 2 роки і 9 місяців в Іспанії, 2 роки і 2 місяці в Португалії, 1 рік і

шість місяців у Великобританії, 1 рік і 4 місяці в Росії, 1 рік у Польщі, 11 місяців у Чехії, 8 місяців у Німеччині. Це свідчить про те, що трудові мігранти з Тернопільської області виїждять за кордон на тривалий час протягом року виконуючи не більше ніж одну трудову поїздку. Тому запропоновані у першому розділі дисертаційного дослідження формули 1.7 та 1.8 доцільно використовувати для обчислення реальної чисельності населення регіону та індексу чисельності населення при наявності даних про кількість прибулих осіб з тимчасової роботи за кордоном і кількості вибулих осіб на закордонну роботу.

9. Основними видами прикладання праці мешканців Тернопільської області, що перебували за межами України, є послуги домашньої прислуги, де зайнято 34,3%; будівельниками працюють 20%; різноробочими – 18,6%; трохи менше сільськогосподарськими працівниками – 10%; кваліфікованими робітниками – 8,6%; як спеціалісти залучені 4,3%; різноробочих робітників, зайнятих у сільському господарстві, також 4,3%.

РОЗДІЛ III

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ТА ДЕМОГРАФІЧНІ НАСЛІДКИ ЗОВНІШНЬОЇ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ І МЕХАНІЗМИ ЇЇ РЕГУЛЮВАННЯ

3.1. Взаємодія чинників зовнішньої трудові міграції населення Тернопільської області

Для виявлення наслідків зовнішньої трудові міграції та напрямків подолання її негативного впливу на мешканців Тернопільській області важливим є аналіз взаємодії чинників даної міграції.

Знайти зв'язок і взаємозалежність між чинниками, які впливають на зовнішню трудову міграцію населення в Тернопільській області, можна за допомогою порівняння її окремих ознак. В основу порівняння ми заклали шість основних категорій – стать, вікові групи, освіта, тип населеного пункту, причини міграції та найпоширеніші країни виїзду за кордон населення Тернопільської області. Об'єктом стали лише особи з досвідом тимчасової роботи за кордоном.

При аналізі соціологічного дослідження методом порівняння двох ознак, найбільша залежність спостерігається при визначенні соціального стану респондентів; критеріїв, що визначають приналежність осіб до певного соціального прошарку; мотивів спроможних спонукати мешканців Тернопільської області до виїзду за кордон на постійне місце проживання; найпривабливіших країн для тимчасової роботи; поставлених цілей при виїзді на роботу за кордон; статусу зайнятості респондентів перед роботою за межами України; залежності останньої країни перебування на тимчасовій роботі відносно зайнятості в Україні на момент проведення опитування; матеріального стану населення Тернопільської області.

Однією з найважливіших є залежність соціального положення респондентів за статтю (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Належність осіб до певного соціального класу за статтю, %¹

Критерії	Стать	
	чоловіки	жінки
Сім'я, з якої людина походить	34,6	65,4
Рівень освіти	25	75
Стиль життя	50	50
Дохід, матеріальне становище сім'ї	46	54
Престиж професії	58,3	41,7
Рівень кваліфікації	66,7	33,3
Характеристика підприємства, де людина працює	66,7	33,3
Посада на роботі	40	60

Як показано в таблиці 3.1 відповіді чоловіків й жінок про належність осіб до певного соціального прошарку суттєво відрізняються. Основні риси, характерні жіночій статі: рівень освіти (75%); сім'я, з якої людина походить (65,4%); посада на роботі (60%), матеріальне положення (54%).

У свою чергу, чоловіки порівняно з жінками вважають, що соціальне положення людини найбільшою мірою визначають такі чинники, як рівень кваліфікації (66,7%); характеристики місця роботи (66,7%); престиж професії (58,3%). Отже, представники чоловічої статі віддають перевагу професійно-кваліфікаційним чинникам, орієнтованим на трудову діяльність. Враховуючи те, що, перебуваючи на тимчасовій роботі за кордоном, чоловіки з Тернопільської області зайняті переважно у будівництві та сільському господарстві, де рівень кваліфікації та характеристика місця роботи суттєво впливають на соціально-економічні умови їхнього перебування в країні-реципієнті, можна припустити, що це і є визначальним при виборі ними цих критеріїв.

Паритет представників чоловічої та жіночої статі є у відповідях щодо стилю життя, проведення вільного часу.

¹ Складено автором за результатами соціологічного дослідження.

Продовжимо аналіз критеріїв, що найбільше визначають належність осіб з Тернопільської області до певного соціального класу суспільства за рівнем освіти (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Належність осіб до певного соціального класу за рівнем освіти, %¹

Критерії	Рівень освіти				Всього
	середня загальна	базова вища	незакінчена вища	повна вища	
Сім'я, з якої людина походить	11,5	38,5	23,1	26,9	100
Рівень освіти	6,2	43,7	12,5	37,5	100
Стиль життя	50	50	–	–	100
Дохід, матеріальне становище сім'ї	4	54	16	26	100
Престиж професії	–	66,7	–	33,3	100
Рівень кваліфікації	–	66,7	–	33,3	100
Характеристика підприємства, де людина працює	33,3	66,7	–	–	100
Посада на роботі	–	50	20	30	100
Важко відповісти	20	40	–	40	100

Для осіб з повною вищою освітою характерними є такі критерії: рівень освіти (37,5%), престиж професії та рівень кваліфікації по 33,3%, посада на роботі (30%), сім'я, з якої походить людина (26,9%), матеріальне становище (26%); з базовою вищою освітою: характеристика підприємства де людина працює, рівень кваліфікації та престиж професії по 66,7%, матеріальне становище (54%), посада на роботі (50%), тобто ті критерії, що стосуються рівня оплати праці та матеріального статусу.

Поряд з цим особи з базовою вищою освітою із значними відсотковими показниками пропорційно розподілилися між усіма характеристиками, які визначають соціальне положення. Це пояснюється тим, що в Тернопільській області частіше беруть участь у зовнішній трудовій міграції особи з базовою вищою освітою (майже 55%), а тому їхні показники вищі за інші освітні групи.

¹ Складено автором за результатами соціологічного дослідження.

Для осіб з середньою загальною освітою при визначенні соціального положення характерними є такі критерії: стиль життя (50%) та характеристика підприємства де людина працює (33,3%).

В міру зростання освітнього рівня респондентів перевага віддається таким критеріям – сім'я, з якої походить людина, матеріальний статус, освіта та посада на роботі.

Тепер порівняємо критерії, що визначають належність осіб з Тернопільської області до певного соціального прошарку у населених пунктах різного адміністративного значення (табл. 3.3).

Таблиця 3.3

Належність осіб до певного соціального класу в населених пунктах, %¹

Критерії	Населений пункт			Всього
	м. Тернопіль	місто, смт	село	
Сім'я, з якої людина походить	50	–	50	100
Рівень освіти	68,7	6,25	25	100
Стиль життя	–	25	75	100
Дохід, матеріальне становище сім'ї	32	16	52	100
Престиж професії	58,3	8,3	33,3	100
Рівень кваліфікації	66,7	33,3	–	100
Характеристики підприємства, де людина працює	–	–	100	100
Посада на роботі	70	10	20	100
Інше	–	100	–	100
Важко відповісти	–	20	80	100
Всього	22,9	22,9	54,3	100

У місті Тернополі основними критеріям, що найбільше визначають соціальне положення осіб, є посада на роботі (70%); рівень освіти (68,7%); рівень кваліфікації (66,7%); престиж професії (58,3%) і сім'я, з якої походить людина (50%). У містах і селищах міського типу соціальне положення осіб визначає. Цілком протилежними є відповіді осіб, які проживають у сільській місцевості, там головними критеріями є – характеристика підприємства, де

¹ Складено автором за результатами соціологічного дослідження.

працює особа (100%); стиль життя, проведення вільного часу (75%); дохід, матеріальне становище сім'ї (52%).

Суттєво відрізняються соціальні характеристики населення Тернопільської області у різних вікових групах. Досить значні відмінності при аналізі можливості домагатися успіху в житті (табл. 3.4).

Таблиця 3.4

**Можливість досягти успіху респондентами в житті
у розрізі вікових груп, %¹**

Вікова група	Цілко м згоден	Швидш е згоден	Важко відповісти	Швидш е не згоден	Зовсім не згоден	Це мене не стосуєть ся	Всього
16–19	–	100	–	–	–	–	100
20–24	100	–	–	–	–	–	100
25–29	50	30	10	10	–	–	100
30–34	30	40	10	10	10	–	100
35–39	16,7	50	33,3	–	–	–	100
40–44	–	66,7	11,1	22,2	–	–	100
45–49	7,7	7,7	53,6	15,6	7,7	7,7	100
50–54	–	25	3,75	12,5	–	25	100
55–59	–	16,7	16,7	33,3	–	33,3	100
60–64	–	66,7	–	33,3	–	–	100
65–69	–	–	–	100	–	–	100

Молоді особи віком 20-34 років цілком погоджуються з можливістю досягнення успіхів у житті, особливо це стосується молоді віком 20-24 років (100%) та осіб 25-29 років (50%). Особи віком 25-44 років більш помірковані і швидше погоджуються з таким твердженням, особливо це особи 40-44 років (66,7%) та особи 35-39 років (50%). Мешканці Тернопільської області віком 45-54 років не можуть точно визначити власної позиції (53,6% – особи віком 45-49 років і 37,5% та особи віком 50-54 років), а особи пенсійного віку (55-69 років) швидше переконані в неможливості досягнення успіху в житті. Цікавим є той факт, що певний відсоток осіб віком 50-59 років вважає, що це їх цілком не стосується.

¹ Складено автором за результатами соціологічного дослідження.

Тепер розглянемо мотиви, які при певних життєвих обставинах спроможні спонукати мешканців Тернопільської області до виїзду за кордон на постійне місце проживання в залежності від рівня освіти (табл. 3.5).

Таблиця 3.5

Мотиви, що спонукають до виїзду за кордон на постійне місце проживання осіб за освітою, %¹

Мотиви	Рівень освіти				Всього
	Середня загальна	Базова вища	Незакінчена вища	Повна вища	
Нестабільна політична ситуація, яка загрожує безпеці сім'ї	—	60	10	30	100
Значне погіршення економічної ситуації	10	30	20	40	100
Втрата основного місця роботи	—	—	100	—	100
Загрозлива екологічна ситуація	—	—	25	75	100
Соціальна незахищеність у власній країні	—	25	25	50	100
Зневажливе ставлення влади до громадян України	—	20	20	60	100
Для забезпечення кращого майбутнього своїм дітям	12,5	50	12,5	25	100
Можливість виявити свої знання та здібності	—	—	—	100	100
Не буду виїздити за кордон	50	—	—	50	100

Головними мотивами, що здатні вплинути на осіб з базовою вищою освітою, є нестабільна політична ситуація в країні (60,0%), забезпечення кращого майбутнього своїм дітям (50,0%), значне погіршення економічної ситуації (30,0%). Для осіб з повною вищою освітою характерними є такі мотиви, як можливість виявити свої знання й здібності (100,0%), загрозлива екологічна ситуація (75,0%), зневажливе ставлення влади до громадян України (60,0%), соціальна незахищеність у власній країні (50,0%). Тобто особи з різним освітнім рівнем мають цілком різні життєві позиції щодо чинників, спроможних спонукати їх до виїзду за кордон на постійне місце проживання.

¹ Складено автором за результатами соціологічного дослідження.

У цьому контексті спробуємо простежити певні закономірності щодо вказаних мотивів за статтю (табл. 3.6).

Таблиця 3.6

Спонукальні мотиви до виїзду за кордон на постійне місце проживання за статтю, %¹

Мотиви	Стать	
	чоловіча	жіноча
Нестабільна політична ситуація, яка загрожує безпеці моєї сім'ї	40	60
Значне погіршення економічної ситуації	20	80
Загрозлива екологічна ситуація	25	75
Соціальна незахищеність у власній країні	25	75
Зневажливе ставлення влади до громадян України	20	80
Для забезпечення кращого майбутнього своїм дітям	12,5	87,5
Можливість проявити свої знання та здібності	–	100
Не буду виїжджати за кордон	–	100

До кожного мотиву спроможного спонукати осіб до виїзду за кордон на постійне місце проживання, жіноче населення значно чутливіше ніж чоловіче. Відносний паритет спостерігається лише щодо нестабільної політичної ситуації в країні, а за всіма іншими показниками жінки більшою мірою схильні змінити країну постійного місця проживання у зв'язку з різними життєвими обставинами, переважно соціального та економічного характеру. Разом з тим, на відміну від чоловіків, жінки переконані у тому, що жодні обставини не змусять їх виїхати за кордон на постійне місце проживання.

Якщо розглянути найпривабливіші країни тимчасової роботи для опитаних осіб, то істотні відмінності простежуються при порівнянні цієї ознаки за статтю (табл. 3.7).

¹ Складено автором за результатами соціологічного дослідження.

Таблиця 3.7

**Найпривабливіші країни для тимчасової роботи
за статтю, %¹**

Країна	Стать	
	чоловіча	жіноча
Україна	–	100
Польща	54,7	45,3
Італія	33,3	66,7
Іспанія	30,3	69,7
Греція	33,3	66,7
Росія	50	50
Франція	33,3	66,7
Великобританія	54,2	45,8
Ірландія	100	–
США	63,4	36,6
Канада	57,1	42,9
Португалія	38,5	61,5
Ізраїль	–	100
Чехія	33,3	66,7
Німеччина	63,2	36,8
Швеція	50	50
Австралія	100	–
Інша	46,4	53,6

Чоловіки з Тернопільської області найпривабливішими країнами для тимчасової роботи вважають Ірландію, Німеччину, США, Канаду, Великобританію, Польщу, Росію, Швецію. Жіноче населення віддає перевагу Ізраїлю, Іспанії, Італії, Греції, Чехії, Португалії, Франції, тобто тим країнам в яких є досвід тимчасової роботи або перебувають родичі (винятком може бути лише Франція). Крім цього, жінкам більше від чоловіків притаманні патріотичні настрої щодо вибору України як найпривабливішої країни для роботи.

¹ Складено автором за результатами соціологічного дослідження.

Тепер спробуємо продовжити аналіз, розглянувши найпривабливіші країни тимчасової роботи для осіб з населених пунктів різного адміністративного значення (табл. 3.8).

Таблиця 3.8

Найпривабливіші країни тимчасової роботи для мешканців різних типів населених пунктів, %¹

Країна	Населений пункт			Всього
	м. Тернопіль	місто, смт.	село	
Україна	–	100	–	100
Польща	–	27,3	72,7	100
Італія	19	16,7	64,3	100
Іспанія	39,1	17,4	43,5	100
Греція	33,3	–	66,7	100
Росія	–	50	50	100
Франція	–	66,7	33,3	100
Великобританія	20,8	33,3	45,9	100
Ірландія	–	–	100	100
США	26,8	22	51,2	100
Канада	14,3	28,6	57,1	100
Португалія	15,4	15,4	69,2	100
Ізраїль	–	–	100	100
Чехія	66,7	–	33,3	100
Німеччина	21	42,1	36,9	100
Люксембург	–	–	100	100
Аргентина	–	–	100	100
Швеція	100	–	–	100
Австрія	–	–	100	100
Австралія	25	–	75	100
Інше	100	–	–	100
Всього	22,9	22,9	54,2	100

Щодо привабливих країн тимчасової роботи для мешканців різних населених пунктів, то мешканці обласного центру, міст та селищ міського типу спостерігається відносно пропорційно розподіляють свою прихильність між усіма країнами. Проте для обласного центру м. Тернополя характерним є вибір на користь Чехії, Іспанії, США, Швеції, Греції.

¹ Складено автором за результатами соціологічного дослідження.

Мешканці міст та селищ міського типу Тернопільської області вважають найпривабливішими країнами для тимчасової роботи Францію, Німеччину, Росію, Великобританію, Канаду, Польщу та Україну.

Для сільських мешканців найпривабливіші країни тимчасової роботи Польща, Португалія, Греція, Італія, Канада, США, Росія, Іспанія, Аргентина. Можна припустити, що це переважно ті країни, де мають досвід тимчасової роботи наші громадяни або перебувають їхні родичі.

Відмінності в поставлених цілях при виїзді на тимчасову роботу за кордон простежуються за статтю (табл. 3.9).

Таблиця 3.9

Проблеми, які намагаються розв'язати особи з Тернопільської області, виїжджаючи на тимчасову роботу за кордон за статтю, %¹

Характеристика	Стать	
	чоловіча	жіноча
Заробити грошей на квартиру	30,8	69,2
Заробити грошей на автомобіль	72,7	27,3
Заробити грошей на особисте навчання	50	50
Заробити грошей на навчання дітей	42,9	57,1
Заробити грошей на прожиття	47,9	52,1
Заробити грошей на відкриття власної справи	100	–
Отримати вид на житло в іншій країні і залишитися там постійно	–	100
Інше	75	25

Жіноче населення виїжджаючи на тимчасову роботу, більше від чоловіків прагне: заробити грошей: покинути Україну з метою зміни постійного місця проживання – 100%, на квартиру – 69,23%, на навчання дітей – 57,14%.

У свою чергу, чоловіки мають на меті заробити грошей на відкриття власної справи – 100,0% і заробити кошти на автомобіль – 72,73%. Чоловіче і жіноче населенням однаково бажає заробити грошей на прожиття та на особисте навчання.

¹ Складено автором за результатами соціологічного дослідження.

Між чоловіками та жінками спостерігається рівновага щодо заробляння грошей на особисте навчання (чоловіки 50% і жінки 50%) та заробляння грошей на прожиття (чоловіки 47,9% і жінки 52,1%).

Тепер розгляньмо та спробуймо проаналізувати залежність виду діяльності мешканців Тернопільської області за кордоном за статтю (табл. 3.10).

Таблиця 3.10

Діяльність мігрантів за кордоном за статтю, %¹

Вид діяльності	Стать		Всього
	чоловіча	жіноча	
Домашня прислуги	16,7	83,3	100
Самозайнятий (індивідуальна трудова діяльність)	100	–	100
Будівництво	78,6	21,4	100
Керівник підрозділу (відділу, сектора тощо)	–	100	100
Спеціаліст	100	–	100
Кваліфікований робітник	50	50,0	100
Різноробочий, підсобний робітник	61,5	38,5	100
Кваліфікований робітник, зайнятий у сільському господарстві	42,9	57,1	100
Різноробочий, підсобний робітник, зайнятий у сільському господарстві	100,0	–	100

Жінки значно переважають чоловіків як керівники підрозділу – 100%, як домашня прислуга – 83,3%, як кваліфіковані робітники, зайняті у сільському господарстві – 57,14%. Чоловіки повністю переважають жінок у індивідуальній трудовій діяльності, підсобних роботах у сільському господарстві – 100%, у будівельних роботах – 78,57% і в підсобному господарстві – 61,54%.

Далі проаналізуємо освітній статус зайнятості респондентів до виїзду за кордон на роботу (табл. 3.11).

¹ Складено автором за результатами соціологічного дослідження.

**Освітній статус зайнятості осіб до виїзду за кордон
на тимчасову роботу, %¹**

Вид зайнятості	Рівень освіти				Всього
	Середня загальна	Базова вища	Незакінчена вища	Повна вища	
Роботодавець	–	100	–	–	100
Самозайнятий	25	75	–	–	100
Керівник підприємства (та його заступник)	–	–	100	–	100
Спеціаліст	–	14,3	28,6	57,1	100
Службовець	–	42,9	14,3	42,9	100
Кваліфікований робітник	–	100	–	–	100
Різноробочий робітник	25,00	62,5	–	12,5	100
Кваліфікований робітник, зайнятий у с/г	–	75	–	25	100
Різноробочий робітник, зайнятий у с/г	–	100	–	–	100
Всього	5,4	60	10,9	23,7	100

Із запропонованої таблиці видно суттєву різницю в освітньому рівні відносно статусу зайнятості до виїзду за кордон на тимчасову роботу. Оскільки значна маса опитаних осіб має базову вищу та повну вищу освіту, доцільно проаналізувати саме цю частку населення. Особи із базовою вищою освітою до виїзду за кордон були переважно кваліфікованими робітниками (100%); різноробочими робітниками, зайнятими у с/г (100%); різноробочими (62,5%); кваліфікованими робітниками, зайнятими у с/г (75%). Мешканці Тернопільщини з вищою освітою працювали переважно спеціалістами – 57,14% та службовцями – 42,86%.

На завершення спробуймо довідатися наскільки впливає наявність роботи у респондентів в залежності від їх останньої країни перебування за кордоном (табл. 3.12).

¹ Складено автором за результатами соціологічного дослідження.

**Залежність наявності роботи
від останньої країни перебування за кордоном, %¹**

Країна	Працевлаштування		Всього
	Так	Ні	
Росія	72,7	27,3	100
Чехія	66,7	33,3	100
Польща	100	–	100
Італія	14,3	85,7	100
Португалія	100	–	100
Великобританія	–	100	100
Німеччина	66,7	33,3	100
Греція	–	100	100
Іспанія	28,6	71,4	100
Інша	40	60	100
Всього	52,9	47,1	100

Свідченням того, що мешканці міста Тернополя зараз не працюють у зв'язку із можливим виїздом на тимчасову роботу за кордон є дані табл. 3.12. Особи з досвідом тимчасової роботи, що не працюють, знаходилися в найдовших (за терміном перебування) країнах: Великобританії – 100%, Італії – 85,7%, Іспанії – 71,4%. У той же час, значна частка осіб, що перебувала на тимчасовій роботі за кордоном у сусідніх із Україною країнах (Польщі, Росії, Чехії) працює.

3.2. Демографічні та соціальні наслідки зовнішньої трудової міграції населення у Тернопільській області

Аналіз даних офіційної статистики про динаміку чисельності наявного населення Тернопільської області за останні роки вказує на стабільне зменшення чисельності населення, починаючи з 1995 року (додаток В).

Так, якщо у 1995 році населення області становило 1117,7 тис. осіб, то вже через тринадцять років воно зменшилося на 72,3 тис. осіб, що можна

¹ Складено автором за результатами соціологічного дослідження.

порівняти з чисельністю населення такого району в Тернопільській області, як Борщівський (третій за кількістю населення).

Міське населення Тернопільської області від 1995 до 1999 рр. перебувало приблизно на одному рівні і лише з 2000 р. почало поступово зменшуватися. Сільське населення стрімко зменшилося протягом останніх п'яти років – на 20 тис. осіб.

Тривала масова трудова міграція є однією із складових зменшення населення області та чинником, що ускладнює і без того негативні демографічні тенденції.

Тернопільська область у цьому плані не є винятком, хоча й має певні особливості у співвідношенні чинників скорочення населення (природного та механічного рухів) (табл. 3.13).

Таблиця 3.13

**Порівняльний аналіз динаміки чисельності населення
України та Тернопільської області¹**

Роки	Тернопільська область			Україна		
	всього, тис. осіб	темпи зменшення, %	внесок міграції у зменшення, %	всього, тис. осіб	темпи зменшення, %	внесок міграції у зменшення, %
1995	1177,7	0,22	13,0	51297,1	0,83	30,5
1996	1175,4	0,20	9,7	50818,4	0,93	35,3
1997	1172,3	0,26	0	50370,8	0,88	30,4
1998	1168,4	0,33	20,0	49918,1	0,89	33,6
1999	1163,9	0,38	14,3	49429,8	0,97	28,3
2000	1156,9	0,60	33,8	48923,2	1,02	26,4
2001	1149,9	0,60	17,3	48457,1	0,95	29,2
2002*	1142,4	0,65	28,0	48003,5	0,93	8,5
2003	1134,2	0,72	17,1	47622,5	0,79	6,4
2004	1126,6	0,67	32,9	47280,8	0,71	2,2
2005	1119,6	0,62	17,1	46929,5	0,74	-1,3
2006	1112,1	0,67	33,3	46646,0	0,60	-4,9
2007	1105,4	0,60	25,5	46398,0	0,53	-5,2

*За даними Всеукраїнського перепису населення на 5 грудня 2001р., за інші роки – на 1 січня.

¹ Статистичний щорічник України за 2007 рік / Державний комітет статистики України ; [за ред. О. Г. Осауленка]. – К. : Консультант, 2008.

Як видно із таблиці, загальні темпи зменшення населення Тернопільської області значно посилювалися у 1995-2003 роках, після чого стабілізувалися на рівні 0,6-0,7%. Хоча темпи зменшення населення області завжди були нижчими порівняно із загальноукраїнськими, останніми роками ситуація змінилась – темпи зменшення населення в області більші. Це говорить про те, що загальні позитивні тенденції послаблення темпів зменшення населення не стосуються Тернопільської області. Насамперед, ми пов'язуємо це із стабільно від'ємним сальдо міграції.

Тільки за офіційною статистикою, через міграцію спад чисельності населення області останніми роками щорічно становить 0,11-0,2%. Тобто міграція становить 17-33% зменшення (рис. 3.1.), тоді як загалом в Україні вже кілька років позитивне міграційне сальдо.

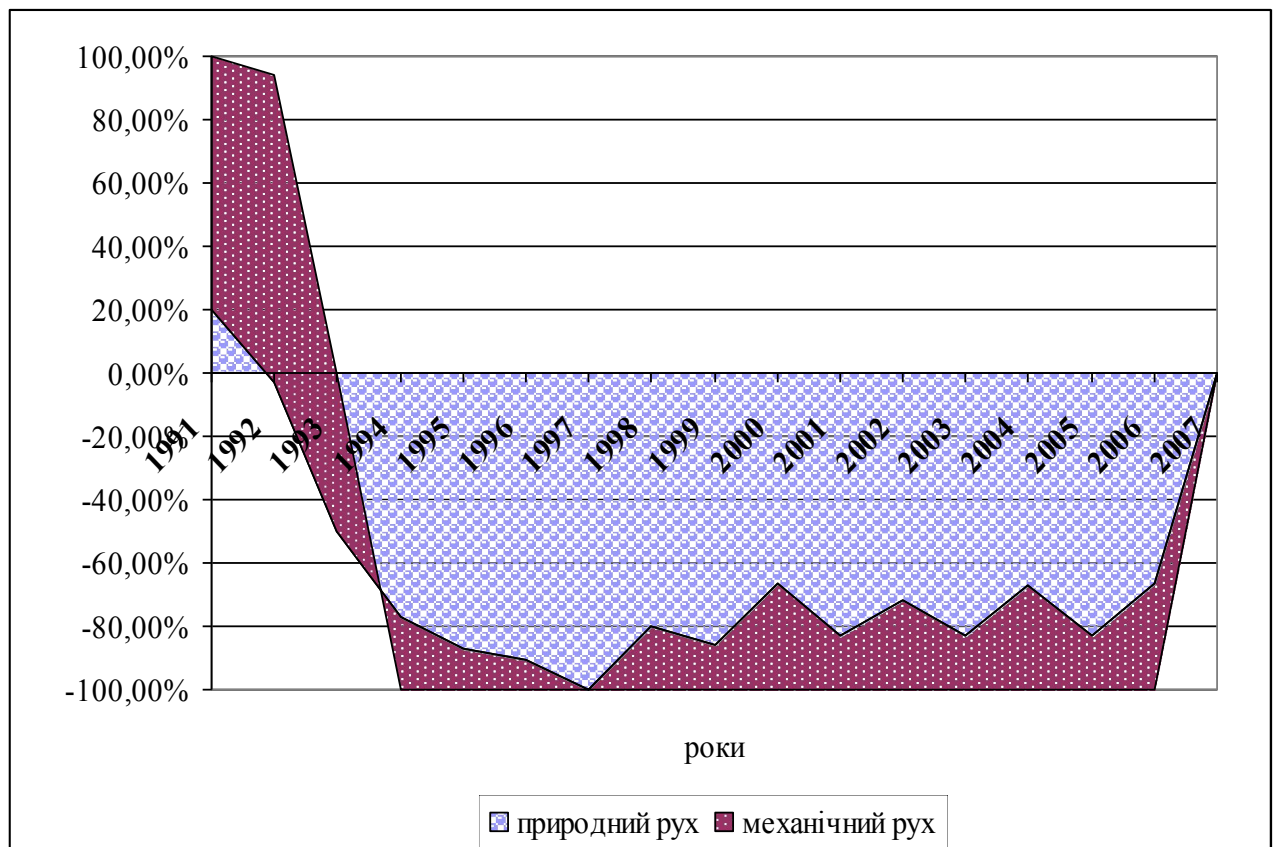


Рис. 3.1. Значення природного та механічного руху у процесах збільшення (зменшення) населення Тернопільської області¹.

¹ Статистичний щорічник Тернопільської області за 2007 рік / Головне управління статистики у Тернопільській області. – Тернопіль, 2008.

Враховуючи той факт, що приблизно 15% трудових мігрантів Тернопільщини, що перебувають за кордоном, не мають наміру повертатися, можна стверджувати про ще більш вагому частку міграції в процесі зменшення населення області, а також про те, що Тернопільська область належить до найактивних міграційних регіонів України.

Індекс наявного населення, обчислений за формулою 1.8, становить в області 0,926. Враховуючи дані проведеного нами дослідження щодо обсягів зовнішньої трудової міграції, можна стверджувати, що чисельність населення Тернопільської області станом на 1 січня 2008 року становить 1024,2 тис. осіб, тобто вона менша від офіційного показника на понад 80 тис. осіб.

Цікавим, на нашу думку, є зменшення населення в міських поселеннях та сільській місцевості (рис. 3.2, 3.3). У міських поселеннях, незважаючи на чотирирічний природний рух, населення зменшується. Відбувається це відповідно через від'ємне сальдо міграції в містах області. Особливо потужними міграційні процеси були у 1999-2001 роках. Індекс міського населення (формула 1.8) становить в області 0,922.

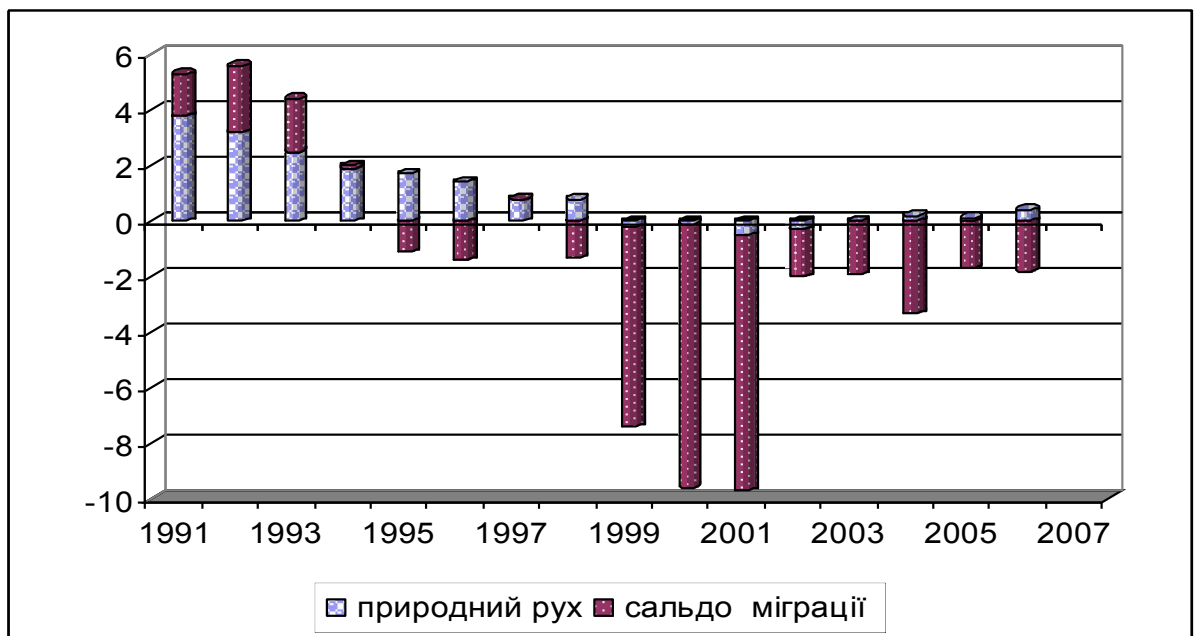


Рис. 3.2. Значення природного та механічного руху у процесах збільшення (зменшення) населення міст Тернопільської області, тис. осіб.¹

¹ Статистичний щорічник Тернопільської області за 2007 рік / Головне управління статистики у Тернопільській області. – Тернопіль, 2008.

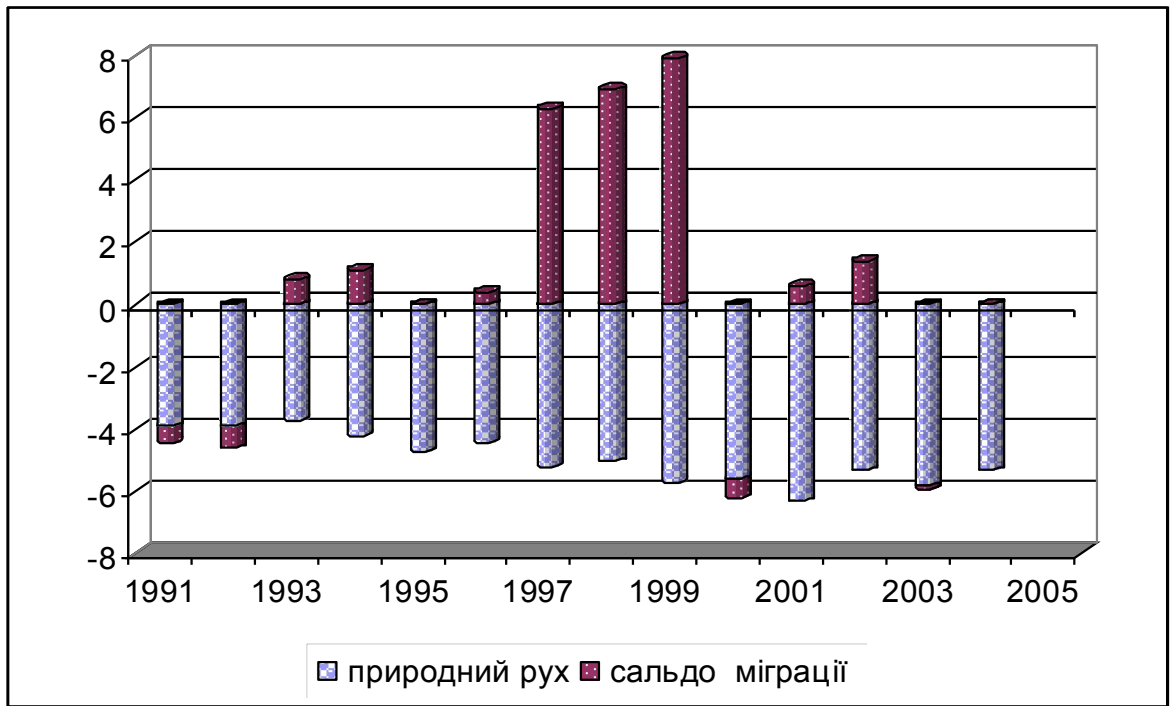


Рис. 3.3 Значення природного та механічного руху у процесах збільшення (зменшення) населення сільської місцевості Тернопільської області, тис. осіб¹.

У сільській місцевості за даними офіційної статистики, ситуація діаметрально протилежна. Навпаки, тут у 1999-2001 роках мав місце суттєвий міграційний приріст, після чого сальдо міграції коливається в межах нульової відмітки. Показники природного руху, навпаки, дуже низькі.

Наші дослідження виявили, що офіційні дані з цього питання значно відрізняються від реальності. Насправді зовнішня міграція, у т.ч. трудова, притаманна більше сільському, ніж міському населенню. Зокрема серед тих, хто вже брав участь у зовнішніх міграціях, мешканці сіл становлять 54,29% проти 45,71% міських. Серед тих, хто планує виїхати за межі країни, селян ще більше – 58,97% (рис. 3.4). Враховуючи те, що майже 12 тис. мігрантів не повертається до України, саме серед сільського населення області є найбільші втрати.

¹ Статистичний щорічник Тернопільської області за 2005 рік / Головне управління статистики у Тернопільській області. – Тернопіль, 2006.

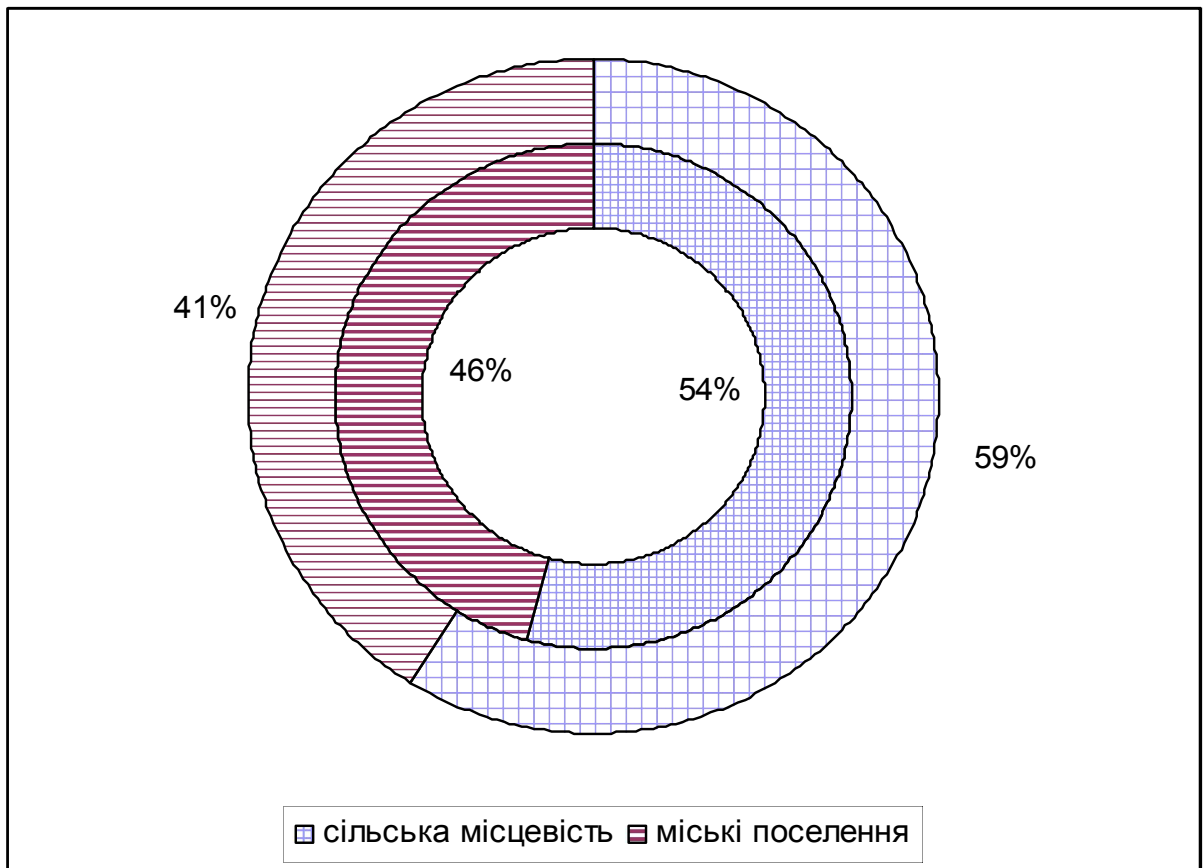


Рис. 3.4 Співвідношення між мігрантами сіл та міст Тернопільської області¹.

Однак індекс наявного сільського населення, розрахований за формулою 1.8, становить в області 0,930. Це свідчить про те, що, незважаючи на цілковиту перевагу зовнішньої сільської трудової міграції в області, на депопуляцію населення сіл вона впливає менше, ніж зовнішня трудова міграція міського населення впливає на депопуляцію міст.

Протягом останніх 13 років чоловічого населення в постійному населенні зменшилася на 30,9 тис. осіб, а жіночого – на 39,0 тис. осіб. Зараз чоловіків в області 512890 осіб, жінок – 592523 осіб. Глибше дослідити кількість чоловічого та жіночого населення у районах Тернопільської області і м. Тернополя пропонуємо у додатку Д.

¹ Зовнішнє коло – особи, що планують виїхати за кордон, внутрішнє – ті, які вже мають досвід роботи за кордоном.

У Тернопільській області жінок більше, ніж чоловіків. На 1000 осіб жіночої статі у 2007 році припадало 866 чоловіків, що на одну особу більше ніж у 2006 р. Суттєвих відмінностей за регіонами нема, за винятком Збарзького району, де на 1000 жінок припадає лише 814 чоловіків.

Індекс наявного чоловічого населення (формула 1.8) в області становить 0,923, жіночого – 0,930. Враховуючи результати наших досліджень, згідно з якими серед емігрантів області переважають жінки – 51,45%, уточнена кількість наявного чоловічого та жіночого населення Тернопільщини – відповідно 473727 та 551020 осіб, тобто на 1000 жінок припадає 860 чоловіків. У майбутньому чисельність жінок може ще зменшитися, оскільки серед тих, хто планує зовнішню трудову міграцію, жінок 69,23% (рис. 3.5).

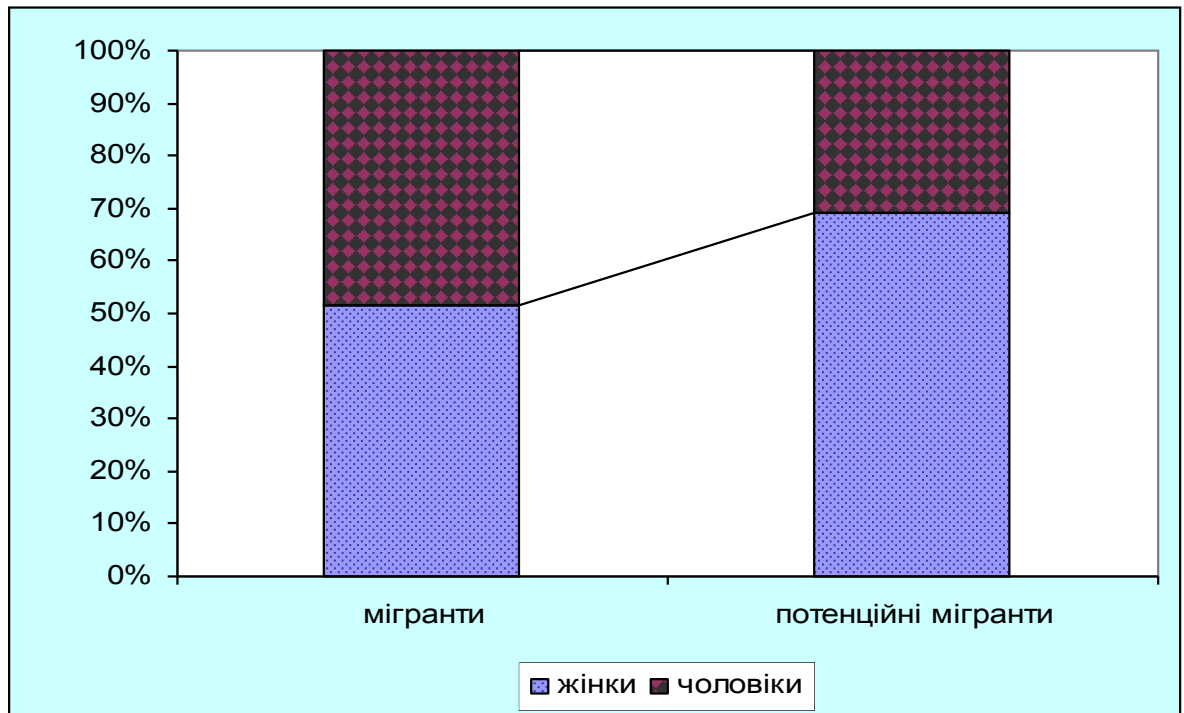


Рис. 3.5. Статева структура населення Тернопільської області, учасників зовнішньої трудової міграції¹.

Користуючись статистичною інформацією про населення в різних вікових групах та застосовуючи формули 1.9 і 1.10, обчислимо вікові коефіцієнти зовнішньої трудової міграції населення, вікові індекси інтенсивності зовнішньої

¹ Складено автором за результатами соціологічного дослідження.

міграції населення Тернопільської області і відповідно, вплив зовнішньої трудової міграції на вікову структуру населення області.

Як бачимо з рисунку 2.16, найактивнішими в зовнішній трудовій міграції відносно загальної кількості населення є особи віком – 45-49, 30-34, 50-54, 40-44, та 25-29 років. Найменш активними в зовнішній трудовій міграції є населення віком 16-19, 20-24 та 65-69 років.

Таблиця 3.14

**Інтенсивність зовнішньої трудової міграції населення
Тернопільської області за віком**

Вікова група	Чисельність населення, осіб ¹	Чисельність вибулих зовнішніх трудових мігрантів, тис. осіб ²	Віковий коефіцієнт зовнішньої трудової міграції населення, ‰	Віковий індекс інтенсивності зовнішньої міграції населення
	P_{Li}	M_{Li}	$K_{Li} = \frac{M_{Li}}{P_{Li}}$	$I_{il} = \frac{K_{Li}}{K_i}$
16–19	82429	1154	14,0	0,14
20–24	89980	2307	25,6	0,26
25–29	80763	10632	131,6	1,35
30–34	75995	11527	151,7	1,55
35–39	74275	7792	104,9	1,07
40–44	76962	10374	134,8	1,38
45–49	84777	14979	176,7	1,80
50–54	67866	9220	135,9	1,39
55–59	61902	6913	111,7	1,14
60–64	42912	3461	80,6	0,82
65-69	54806	2307	42,1	1,02
Всього	792667	80665	101,8	1,04

Результатом є зміни у віковій структурі області обчислені й подані в додатку Н. Із нього видно, що реально наявне населення Тернопільської області

¹ Статистичний щорічник Тернопільської області за 2007 рік / Головне управління статистики у Тернопільській області. – Тернопіль, 2008.

² Обчислено за результатами соціологічного дослідження.

ще старше, ніж про це говорить офіційна статистика. Так, частка осіб пенсійного віку становить майже 25%.

Інтенсивні міграційні процеси не могли не позначитися й на відтворенні населення.

У Тернопільській області є відносно задовільні показники відтворення населення, зокрема вона займає 7-е місце серед усіх регіонів України за рівнем народжуваності, 8-е – за показником природного приросту населення, 8-е – за рівнем шлюбності та 6-е – за рівнем розлучуваності. Однак практично за всіма цими показниками вона відстає від усіх західних областей України.

Одним з найбільших є вплив зовнішньої міграції на рівень народжуваності (табл. 3.15).

Таблиця 3.15

**Кількість народжених, померлих та природний приріст населення у
Тернопільській області (осіб)¹**

	1990	1995	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
<i>Кількість народжених</i>									
Всього	16712	14112	10570	10102	10444	10476	11094	11035	11623
У міських поселеннях	8103	6204	4403	4217	4517	4789	5083	5045	5384
У сільській місцевості	8609	7908	6167	5885	5927	5687	6011	5990	6239
<i>Кількість померлих</i>									
Всього	15032	16122	15721	16296	16345	16823	16180	16802	16556
У міських поселеннях	3881	4514	4549	4755	4857	4809	4838	4949	5038
У сільській місцевості	11151	11608	11172	11541	11488	12014	11342	11853	11518
<i>Природний приріст населення</i>									
Всього	1680	-2010	-5151	-6194	-5908	-6347	-5086	-5767	-4933
У міських поселеннях	4222	1690	-146	-538	-340	-20	245	96	346
У сільській місцевості	-2545	-3700	-5005	-5656	-5561	-6327	-5331	-5863	-5279

Як бачимо, за період з 90-х рр. ХХ ст. до 2001 р. кількість народжених осіб у Тернопільській області поступово зменшувалася, але починаючи від

¹ Статистичний щорічник Тернопільської області за 2006 рік / Головне управління статистики у Тернопільській області ; [за ред. В. Г. Кирича]. – Тернопіль, 2007.

2002 р. показники народжуваності поступово збільшуються. Так від 2002 р. до 2007 р. кількість осіб, що народилися збільшилася на 1521. Найбільш характерним є зростання обсягів народжуваності у міських поселеннях, де кількість немовлят за останні п'ять років збільшилася на 1167. Хоча за кількістю народжених осіб сільська місцевість переважає міське населення, швидше за все, це пояснюється більшою часткою осіб з сільської місцевості у загальній масі населення Тернопільської області, а також вищим рівнем народжуваності у сільській місцевості.

Загальний коефіцієнт народжуваності у Тернопільській області у 2006 році становив 10,5‰, сумарний – 1,4¹. Динаміку цих показників ілюструє рис. 3.6.

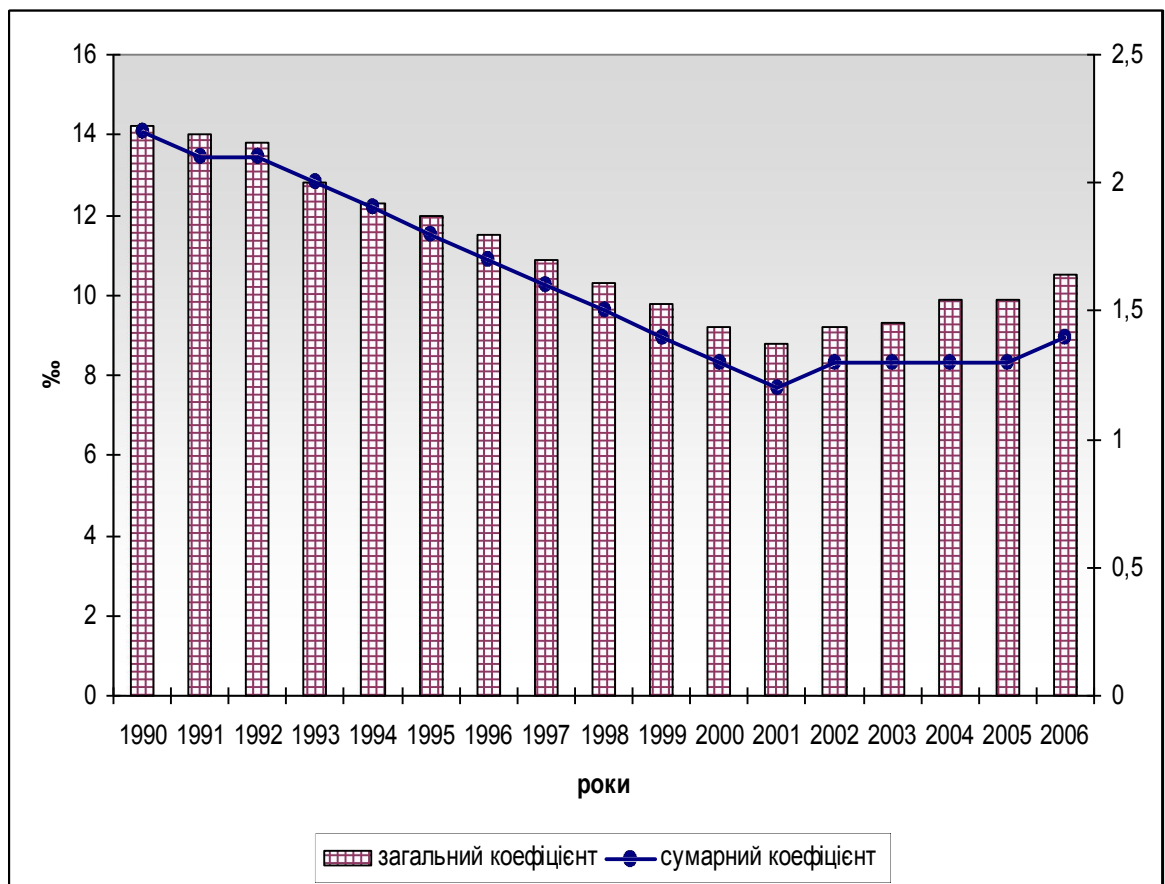


Рис. 3.6. Народжуваність у Тернопільській області, ‰².

¹ Значно нижчий від показника простого відтворення, що становить 2,14.

² Статистичний щорічник Тернопільської області за 2006 рік / Головне управління статистики у Тернопільській області ; [за ред. В. Г. Кирича]. – Тернопіль, 2007.

У період 1992-2001 рр. бачимо чітку тенденцію до зменшення обидвох показників, а з 2002 року – їх незначне зростання. Також очевидно, що з 1995 року темпи зниження загального коефіцієнта трохи менші порівняно із сумарним. Особливо це помітно у 2001-2006 роках. На нашу думку, це свідчить, про те, що кардинальних змін у демографічних установках населення області за останні роки не сталося і народжуваність на одну жінку і далі досить низька. Кількість народжених зростає насамперед через збільшення чисельності жінок найбільш репродуктивного віку. Про це також свідчать обчислення коефіцієнтів народжуваності як загального, так й сумарного за формулами 1.13, 1.14. Так, загальний коефіцієнт в області у 2006 році становить 11,3‰, що більше від офіційного на 0,8‰. Обчислений сумарний коефіцієнт збігається з офіційним, що ще раз підтверджує попередню нашу думку.

Певною мірою на демографічні установки впливає намір (або його відсутність) мігрувати. Той, хто планує трудову міграцію за кордон, навряд чи має намір народжувати. Тому збільшення допомоги на народження дитини, вдруге з початком 2008 року, може позитивно вплинути не тільки на репродуктивні наміри населення, але й на наміри трудової міграції.

Конкретно вплив зовнішньої трудової міграції на народжуваність можна отримати при аналізі вікової структури мігрантів та розподілі народжених за віком матері. Серед мігрантів найбільшу частку становлять особи віком від 45 до 49 років та від 25 до 34 років. З позиції народжуваності друга цифра є вкрай важливою, адже жінки віком 25-34 рр. народжують 41% від усіх дітей в Тернопільській області, причому за останні 16 років ця частка постійно зростає (табл. 3.16).

Зрозуміло, що жінки, перебуваючи на заробітках, здебільшого не народжують дітей. Якщо ж це відбувається в країнах міграції, як правило, це означає, що новонароджена дитина не є громадянином України.

**Коефіцієнти народжуваності за віковими групами
у Тернопільській області (%)¹**

	1990	1995	2000	2002	2003	2004	2005	2006	2006 до 1990, %
Жінки віком 15–49 років	63,6	51,8	37,4	36,6	36,6	38,7	38,6	40,7	64,0
Молодші за 20	60,7	62,7	38,0	34,1	33,2	36,3	34,2	31,8	52,4
20–24	218,1	162,0	123	111	109	110	106	109	50,2
25–29	103,5	87,8	62,8	70,1	69,3	75,2	75,9	82,7	79,9
30–34	40,8	31,5	25,6	28,4	28,8	30,6	32,9	37,8	92,6
35–39	12,6	10,5	8,1	8,7	9,8	10,5	10,5	12,0	95,2
40–44	3,3	2,6	2,0	1,9	2,2	1,9	2,0	1,9	57,6
45–49	0,3	0,2	0,1	0,1	0,0	0,1	0,1	0,1	33,3
Сумарний коефіцієнт народжува- ності*	2,2	1,8	1,3	1,3	1,3	1,3	1,3	1,4	63,6

*Кількість дітей, яку в середньому може народити одна жінка за наявних рівнів плідності.

Втрати від ненародження через зовнішню трудову міграцію жінок, подані у таблиці 3.17, обчислені за формулою 1.14. Згідно з нашими розрахунками загальна чисельність жінок фертильного віку, яка щорічно перебуває за кордоном, становить понад 25 тис. У результаті загальні втрати від ненародження дітей становлять в області приблизно 500 осіб щорічно. Це 4,1% від усіх народжених.

Також необхідно відзначити, що поряд з негативним впливом на процес народжуваності міграція має й позитивний – коли мігрують бабусі або дідуся. Вони надають фінансову підтримку своїм дітям, що залишилися в Україні, чим звільняють їх від відповідальності за матеріальне благополуччя своїх дітей.

¹ Статистичний щорічник Тернопільської області за 2006 рік / Головне управління статистики у Тернопільській області ; [за ред. В. Г. Кирича]. – Тернопіль, 2007.

Однак, на нашу думку, цей позитивний момент не покриває втрат, пов'язаних із ненародженням дітей жінками-мігрантками.

Таблиця 3.17

Демографічні втрати від ненародження дітей зовнішніми трудовими мігрантами у Тернопільській області (осіб)

Вік	Чисельність жінок репродуктивного віку ¹	Наявна чисельність жінок репродуктивного віку ²	Кількість народжених за віком матері ¹	Потенційна кількість народжених за віком матері ²	Втрати від ненародження	Коефіцієнти народжуваності за віком матері, % ¹	Коефіцієнти народжуваності за віком матері, % ²
	\overline{W}_i	\overline{W}_{Li}	B_i	B_{Li}	Y_L	F_i	F_{Li}
16–19	41038	40911	1309	1313	4	31,8	31,9
20–24	45896	44743	5021	5150	129	109,4	112,3
25–29	40254	38219	3329	3506	177	82,7	87,1
30–34	38122	34664	1441	1585	144	37,8	41,6
35–39	37096	34794	444	473	29	12,0	12,8
40–44	39947	34180	74	87	13	1,9	2,2
45–49	43051	32681	4	5	1	0,1	0,1
Разом	285404	260192	11622	12119	497	40,7	42,5

Зрозуміло, що зовнішня трудова міграція жінок була і залишається не основною причиною зміни рівня народжуваності. Основними є зміни у віковій структурі жіночого населення та економічний чинник. Однак не враховувати міграції у цьому процесі не можна. Мало того, значна частина населення вже за умови досить стабільного фінансового стану потребує тимчасової або безповоротної міграції. Особливо це стосується осіб, які мають досвід праці за кордоном.

¹ Статистичний щорічник Тернопільської області за 2006 рік / Головне управління статистики у Тернопільській області ; [за ред. В. Г. Кирича]. – Тернопіль, 2007.

² За обчисленнями.

Показники смертності в області і далі невтішно високі. За роки незалежності України кількість щорічно померлих у Тернопільській області збільшилася на 1,5 тис. осіб, а за останні п'ять років – на 260 осіб.

Проте характерною рисою показників смертності у Тернопільській області є те, що в сільській місцевості помирає понад вдвічі більше осіб порівняно з міськими жителями. Очевидно це пов'язано з тим, що в сільських населених пунктах проживає значно більше осіб, ніж у міських. Дане припущення спробуємо підтвердити при дослідженні вікової структури міського та сільського населення Тернопільської області.

Причиною смертності є незадовільний стан системи охорони здоров'я, охорони навколишнього середовища, низький рівень доходів населення, низька якість продуктів харчування, відсутність піклування про власне здоров'я значної частини населення тощо. Зовнішня трудова міграція скоріше допомагає усунути більшість з цих причин. Однак смертність, судячи з офіційної статистики, поки не зменшується. Проведене дослідження показало, що більшість зароблених коштів трудові мігранти вкладають у нерухомість, навчання дітей, започаткування власної справи, але тільки не в своє здоров'я. Це серйозна проблема. Тому одним із заходів міграційної політики, як абсурдно це не виглядає, має стати пропаганда здорового способу життя серед трудових мігрантів.

Вагомими демографічними проблемами України та Тернопільської області зокрема залишаються низький рівень шлюбності та достатньо висока розлучуваність (додаток М).

Спад рівня шлюбності, що відбувається наприкінці 90-х років минулого сторіччя, ми пов'язуємо із загостренням соціально-економічної ситуацією та посиленням зовнішньої трудової міграції як однієї з її наслідків. Починаючи з 2001 року, ситуація почала виправлятися, однак досі її показники не досягли рівня 1990 року. Можливо, це пов'язано із високою часткою громадянських шлюбів зараз та їх практичною відсутністю у радянські часи.

Крім цього, майже половина жінок та більше як половина чоловіків вступають у шлюб в області до 25 років, а отже, практично половина мігрантів – це вже одружені чоловіки та жінки, тому у сучасних умовах міграція не дуже впливає на рівень шлюбності.

Не можна цього сказати про розлучуваність. Вона хоча й менша за середньоукраїнські показники, але все ж залишається стабільно вищою від показників 1990 року у 1,7-1,85 рази. Цей показник може бути й більшим, адже є багато шлюбів, що існують лише формально. Як правило, це шлюби, в яких один з подружжя перебуває за кордоном. Звичайно, за таких умов розірвання шлюбу неможливе.

Загалом міграція є причиною не тільки зростання кількості розлучень, але й інших проблем, пов'язаних із шлюбно-сімейними відносинами. Зокрема створюється несприятлива обстановка для виховання дітей та поширення нового виду сирітства – “соціального”.

Наслідком тривалого розриву сімейних зв'язків дуже часто стає асоціальна поведінка залишеного з дітьми когось з батьків: алкоголізм, розпуста, фактичне припинення існування родини, що за всіх часів вважалася фундаментом і основою безпеки нації та країни. Психологічні травми, яких зазнають діти за умови тривалої відсутності батьків, а також розрив родинних зв'язків, призводять до негативного сприйняття суспільних реалій.

Сьогодні вже стає звичним, коли за кордон виїждять обоє батьків. Дітей залишають не тільки на родичів похилого віку (бабусь, дідусів), а просто на знайомих, сусідів і друзів, які через брак часу чи за станом здоров'я не можуть опікуватися дітьми, впливати на їхній розвиток і виховання.

Цікаве опитування про проблеми трудової міграції населення проведено Тернопільським обласним центром зайнятості у жовтні 2005 року. В опитуванні взяли участь учні 6-11 класів загальноосвітніх шкіл Тернопільської області:

- у м. Тернополі – 2068 учнів, тобто приблизно кожен сьомий з можливих учасників з їх пропорційним розподілом за вибраними школами серед усіх міських мікрорайонів;

- у містах і селищах міського типу Теробовлянського та Борщівського районів – 1436 учнів, тобто практично весь наявний контингент.

Особлива увага при аналізі результатів дослідження було приділена, зокрема, проблемі соціального сирітства, результати подані у таблиці 3.18.

Таблиця 3.18

Результати соціологічного опитування в Тернопільській області¹

Населений пункт	Кількість опитаних дітей	Діти без одного з батьків	Діти без обох батьків	Соціальне сирітство, %	Повне соціальне сирітство, %	Мігранти до % населення працездатного віку
Тернопіль	2068	369	63	17,8	3,0	10,8
Теробовля	339	77	15	22,7	4,4	14
Борщів	407	108	21	26,5	5,2	14,4
Микулинці	215	54	12	25,1	5,6	17,2
Скала-Подільська	244	57	19	23,4	7,8	16,8
Мельниця-Подільська	231	57	17	24,7	7,4	16
Всього	3504	722	147	20,6	4,2	14,9

Як видно з таблиці, хтось з батьків в кожній п'ятій опитаній дитині перебуває за кордоном з метою трудової діяльності, а 4,2% учнів залишилися без батьківського піклування. Причому менш поширені трудові міграційні процеси в обласному центрі і, відповідно, трохи вищі ці показники у районних центрах та селищах міського типу області.

Якщо зовнішня трудова міграція населення впливає на демографічні процеси з позиції змін кількісних і якісних характеристик населення, то на ринку праці цей вплив відбувається з огляду змін на суспільне виробництво у різних сферах економічної діяльності.

Будь-який вид міграції населення, будь-яка категорія мігрантів працездатного віку, що бере участь у певному переміщенні, впливає на формування пропозиції робочої сили на ринку праці, а отже, на статус самого

¹ Побудовано за даними Тернопільського обласного центру зайнятості.

ринку праці на територіях прибуття або вибуття. Дослідження міграційних проблем і їх впливу на формування ринкових відносин у трудовій сфері в регіоні є особливо актуальним для сучасного українського суспільства. Нерозв'язання цих завдань посилює соціальне напруження у суспільстві, призводить до значних економічних втрат, істотно знижує темпи ринкових реформ. Тому необхідно виявити вплив зовнішніх трудових переміщень населення на сучасні процеси ринку праці, зокрема у Тернопільській області.

Ринок праці визначає значну частину внутрішніх і зовнішніх міграційних переміщень в Україні. Збільшення обсягів зовнішньої трудової міграції населення країни на регіональному і на національному рівнях пов'язане, в першу чергу, з невідповідністю ціни робочої сили і задоволення потреб особи. Отже, значна частка наших співвітчизників використовують набуті професійні вміння й навички за кордоном.

З іншого боку, значні обсяги міграції впливають на структуру попиту на робочу силу і на її пропозицію. З одного боку, грошові потоки з-за кордону сприяють нагромадженню грошової маси в країні, розвиткові малого підприємництва і підвищенню попиту на робочу силу, а з іншого, трудові мігранти виїжджаючи за межі України, сприяють зменшенню напруги на ринку праці й активізації пропозиції робочої сили.

Тепер розгляньмо показники попиту та пропозиції робочої сили у Тернопільській області загалом, за економічною діяльністю та серед професійних груп (рис. 3.7).

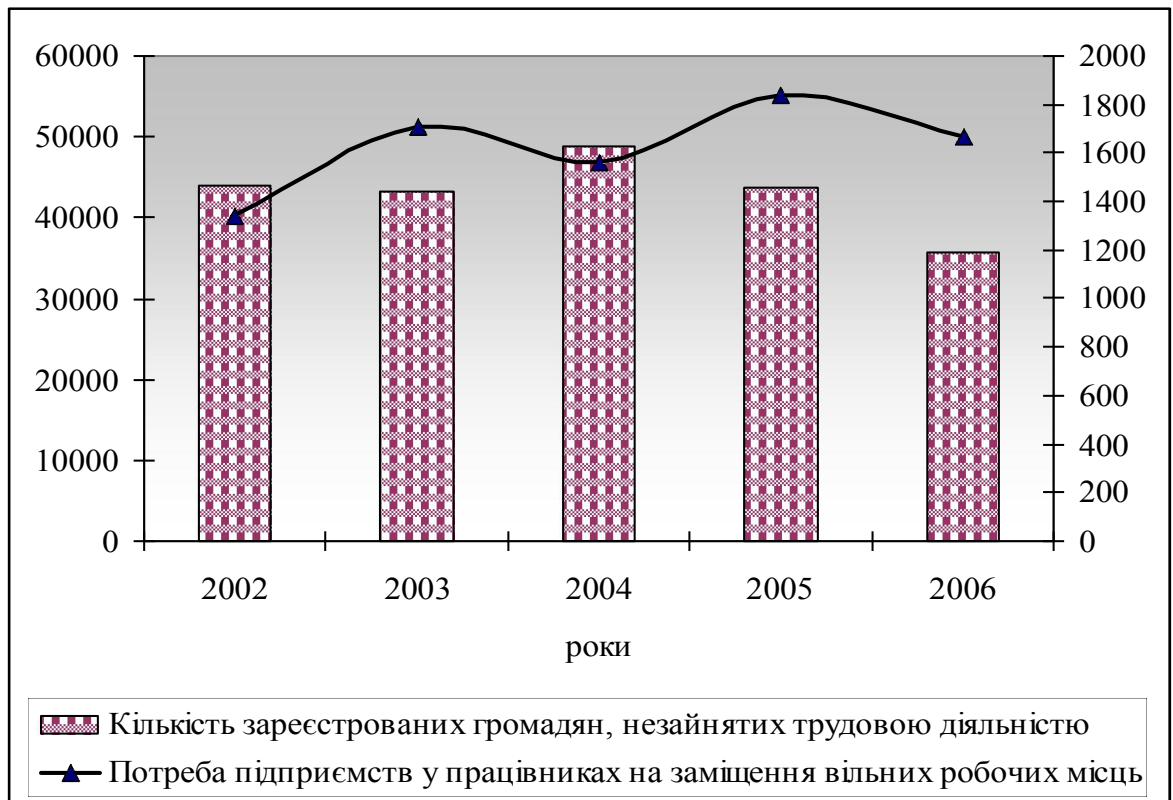


Рис. 3.7. Динаміка пропозиції та попиту робочої сили на зареєстрованому ринку праці Тернопільської області, осіб¹.

Як бачимо з рис. 3.7, пропозиція робочої сили у Тернопільській області впродовж п'яти останніх років скорочується. Від 2003 р. до 2006 р. кількість зареєстрованих осіб, не зайнятих трудовою діяльністю, зменшилася на 8135. Причому потреба робочої сили зростає, хоча й є найнижчою в країні. Показники змін потреби робочої сили Тернопільської області через її низьку інвестиційну привабливість (за розмірами інвестицій у 2006 році вона займала останнє місце серед областей України – менше ніж 1% від загальноукраїнських інвестицій) та низький індустріальний розвиток, як у жодній іншій області України, може виявляти вплив міграції. Враховуючи це, незначне поживлення попиту на робочу силу ми певною мірою пов'язуємо з розвитком малого бізнесу колишніми мігрантами або родичами мігрантів із залученням додаткової робочої сили. Адже, як засвідчило наше соціологічне дослідження, 11% мігрантів працюють за кордоном задля започаткування власної справи.

¹ Побудовано за даними Тернопільського обласного центру зайнятості.

Підтвердженням цього є структура попиту на робочу силу за видами економічної діяльності та за професіями в Тернопільській області протягом останніх років (Додаток 3, К). І це лише за офіційними даними. Адже відомо, що значна частина підприємців залучає до себе на роботу персонал, що ніде не обліковується.

Практично у всіх видах економічної діяльності в Тернопільській області скорочується попит на робочі місця. Найбільш очевидно це у таких галузях, як промисловість, будівництво, освіта, охорона здоров'я, соціальна допомога, державне управління. Збільшення попиту на робочі місця характерне для сільського та лісового господарства, транспорту і зв'язку, торгівлі; ремонту автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку, тобто тих галузей, де приватний бізнес розвивається найбільшими темпами.

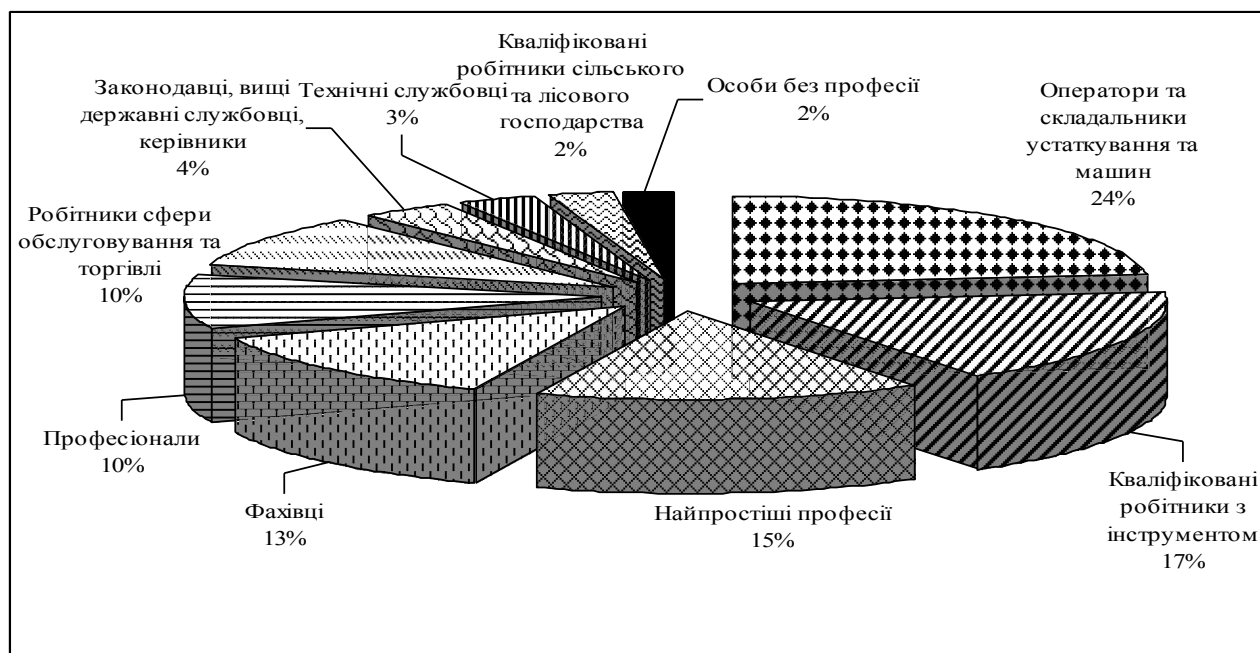
Аналогічною є ситуація у професіях, де найбільш стабільно користуються попитом найпростіші професії, професії із інструментом, робітники сфери обслуговування та торгівлі.

Поряд з цим сумнівно, що в найближчі роки слід очікувати зростання попиту на робочу силу і, як наслідок, зменшення обсягів зовнішньої трудової міграції з Тернопільської області за кордон. Адже, по-перше, коливання попиту не є стабільним; по-друге, обсяги попиту й надалі залишаються незначними і не спроможні задовольнити пропозицію робочої сили.

За кількістю осіб, не зайнятих трудовою діяльністю Тернопільська область займає одне з перших місць в Україні. Найбільша пропозиція робочої сили у Донецькій області, а Тернопільська область на п'ятому місці. Враховуючи різницю в чисельності населення, це є суттєвим показником і підтвердженням того, що значна маса населення шукає застосування своїм здібностям та навичкам за кордоном.

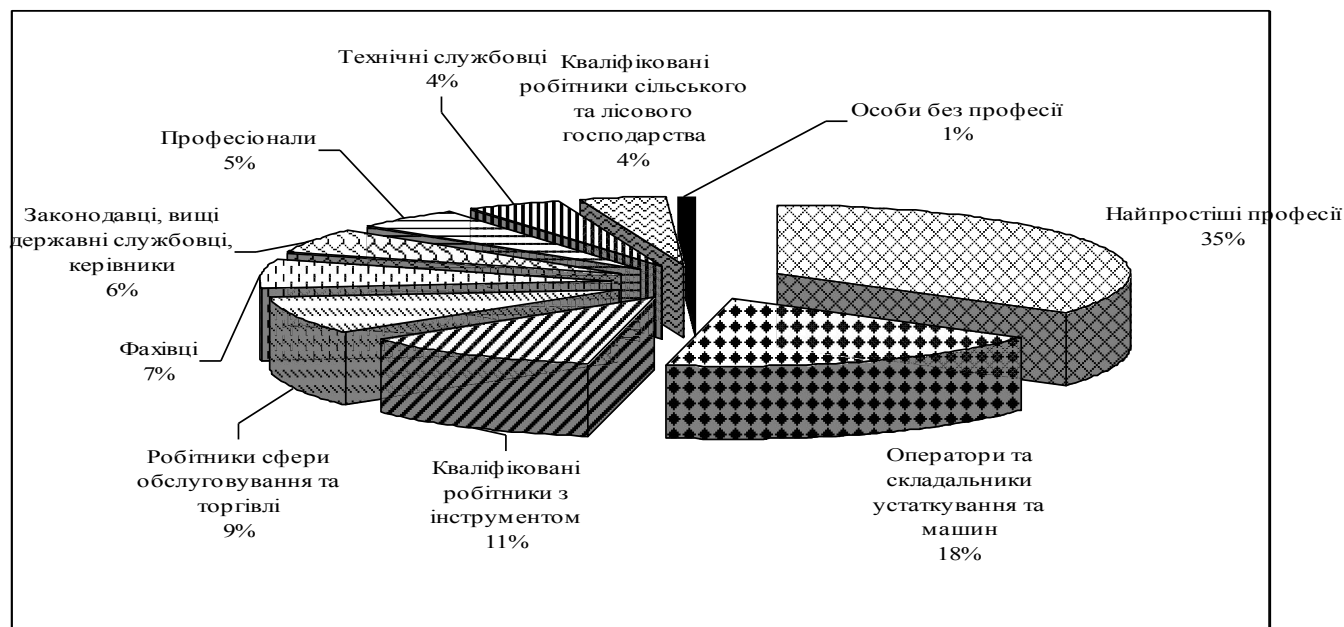
Особливо гостро проблема незайнятості стоїть перед найпростішими професіями, частка яких у структурі незайнятих зросла за останні п'ять років з 15 до 35%. Загалом у 2006 році нараховувалося 12 419 незайнятих осіб

найпростіших професій. Також зростає частка серед законодавців, державних і технічних службовців (рис. 3.8а-3.8б).



2002 рік

Рис. 3.8а. Професійна структура пропозиції робочої сили Тернопільської області



2006 рік

Рис. 3.8б. Професійна структура пропозиції робочої сили Тернопільської області¹.

¹ Статистичний щорічник Тернопільської області за 2006 рік / Головне управління статистики у Тернопільській області ; [за ред. В. Г. Кирича]. – Тернопіль, 2007.

На нашу думку, окремої уваги заслуговує зменшення за останні роки пропозиції фахівців. Враховуючи те, що у Тернопільській області працюють 10 вищих навчальних заклади III–IV рівня акредитації, які щорічно випускають понад 11 тис. студентів, а попит на фахівців зростає несуттєво, можна стверджувати про високу міграцію власне фахівців. Причому велика частка серед них власне випускників вищих навчальних закладів.

Трудові мігранти за останні роки стають більш освіченими та кваліфікованими. Якщо раніше переважну частину мігрантів становили особи без вищої освіти, що не мали роботи або мали низькі доходи, то за останні п'ять років, як показали наші дослідження та аналіз, середньостатистичний мігрант має вищу освіту.

Аналіз підготовки спеціалістів у вищих навчальних закладах Тернопільщини виявив, що з усіх відкритих спеціальностей 60% становлять економічні, юридичні та спрямування менеджмент. Ще більша частка – 67% – припадає на кількість підготовлених фахівців. Також висока частка економічних спеціальностей у системі професійної підготовки.

На 100 випускників шкіл припадало 154 місця у вищих навчальних закладах (у т.ч. 126 місць у ВНЗ III–IV рівнів акредитації). Безперечно, це багато, навіть враховуючи певну частку вступників до ВНЗ з інших регіонів України.

У результаті наявної структури підготовки кадрів регіон отримує на одного підготовленого робітника 4 управлінців. Поряд з тим 2/3 вакансій робітничих спеціальностей. Результатом такої невідповідності є незапотребованість на ринку праці спеціалістів вищої школи, працевлаштування їх не за профілем, перекваліфікація та зовнішня трудова міграція як тимчасова, так і безповоротна.

Отже, склалася ситуація, що спонукає до посилення трудової міграції – система освіти відстає від розвитку ринку праці, а держава не має платоспроможного попиту на спеціалістів, яких вона готує.

У зв'язку із цим посилюється проблема не просто міграції, а трудової міграції молоді. Враховуючи те, що в найближчі роки на ринок праці вийде значна кількість випускників, а важелів зупинення молодіжної трудової міграції нема, можна очікувати її посилення.

Молоді важко знайти своє місце на ринку праці, молодих спеціалістів не влаштовує, насамперед, рівень заробітної плати, оскільки середній рівень заробітної плати в Тернопільській області вже багато років залишається найнижчим в Україні. Так у грудні 2007 року середня заробітна плата в області становила 1191 грн., що є найнижчим показником в Україні і значно поступається середньоукраїнському показникові – 1675 грн¹.

Особливе занепокоєння викликає міграція молоді з села, адже там місць для працевлаштування практично нема. Переважно виїздить молодь, яка не має сім'ї. Ця категорія взагалі рідко повертається.

Однак зменшення кількості незайнятих громадян протягом 2005-2006 рр., що частково є наслідком еміграції населення працездатного віку, має й позитивні моменти, адже цим зменшується навантаження на одне робоче місце і робить можливим працевлаштування тих, хто не планує зовнішніх трудових поїздок за кордон.

3.3. Перспективи зовнішньої трудової міграції населення та напрями її регулювання

Соціально-економічна та демографічна ситуація в Україні значно залежатиме від масштабів зовнішньої трудової міграції населення. Тому одним з напрямків нашого дослідження було виявлення потенційних мігрантів, їх кількісних та якісних характеристик, що, на нашу думку, дозволить зробити більш точний прогноз чисельності населення на майбутнє.

За даними нашого дослідження, бажання виїхати за кордон протягом найближчого року виявили 16,7% респондентів, 70,0% – не планують виїздити,

¹ Статистичний щорічник України за 2007 рік / Державний комітет статистики України ; [за ред. О. Г. Осауленка]. – К. : Консультант, 2008.

а 13,2% – не можуть сказати напевно. Серед тих, хто планує виїхати за кордон, 59,1% – на тимчасову роботу, 16,7% – у гості до родичів (друзів), 9,1% – у туристичну поїздку, 6,1% – на постійне місце проживання.

Ті, хто збирається виїхати на тимчасову роботу за кордон з метою працевлаштування протягом найближчого року – 9,8% економічно активного населення Тернопільської області. Так на Тернопільщині кожна десята особа віком від 16 до 69 років (це приблизно 72310 осіб від загальної кількості економічно активного населення) у найближчий рік планує покинути Україну для працевлаштування за кордоном. Причому 38,5% з них не мають досвіду роботи за кордоном. Це свідчить про те, що до трудової міграції залучається все більше нових людей. І серед них не тільки молодь, яка вперше виходить на ринок праці (останніми роками щорічно приблизно 16,5 тис.), але й населення інших вікових груп.

У зв'язку з цим доцільно простежити залежність потенційної можливості мешканців Тернопільщини виїхати в найближчий рік на тимчасову роботу за кордон для різних вікових груп. Загалом середньостатистичний трудовий мігрант Тернопільщини буде молодшим (рис. 3.9).

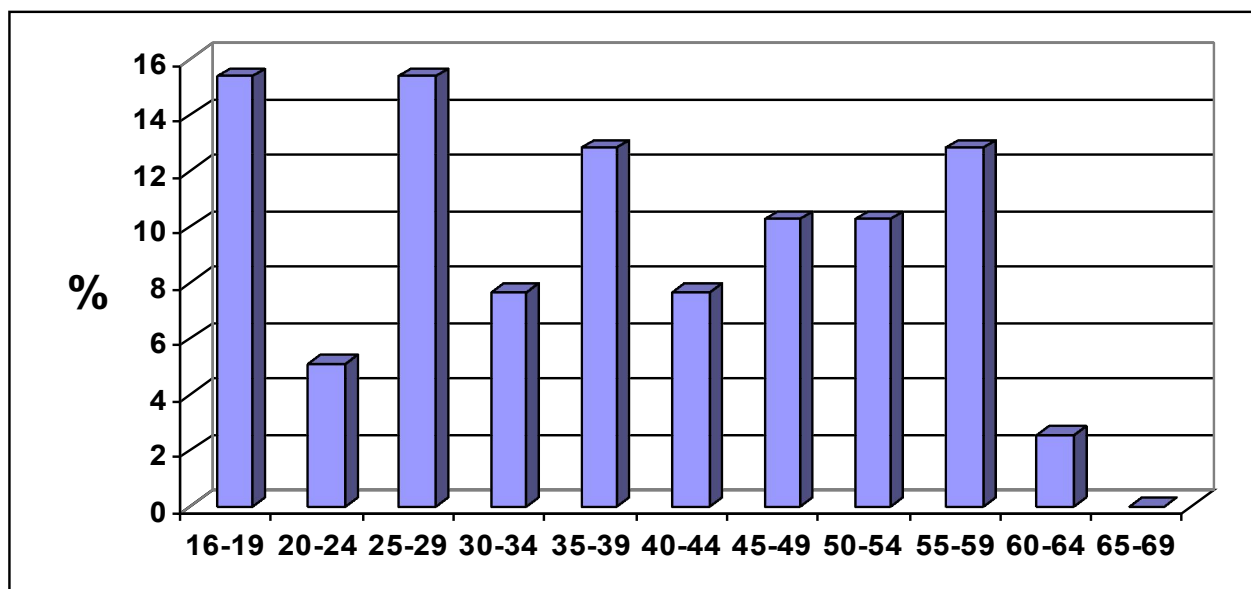


Рис. 3.9. Вікова структура потенційних трудових мігрантів Тернопільської області, %¹.

¹ Складено автором за результатами соціологічного дослідження.

Потенційну здатність до трудової міграції виявляє переважно молода частина населення, зокрема особи віком 16-19 та 25-29 років, або практично третина всіх гіпотетичних трудових мігрантів. Це свідчить про значну міграційну рухомість молоді, бажання спробувати працювати кордоном і виявити здібності і вміння. Водночас ця перспектива пояснюється складністю працевлаштування за пристойну оплату праці.

Сучасна молодь, на відміну від старшого та середнього покоління, не хоче працювати за мінімальну заробітну плату, тому шукає ліпші варіанти.

Серед осіб віком 40-49 років кількість тих, хто виїжджатиме за кордон на роботу, зменшуватиметься.

Аналіз вікової структури потенційних трудових мігрантів виявив, що 41%, або майже 30 тис. осіб, становить жіноче населення віком 16-49 років, тобто особи найбільш дітородного віку.

Загалом частка жінок серед трудових мігрантів збільшуватиметься. Так, вже найближчими роками вона становитиме 69,2% проти 51,4% зараз. Це може гальмувати заходи на збільшення показників народжуваності, які запроваджує зараз уряд України.

Зростає ймовірність того, що серед трудових мігрантів збільшуватиметься кількість осіб, що не перебувають у зареєстрованому шлюбі. Як показало наше дослідження, серед майбутніх трудових мігрантів буде 25,6% осіб, що ніколи не перебували у шлюбі (проти 15,7% зараз); на 5% зросте частка розлучених; натомість частка тих, хто перебуває у шлюбі, зменшиться серед трудових мігрантів від 70% до 56,4%. Ці зміни пов'язуватимуться, на нашу думку, із збільшенням молоді серед мігрантів, яка ще не встигла вступити у шлюб.

І надалі найбільшу частку серед мігрантів становитимуть особи, що не мають дітей (51,5% проти 53,5 зараз). Особи, що мають одну дитину, становитимуть 15,2% (проти 13,8% зараз), дві – 3,0% (проти 1,7% зараз). Серед батьків багатодітних сімей потенційних мігрантів не виявлено.

Щодо освітньо-професійного складу трудових мігрантів Тернопільської області, то прогноз такий.

По-перше, зростатиме чисельність трудових мігрантів з середньою загальною освітою та зменшуватиметься – із базовою вищою освітою. Якщо зараз частка осіб з базовою вищою освітою і досвідом тимчасової роботи за кордоном становить 54,3%, то лише 41% осіб з відповідною освітою планує виїхати з метою трудової діяльності за межі країни у найближчий рік (рис. 3.10). Проте серед населення, що планує виїхати за кордон зростає частка осіб із середньою загальною освітою від 10% до 23,1%. Це пов'язано, на нашу думку, з кількома причинами:

- з більш помітною активізацією міграційної активності молоді віком від 16 років (див. рис. 3.9);
- із скороченням чисельності тих, хто отримує базову вищу освіту;
- збільшенням на ринку праці попиту на значне коло професій, які пов'язаних з базовою вищою освітою.

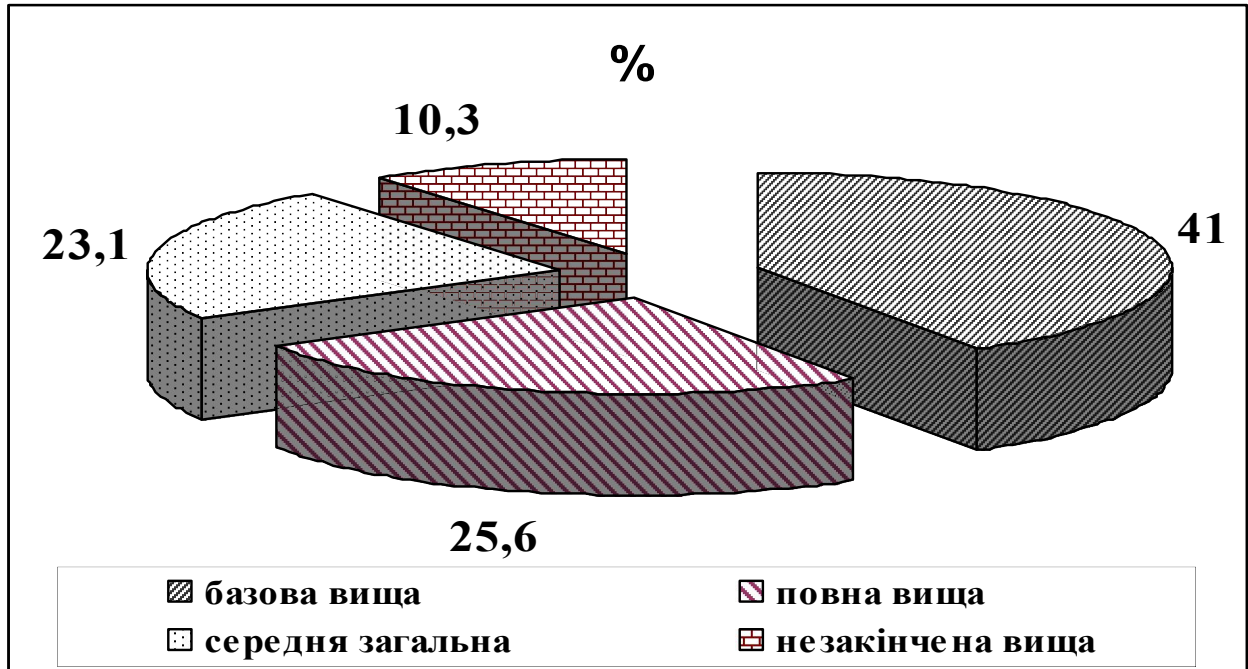


Рис. 3.10. Рівень освіти потенційних зовнішніх трудових мігрантів Тернопільської області, %¹.

¹ Складено автором за результатами соціологічного дослідження.

Високою й надалі залишатиметься частка трудових мігрантів з вищою освітою – 25,6% (проти 24,3 % зараз), у т.ч. 4,5% з науковим ступенем. І тут ми зачіпаємо проблему, що обговорюється вже майже двадцять років, однак і далі залишається дуже актуальною – “відплив мізків”. Процес інтелектуальної еміграції набув масштабів, що загрожують існуванню і розвиткові цілих напрямків української науки, викликаючи низку соціальних та економічних наслідків для українського суспільства.

Молодь, що здобуває освіту за кордоном також практично не повертається до України. Це підтверджують факти, виявлені у процесі дослідження – лише 3,2% серед опитаних навчалися за кордоном і повернулися до України.

Серед потенційних трудових мігрантів на даний час мають роботу 38,5%. Щодо сфери економічної діяльності, якою вони займаються, то понад половина з них зараз працює в освіті та торгівлі. Значна частка працює в харчовій промисловості та будівництві.

Якщо порівняти ці дані з тими, що характеризують сучасних трудових мігрантів, треба відзначити, що значно зростає частка тих, які до міграції були зайняті в освіті та торгівлі, охороні здоров'я, а зменшиться частка зайнятих у будівництві, харчовій промисловості та сільському господарстві (рис. 3.11, рис. 3.12).

На нашу думку, такі тенденції цілком об'єктивні, оскільки:

- по-перше, в галузях освіти та охорони здоров'я ситуація з мотивацією до праці й надалі залишається досить складною. На даний час праця освітян та медиків не оплачується адекватно. Крім того у Тернопільській області висока конкуренція серед працівників даних сфер економічної діяльності через наявність у м. Тернополі педагогічного та медичного університетів. За даними цих закладів, понад половина випускників є мешканцями Тернопільської області;

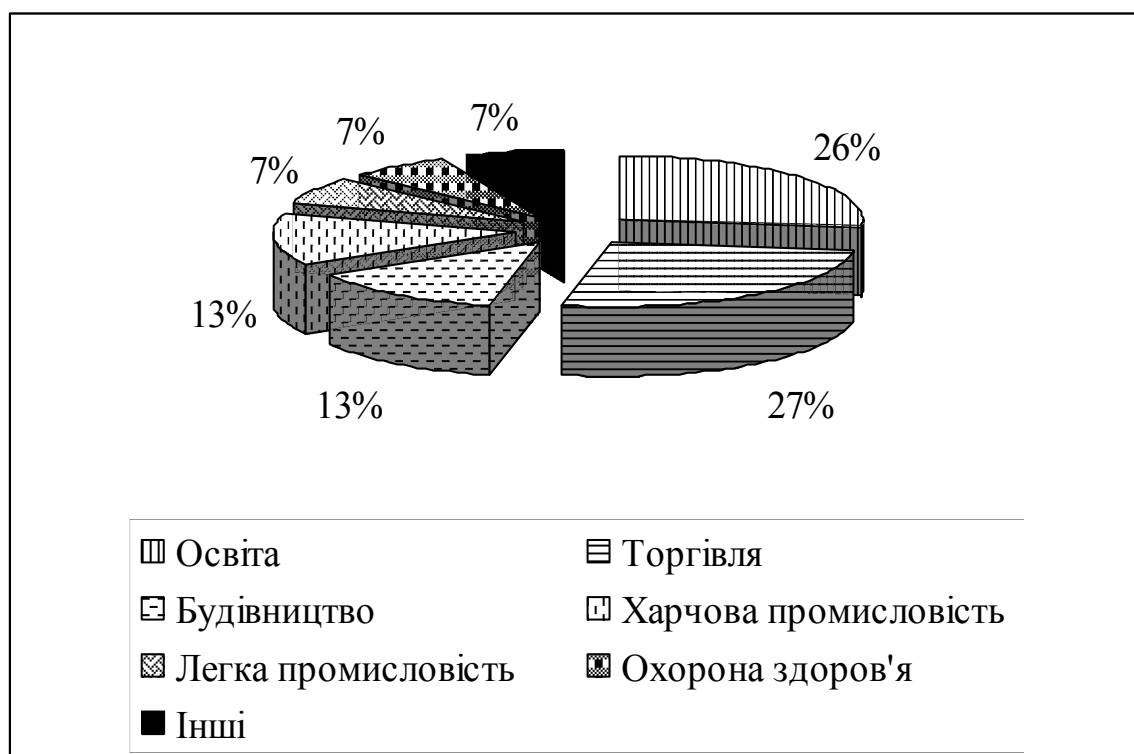


Рис. 3.11. Види економічної діяльності трудових мігрантів
Тернопільської області.

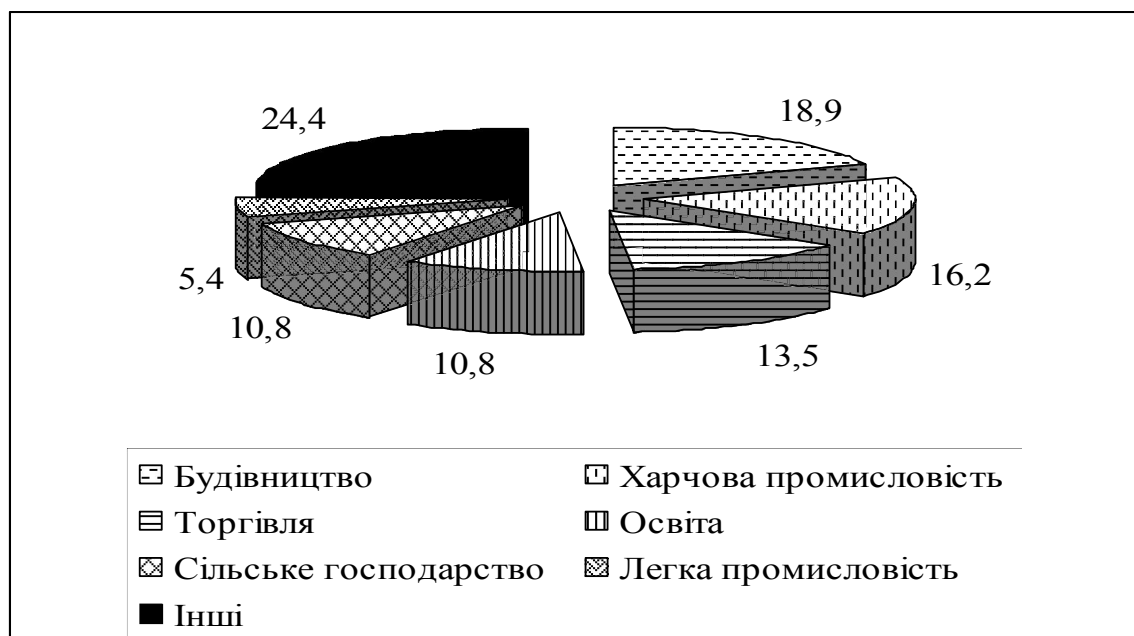


Рис. 3.12. Види економічної діяльності трудових мігрантів
Тернопільської області¹.

¹ Складено автором за результатами соціологічного дослідження.

- по-друге, торгівля в кінці 90-х років минулого сторіччя та на початку теперішнього була одним з основних робочих місць на Тернопіллі. Однак за останні роки попит у цьому виді економічних діяльності знизився, а отже, і рівень оплати праці²;

- по-третє, цілком можливе зменшення серед охочих мігрувати тих, хто працює у будівництві та харчовій промисловості. Як свідчать дані офіційної статистики, саме в цих видах економічної діяльності Тернопільської області один з найбільших рівнів заробітної плати. Також відчутним є значний попит на будівельні професії та кваліфікованих спеціалістів для харчової промисловості.

Отже, як свідчать дані дослідження, мотивація до трудової міграції прямо залежить від попиту на робочу силу та рівня оплати праці.

Потребує уваги ще один аспект перспектив зовнішньої трудової міграції населення. Це соціальне та матеріальне становище в суспільстві тих, хто планує виїздити за кордон.

Як і досі, більшість майбутніх мігрантів (2/3) належатимуть до середнього класу. Однак це дані інтерв'ювання. Тобто подано клас, куди долучаються потенційні мігранти самі.

Рівень доходів потенційних трудових мігрантів зараз на 17% вищий від середньомісячної номінальної заробітної плати найманих працівників у Тернопільській області. Однак в Україні це співвідношення не на користь потенційних трудових мігрантів. Рівень доходів потенційних мігрантів Тернопільщини менший від середньомісячної номінальної заробітної плати найманих працівників України на 30%. Тому, на нашу думку, за кордон з метою працевлаштування буде мігрувати населення, з низьким рівнем доходів, незважаючи на те, що більшість опитаних залучаються до середнього класу.

Лише 20,5% потенційних мігрантів бажають жити в Україні, що менше, ніж серед усіх опитаних – 25,4%. Значно більше потенційних мігрантів,

² Щодо інших видів економічної діяльності.

порівняно з усім населенням, охочих мешкати в Італії, Іспанії, США. Також значно менш осіб, яким важко відповісти на це запитання – 7,7% проти 15,8%.

Посилиться трудова міграція з сільської місцевості. Частка сільських мігрантів може зрости до 60%.

Продовжуючи аналіз соціологічного дослідження зовнішньої трудової міграції населення Тернопільської області, простежимо на рис. 3.13 напрямки виїзду за кордон жителів регіону на найближчу перспективу.

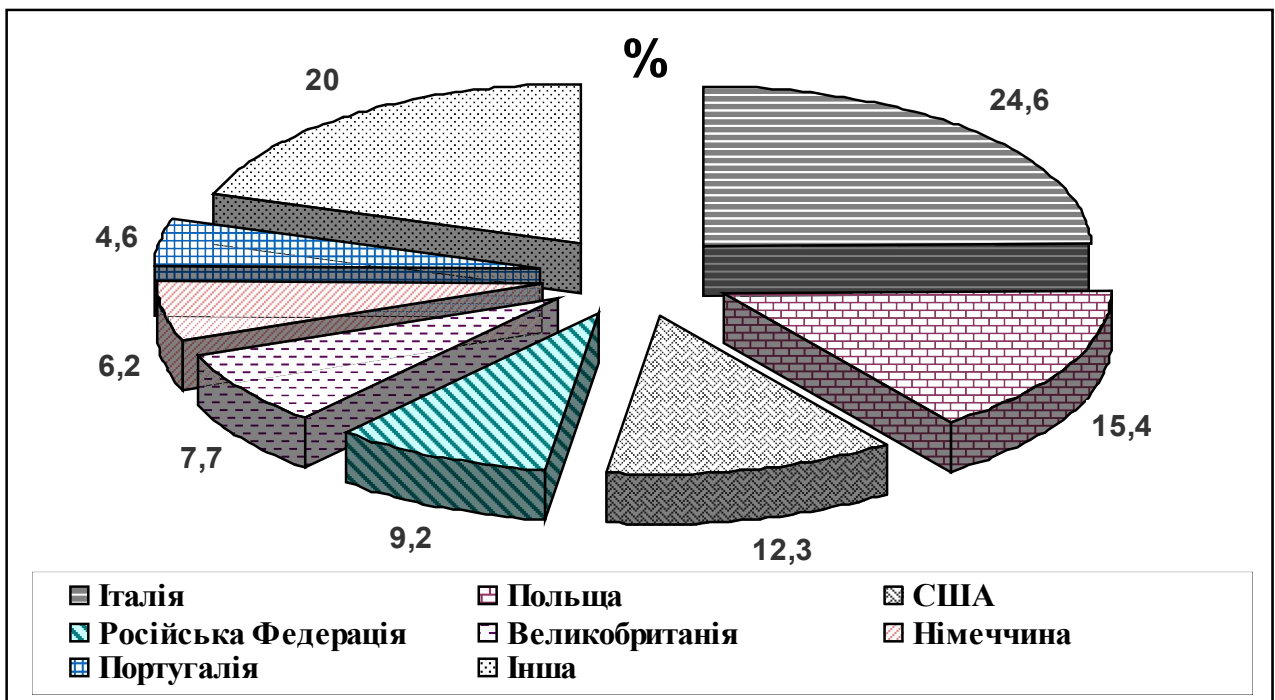


Рис. 3.13. Географія виїзду на тимчасову роботу з Тернопільської області на найближчу перспективу, %¹.

Переважна частина осіб має намір виїхати до Італії – 24,6%, далі Польща – 15,4, США – 12,3%, Росія – 9,2%, Великобританія – 7,7%, Німеччина – 6,2%, Португалія – 4,6%, інші країни – 20%. Тобто зростуть напрямки міграції до США і зменшаться до найближчих сусідів – Росії та Польщі.

Аналіз проблем, які намагаються розв'язати ті, хто має намір виїхати за кордон на тимчасову роботу, показує, що переважна більшість респондентів – 43,6% – хоче заробити гроші на прожиття, 20,5% – на навчання дітей, 18% – на

¹ Складено автором за результатами соціологічного дослідження.

квартиру, 10,3% – покинути Україну й отримати вид на проживання в іншій країні, 7,7% – заробити гроші на відкриття власної справи.

До чинників, що можуть утримати від роботи за кордоном, майже три чверті осіб – (71,8%) долучили значне поліпшення матеріального добробуту сім'ї, 15,4% – хворобу одного з членів родини, 5,1% – ускладнення процедури виїзду. Отже, головна рушійна сила, що впливає на виїзд осіб на тимчасову роботу за кордон – економічна.

Низький рівень доходів разом з незайнятістю і надалі залишатиметься однією з основних причин трудової міграції за кордон. Масштаби цих процесів тільки зростатимуть. Тому необхідний комплексний механізм регулювання процесів трудової міграції. Причому як в напрямку трудової еміграції, так й в напрямку трудової імміграції, адже скорочення населення в області неминуче призведе до скорочення пропозиції робочої сили. Це в свою чергу, буде пов'язано із надходженням дешевої робочої сили, швидше із сходу.

Розширення міграційних потоків за своєю масштабністю та географією впродовж останніх десятиріч спонукає приділити значну увагу вивченню і аналізу регулювання міграційних процесів з боку світового наукового товариства. Зокрема, проблеми врегулювання міграційних потоків досліджують такі закордонні вчені, як – Аранго Х., Босвелл К., Кестлес С., Мартин Ф., Міллер М.Дж., Мюнц Р., Портес А., Сойсел Я.Н., Хьюго Г., Фонсека М.Л. тощо.

На сучасному етапі суспільного розвитку світові країни характеризуються за трьома фазами процесу міграції: країни імміграції, транзиту та країни еміграції. Яскравим прикладом поєднання всіх видів міграції населення є Мексика, Філіппіни, Туреччина.

Україну сміливо можна долучити до країн, де досить поширена еміграція, імміграція і транзит населення. Це підтверджується даними офіційної статистики: протягом 2006 р. з України виїхало 29982, , а прибуло 44227 осіб¹.

¹ Обчислено за даними : Статистичний щорічник України за 2007 рік / Державний комітет статистики України ; [за ред. О. Г. Осауленка]. – К. : Консультант, 2008.

При цьому не враховується нелегальна міграція осіб із України за кордон на тимчасову роботу і транзитна міграція вихідців із Азії та Африки до країн Західної Європи.

Тому, на нашу думку, доцільно з'ясувати заходи щодо регулювання міграційних потоків країн із значними обсягами імміграції, еміграції і транзиту населення. Крім цього, оскільки Україна належить саме до країн поширеного виїзду її громадян на тимчасову роботу за кордон, розглянемо заходи з боку країн-прийому українських трудових мігрантів щодо регулювання міграційних процесів і спробуємо запропонувати власне бачення питання регулювання міграції населення в Україні з урахуванням зарубіжного досвіду.

Для початку розглянемо, як саме регулюються міграційні процеси у Мексиці, Туреччині та Філіппінах. Ці країни обрані для аналізу не лише з тих міркувань, що в них розгалужені міграційні контакти з іншими країнами, але й тому, що вони розташовані на різних континентах нашої планети і відрізняються історією, культурою, релігією, мовою, соціальним і економічним розвитком.

Мексика розташована в Північній Америці й межує на півночі із США, а на півдні – з країнами Центральної Америки Гватемалою і Белізом. Значна частка мексиканців щорічно емігрує до США, а особи мексиканського походження переселяються із США до Мексики. Поряд з цим, особи із Гватемали, Белізу та інших країн Центральної Америки іммігрують до Мексики або транзитом намагаються потрапити до США.

У 2006 р. мексиканський уряд виробив проект закону під назвою “Мексика та феномен міграції”, згідно з яким Мексика визнає себе країною еміграції, імміграції, транзиту населення і створює передумови для послідовної політики у сфері регулювання міграційних процесів. Подамо деякі положення цього документу [229].

Головними принципами політики міграції зазначеними у документі є:

- феномен міграції має міжнародне значення, а тому вимагає від мексиканського уряду скоординованих дій у сфері міграції населення, дотримання міжнародних зобов'язань щодо сусідніх країн;

- підвищення економічного та соціального рівня життя населення як передумова для зниження еміграції;

- розвиток законодавства і політики міграції спрямованих на дотримання прав осіб, що переселяються, незалежно від їх національності і статусу міграції, дотримання прав біженців і шукачів притулку;

- поглиблення зв'язку між міграцією, державними кордонами і національною безпекою на міжнародному рівні;

- боротьба з усіма формами людської контрабанди, сприяння захисту цілості та безпеки людей;

- поширення кооперації у сфері міграції населення із сусідніми країнами [229].

На нашу думку, ці положення можна покласти в основу українського законодавства.

Інший приклад. Минулі десятиріччя Туреччина вважалася країною еміграції. Так, у 60-70 рр. ХХ сторіччя значна кількість турецьких громадян мігрувала до Німеччини. Нещодавно Туреччина перетворилася на країну транзиту мігрантів до Європейського союзу з країн Азії (Іран, Ірак, Пакистан, Бангладеш, Афганістан). Від 1927 р. до 1997 р. понад 1,6 млн. осіб іммігрувало до Туреччини з балканських країн, колишніх комуністичних країн у Східній Європі та Радянського союзу.

За останніми підрахунками, приблизно 4 млн. турецьких підданих проживає за межами країни. З них 3,3 млн. осіб перебуває в Європі, у т.ч. 2,3 млн. осіб – у Німеччині [208]. Тому при розгляді питання щодо вступу Туреччини до Європейського Союзу в 2004 р. виникли серйозні занепокоєння з боку європейської спільноти щодо перспектив дальшої інтеграції. Існують побоювання, що з Туреччини після вступу до Європейського Союзу

розпочнеться неконтрольований наплив міграційної робочої сили до розвинених Європейських країн.

Можливість вступу Туреччини до Європейського Союзу вимагає зміни існуючої імміграційної політики. Закон “Про імміграцію”, прийнятий ще в 1934 р., потребує серйозного перегляду. Досі на територію країни досить легко могли потрапити особи з країн, близьких за культурними та мовними ознаками (албанці, боснійці, черкеси, татари), і, навпаки, існували суттєві перешкоди для осіб з інших країн. Зміна імміграційного законодавства передбачає однакові права доступу на територію Туреччини особам, незалежно від їх етнічного, релігійного походження.

Туреччина перебуває у процесі ухвалення системи Шенгенської зони Європейського Союзу, що вимагає застосування загальної процедури відкриття віз для підданих третіх країн, а це, в свою чергу, ускладнить в’їзд на територію Туреччини осіб з країн, що не належать до Європейського Союзу. Це сприятиме зменшенню обсягів нелегальної транзитної міграції.

Досвід Туреччини корисний для України в контексті їх спільних цілей – вступу до Європейського Союзу.

Кілька слів про Південну Корею. Кількість південних корейців, що проживають за кордоном, різко збільшилося – до 6 млн. від 700 тис. осіб у 1971 році. На сьогодні вони проживають у 151 країні, 88% південних корейців живуть в Азії, в основному в Китаї і Японії [213]. Із збільшенням кількості корейців за межами країни, посилюється тиск на уряд Південної Кореї активніше зміцнювати статус корейської діаспори як в країнах їх мешкання, так і в Кореї. У відповідь в 1997 році був створений Фонд зарубіжних корейців (ФЗК) – некомерційна суспільна корпорація, пов’язана з Міністерством закордонних справ і торгівлі. Уряд заснував Корейський інститут освіти, метою якого є зміцнення статусу корейської мови і культурної освіти за кордоном [213].

На нашу думку, посилення зв’язків не тільки з тими етнічними українцями, що виїхали за кордон багато років тому, але й в найближчі десять – п’ятнадцять, буде корисним для формування сучасного українського соціуму.

Тепер розгляньмо міграційну політику Філіппін. Для цієї країни притаманна розгалужена імміграція, еміграція і транзит населення. Однак, враховуючи, що приблизно 8 млн. філіппінців проживає за кордоном, зупинімося на розгляді саме зовнішньої трудової міграції населення з цієї країни і заходах держави у цьому напрямку.

Закордонна програма зайнятості, запроваджена урядом Філіппін у 1974 р., сприяла зниженню високого рівня безробіття в країні й поширенню іноземного обміну робочою силою. Була вироблена програма договірної міграції населення, що передбачала захист прав трудових мігрантів за кордоном, їх сімей, що залишилися, а також зусилля країн, що приймають філіппінських працівників.

Основний закон про міграцію – “Мігруючі працівники і закордонні філіппінці”, – був прийнятий у 1995 р. і визначив головні напрямки міграційної політики та забезпечив правову основу для закордонної зайнятості філіппінців.

Подано деякі основні складові, передбачені у цьому нормативному документі:

- укладення двосторонніх договорів з країнами, що приймають трудових мігрантів;
- захист прав трудових мігрантів через урегулювання терміну перебування працівника за кордоном;
- локальний захист через закордонні посольства і консульства;
- програма реінтеграції для повернення трудових мігрантів.

На нашу думку, подібний закон необхідний й Україні. Дуже важливо більшість нелегальних трудових поїздок перевести в правове поле.

Наприкінці ХХ на початку ХХІ ст. відбуваються суттєві світові переорієнтації міграційних процесів. Так, багато країн, що вважалися країнами еміграції, перетворилися на країни імміграції. Поряд з цим триває міграція з країн, що розвиваються до розвинених країн. До країн, що розвиваються слід належить Україна, певна частка населення якої здійснює зовнішні трудові переміщення переважно до країн Західної Європи. Тому цікаво простежити, які заходи

вживаються для регулювання міграційних процесів у європейських країнах, зокрема в тих, куди з метою трудової діяльності виїждять громадяни України.

У багатьох європейських країнах є серйозний конфлікт між економічними та демографічними чинниками щодо можливого розширення трудової міграції населення і суспільний опір збільшенню обсягів міграції. Європейські країнами по-різному розв'язують цю проблему. Переважно уряди країни впровадять програми для залучення висококваліфікованих мігрантів поповнюючи нестачу робочої сили в необхідних секторах економіки через полегшення доступу до трудового ринку. Уряди деяких європейських країн як альтернативу намагаються застосувати програму тимчасової міграції, що не призводить до постійного переселення.

Оскільки значна кількість наших співвітчизників перебуває на тимчасовій роботі в Іспанії та Португалії, розгляньмо їх імміграційну політику.

Південна Європа неодноразово вживала заходів до надання легального статусу несанкціонованим трудовим мігрантам, зокрема Іспанія впровадила програму регулювання або “регуляризації”, від 7 травня 2005 р., вона була наймасштабнішою і, порівняно з попередніми аналогічними програмами, має певні відмінності.

Х. Аранго підкреслює, що менш ніж за десятиріччя в Іспанії населення іноземного походження збільшилося в чотири рази (від 500 тис. до 2 млн. осіб). У червні 2004 р. кількість незаконних трудових мігрантів становила 1,2 млн. осіб [201]. 30 грудня 2004 р. іспанський уряд ухвалив декрет, щоб змінити певні аспекти міграційної політики, правова основа якої містить умови для програми “регуляризації” для працедавців та їх іноземних працівників. Головна мета цієї реформи полягає в задоволенні існуючого попиту на іноземну робочу силу на законних засадах, розширенні цих засад і зменшенні нелегальної зайнятості.

Критеріями для легалізації були:

- реєстрація в Іспанії від 8 серпня 2004 р.;
- дотримання чинного іспанського законодавства;
- майбутній контракт зайнятості як мінімум протягом шести місяців (з них три місяці у сільськогосподарських робочих місцях);

Ця програма набула чинності в період від 7 лютого 2005 р. до 7 травня 2007 р. За цей період право на регуляризацію в Іспанії отримали 690,676 осіб [201].

Головні характеристики цієї програми такі:

- працедавці відповідальні за впорядкування іноземних працівників;
- безпрецедентна кооперація між Міністерством внутрішніх справ, Міністерством праці і Соціальних проблем Іспанії;
- згода і підтримка від організації працедавця, профспілок, неурядових організацій;
- програма значного регулювання реформи імміграції.

М. Л. Фонсека головні риси щодо управління міграційними процесами в Португалії сформулювала так:

- уряд встановлює максимальну річну межу для в'їзду підданих із інших країн територію Португалії; працівники, що прибувають до Португалії, мають отримати трудову візу або дозвіл на право мешкання;
- “квота” терміну перебування не вказана в законі про імміграцію, але принцип квоти використовується;
- з метою залучення вчених і висококваліфікованих працівників у Португалії створюють робочі візи для науковців з метою дослідницьких заходів;
- при виробленні закону про іноземну робочу силу керуються попитом на трудовому ринку серед більшості установ та організацій Португалії;
- у Португалії більше можливостей для регулювання міграційними процесами, що пов'язано з можливою депортацією небажаних осіб із території країни;
- іммігрантів стали більш обмеженими при географічному виборі місця прикладання праці в Португалії [209].

Некерованість процесів зовнішньої трудової міграції в Україні створює значну небезпеку для її національних інтересів, тому необхідне ефективне регулювання міграційних процесів із боку держави з метою максимального збереження її трудового та демографічного потенціалу. В Україні

дослідженням питання регулювання зовнішньої трудової міграції населення займаються Малиновська О.А., Ніколайчук М.В., Позняк О.В., Полянська Я.Л., Романюк М.Д..

Правову базу для міграційної політики України становлять Закон України “Про громадянство України” (2001р.) [47], Закон України “Про імміграцію” (2001р.) [48], Закон України “Про біженців” (2001р.) [46] та Закон України “Про правовий статус іноземців” [49] і ратифікація Конвенції “Про статус біженців” 1951 року та Протоколу 1967 року (2002р.), Закон України “Про Державну прикордонну службу України” (2003р.) [50]. Механізмами реалізації цих законів стали численні постанови уряду, що регулювали окремі питання.

В Україні питаннями міграційного контролю займаються три самостійних відомства: Державний департамент у справах громадянства, імміграції та реєстрації фізичних осіб у складі Міністерства внутрішніх справ, Державна прикордонна служба та Державний комітет у справах національностей і релігій. Управління законною міграцією в Україні керує Державний комітет у справах національностей і релігій. Цей орган центральної виконавчої влади у тісному контакті з іншими органами виконавчої влади виконує функції щодо регулювання процесів законної міграції, а саме: виробляє політику у сфері імміграції та біженців, розглядає справи про надання статусу біженців, шукачів притулку.

Відсутність єдиної міграційної служби не дозволяє розв’язати такі проблеми контролю над нелегальною міграцією, як скоординований міжвідомчий контроль за в’їздом, перебуванням іноземців та осіб без громадянства в Україні та їх своєчасним виїздом за межі території держави. Україна не виробила концепції своєї міграційної політики, що могла стати комплексним механізмом розв’язання міграційних проблем.

Можливе розв’язання питання єдиного координаційного органу через створення Міграційної служби у складі Міністерства внутрішніх справ України. Ця служба має виконувати такі функції:

- розгляд питань про громадянство України; прийняття заяв і виконання процедур стосовно іноземців та осіб без громадянства для отримання статусу біженця в Україні;

- розташування й утримання осіб, що очікують статусу біженця;

- розшук і вислання осіб, що перебувають на території країни нелегально або втратили право на законне перебування; утримання, фільтрація та ідентифікація осіб, затриманих за незаконний в'їзд або перебування на території України.

У такому випадку Державна міграційна служба формується за рахунок фахівців Державного комітету України у справах національностей та релігій, Державного департаменту паспортної, імміграційної та реєстраційної роботи Міністерства внутрішніх справ України і складається з підрозділів з питань громадянства, біженців і поліції у справах іноземців.

У спеціальній доповіді про «Стан дотримання та захисту прав громадян України за кордоном» (12.03.2008 р.) Уповноваженого з прав людини в Україні Карпачової Н. [61] йшлося про те, що п'ять років поспіль Верховна Рада України не спромоглася прийняти Закон «Про основні засади державної міграційної політики», який має чітко визначати напрями та пріоритети діяльності нашої держави у сфері міграції, комплексно поєднавши імміграційну й еміграційну складові, сформувати єдину державну політику. Не створено Державної міграційну служби, а питаннями міграції опікується низка міністерств і відомств, дії яких не скоординовані, не укладено угод про працевлаштування, соціальний захист, правову допомогу у цивільних справах з країнами, де перебуває найбільше українських трудових мігрантів.

Основним завданням Державної міграційної служби, вважає Карпачова Н. [61], має бути, вироблення та реалізація міграційної політики держави, координація дій різних міністерств і відомств у сфері міграції, аналіз міграційної ситуації та кількісного і якісного складу міграційних потоків, поточне і перспективне планування з огляду на стан і перспективи розвитку міграційної ситуації, вироблення відповідних проектів законодавчих, нормативно-правових актів і проектів міжнародних угод, демократизація міграційних процесів і

сприяння дотриманню нашою державою міжнародних стандартів щодо забезпечення прав біженців та шукачів притулку в Україні.

Досліджуючи організаційні міграційні структури різних європейських країн, Казмеркевич П. виокремлює три види служб, що підпорядковуються органам виконавчої влади [59]:

1. Класична служба у складі Міністерства внутрішніх справ, основними функціями якої є надання притулку, соціальна інтеграція та правоохоронна діяльність. Це найбільш поширена модель державного управління міграційними процесами в Європі. До країн, що її використовують належать переважно ті, що мають проблеми з нелегальними трудовими мігрантами, і нові країни – члени Європейського союзу (Великобританія, Австрія, Німеччина, Греція, Латвія, Литва, Польща, Португалія, Словаччина, Словенія, Чехія, Кіпр, Естонія, Фінляндія тощо).

2. Інтеграційна служба у складі Міністерства праці та соціальної політики, основними функціями якої є економічна та соціальна інтеграції (Норвегія, Іспанія).

3. Самостійна служба – є незалежна або перебуває у складі Міністерства юстиції. Відображає зростання політичної важливості питання міграції населення, а саме неконтрольованої міграції, проблеми соціальної інтеграції. Належать країни з великою часткою імміграції населення – Ірландія, Мальта, Нідерланди, Угорщина, Швеція, Швейцарія.

При створенні власної Державної міграційної служби, на яку буде покладено значну кількість першочергових завдань, на нашу думку, доцільно звернутися саме до раціонального та дієвого досвіду європейських країн у досліджуваному питанні.

Безперечно, існує нагальна потреба створення потужної Державної міграційної служби для ефективного управління та регулювання міграційними процесами в Україні, оскільки переважна більшість країн, що має проблеми з нелегальною міграцією робочої сили, використовує у своїй діяльності так звану “класичну” модель державного управління у сфері міграції при Міністерстві внутрішніх справ. До таких країн належить і наш західний сусід Польща.

Тому, на наш погляд, раціонально використати певні засади системи міграційного управління Польської республіки. Державна міграційна служба, створена при Міністерстві внутрішніх справ налічує три структурні підрозділи:

- відомство при Міністерстві внутрішніх справ, яке пропонує законодавчі ініціативи в галузі міграції та займається загальною координацією;
- прикордонна служба, що контролює виїзд, місце перебуванням та депортацію іноземців;
- відділ репатріації та у справах іноземців займається питаннями статусу біженців та репатріації, допомоги репатріантам, тривалого перебування іноземних громадян, визнанням біженців і осіб, що тимчасово перебувають під захистом центрів для біженців.

Загалом європейські міграційні служби, створені у складі Міністерства внутрішніх справ, мають стандартні функції:

- вироблення міграційної політики;
- прийняття рішень щодо громадянства, резидентів, надання притулку;
- статистика та моніторинг.

При створенні Державної міграційної служби Україні у складі Міністерства внутрішніх справ, по-перше, існує необхідність долучення інших служб або відомств до її складу, причому, як показує закордонна практика, чим менше їх буде, тим ефективніше здійснюватиметься співпраця між ними; по-друге, з розвитком міграційної політики служба може працювати у складі іншого міністерства; по-третє, децентралізація управління потребує високого рівня співробітництва між усіма інституціями.

Підсумовуючи сказане, ми пропонуємо власне бачення ролі державної міграційної служби в системі державного управління міграційними процесами в Україні (рис. 3.14).

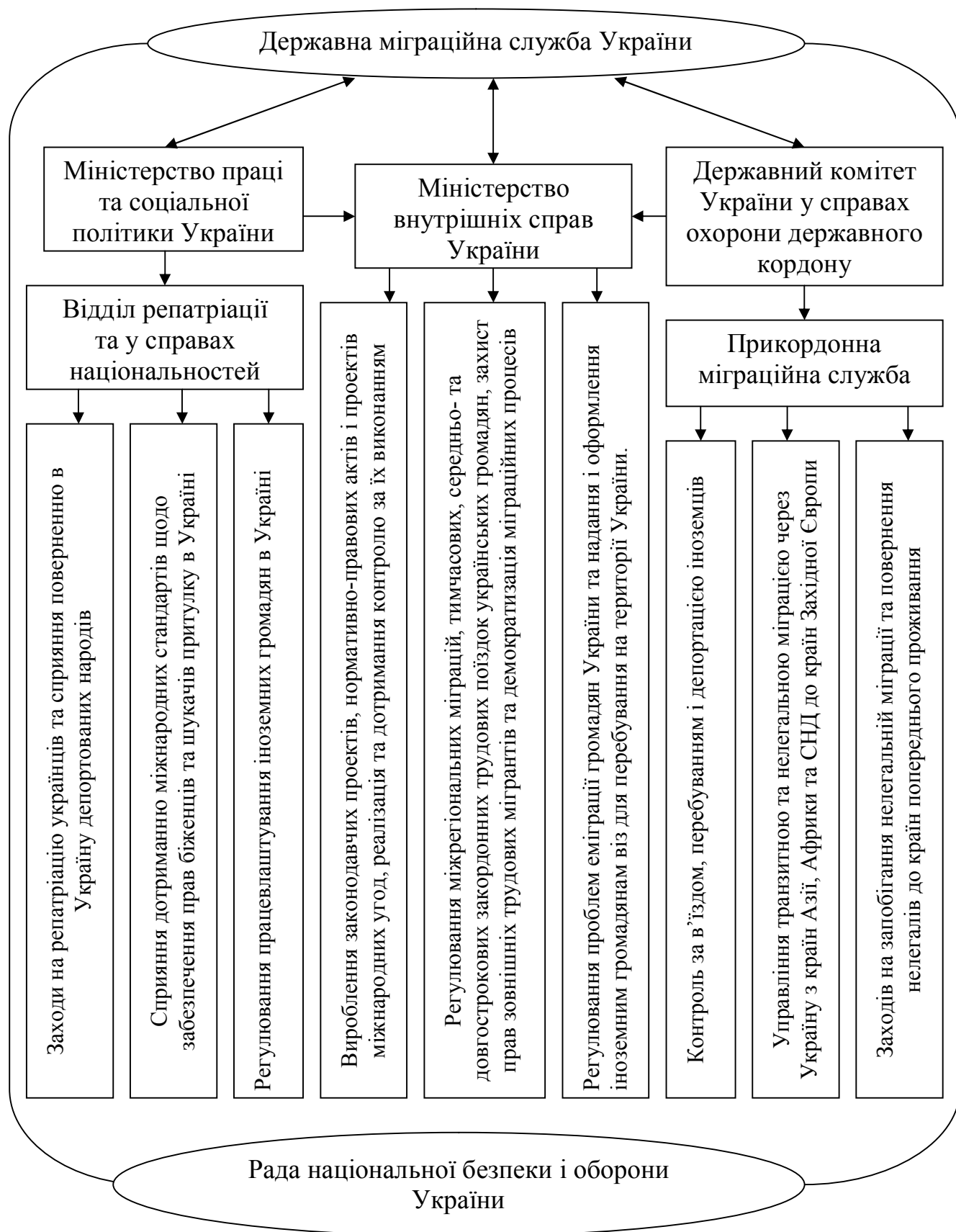


Рис. 3.14. Міграційна служба в системі державного управління міграційними процесами в Україні.

Як зазначає К. Босвелл [206], на відміну від найбільших імміграційних світових країн – США, Канади, Австралії та Нової Зеландії – Європі властиві суттєві перепони щодо усвідомлення масовості імміграційних процесів на її території. Багато європейських суспільств неохоче вітає й об'єднує іммігрантів, особливо з країн – нечленів Європейського союзу, населення яких вирізняється іншими культурними та етнічними забарвленнями.

У багатьох європейських країнах є серйозний конфлікт між економічними та демографічними чинниками щодо можливого розширення трудової міграції населення і суспільний опір збільшенню обсягів міграції. Європейські країни по-різному розв'язують цю суперечність. Переважно уряди країн запроваджують програми для залучення висококваліфікованих мігрантів, поповнюючи нестачу робочої сили в необхідних секторах економіки через полегшення доступу до трудового ринку. Уряди деяких європейських країн як альтернативу намагаються застосувати програму тимчасової міграції, що не призводить до постійного переселення.

В основу міграційної політики України необхідно покласти принципи, Міжнародної організації праці (МОП), за якою управління міграцією передбачає низку заходів необхідних для ефективної дії на проблеми міграції на національному, регіональному і глобальному рівнях, воно включає в себе політику, законодавчі акти і адміністрування в сфері проблем міграції. Метою управління міграції, за МОП, є чіткі та зрозумілі політика, закони й адміністративні методи для забезпечення міграції населення із взаємною користю для мігрантів, суспільства і уряду.

Щодо політики еміграції, то зараз є неактуальні традиції радянського періоду у вигляді політичних або адміністративних заходів, що обмежують виїзди. Право кожного громадянина вільно виїздити або емігрувати за кордон гарантовано Конституцією України і не може обмежуватися за політичними або ідеологічними мотивами. Виняток можуть становити лише особи, яким специфіка їх професійної діяльності не дозволяє цього робити.

Правда, в сучасних умовах держава має застосовувати економічні, інформаційні, культурні важелі для зменшення еміграції населення за кордон, у тому числі й з метою працевлаштування.

Щодо імміграції, у т.ч. трудової, тут роль держави значно ширша: від правових до економічних заходів.

Як у першому, так і в другому випадках, дуже корисний міжнародний досвід, проаналізований вище.

Враховуючи досвід інших країн, сучасну міграційну ситуацію, ми пропонуємо такий загальний механізм управління трудовою міграцією в Україні (рис. 3.15).

Умовно регулювання трудової міграції можна поділити на державне і ринкове. Відразу відзначимо, що вони взаємопов'язані, адже держава впливає на ринкові процеси, і навпаки, ситуація на ринку не може не впливати на державне управління.

До функцій державного регулювання трудової міграції насамперед належить нормативно-правове регулювання: удосконалення законодавства України в сфері трудової еміграції та імміграції.

Другою складовою є організаційне регулювання, куди, на нашу думку, мають належати питання укладання договорів з іншими країнами щодо легального працевлаштування українських громадян, захисту їх прав та інтересів. Важливе значення мають заходи з професійної реабілітації тих, хто повернувся, долучення їх до трудової діяльності.

До адміністративного регулювання належить видання віз іноземним громадянам для праці в Україні. Корегування шляхом ліцензування кількості та якості посередницьких фірм, що займаються працевлаштуванням за кордоном.

До інформаційного регулювання належить організація максимально повної інформації про робочі місця. Адже серед трудових мігрантів є особи, що не змогли знайти місце роботи через брак інформації. Також необхідна повна доступність інформації про українське законодавство в галузі міграції та законодавства інших країн. Особливе значення має інформація про міждержавні угоди у сфері трудової міграції.

Також принциповою особливістю державного регулювання є те, що воно не тільки виконує виховну і пропагандистську функцію, формує суспільну думку і певний соціальний клімат, норми та стандарти поведінки, але й створює умови для їх реалізації, враховуючи як державні, так й індивідуальні інтереси.

Роль держави як економічного регулятора трудової мотивації полягає у визначенні цілей, національних пріоритетів, виробленні механізму їх реалізації.

Пропонуємо розробку та впровадження не тільки загальнодержавної програми регулювання міграції населення, але й регіональних програм, що враховують специфіку розвитку конкретного регіону.

Однією з таких програм може бути «Програма регулювання міграції населення Тернопільської області». В основу програми ми пропонуємо покласти SWOT-аналіз (за методологією Kenneth Andrews), який дозволить виявити сильні та слабкі сторони регіону, з позиції їх впливу на посилення або послаблення рівня трудової міграції:

Сильні сторони:

- наявність стратегії розвитку Тернопільської області до 2015 року;
- близьке розташування ємних ринків збуту;
- збереження окремих традиційних для області промислових виробництв, оновлених технологічно та структурованих виробничо;
- наявність спільних промислових підприємств, у виробництві яких застосовуються передові зарубіжні технології та забезпечуються зовнішні ринки збуту продукції;

- наявність підприємств з іноземним капіталом: ТОВ “Вікторія Янке”, СП “Добра вода”, ТОВ “Доброслав-Тернопіль”, ТОВ “Відона”;
- великий потенціал власної сировини для будівельної індустрії;
- запровадження прогресивних технологій в агропромисловому комплексі;
- наявність потужної системи освіти та наукового потенціалу в галузі техніки, медицини, економіки і педагогіки;
- унікальні природничі та туристичні ресурси для розвитку рекреації та туризму (сакрального, спелеологічного та ін.).

Слабкі сторони:

- відсутність комплексної програми регулювання трудовіграційних процесів;
- низька інноваційна активність підприємств, відсутність відповідної інфраструктури, що не дозволяє збільшувати обсяги виробництва та кількість робочих місць;
- низький рівень оплати праці спеціалістів високого рівня, що збільшує ймовірність їх трудової міграції за кордон;
- високий рівень безробіття на селі, що змушує шукати роботу за межами населених пунктів;
- низький рівень доходів сільського населення;
- недостатня частка підприємств малого бізнесу у сфері виробництва (промисловість, будівництво та ін.), що не дозволяє наявному трудовому потенціалу робітничих професій застосовувати свої сили у межах регіону;
- недостатність коштів на фінансування соціальних проектів регіону та низька активність регіональних галузевих структур для розв’язання цієї проблеми, які дозволяють збільшувати кількість робочих місць;
- низький рівень розвитку сфери обслуговування, що є найбільшим потенціалом робочих місць.

Можливості:

о для послаблення зовнішньої трудової міграції у регіоні є такі передумови:

- ✓ відведення та облаштування у м. Тернополі та районах області земельних ділянок несільськогосподарського призначення в “інвестиційні площадки”;
- ✓ розвиток логістичних центрів виробничої та соціальної інфраструктури;
- ✓ реалізація власних невикористаних, розширення існуючих і виникнення нових економічних можливостей із залученням іноземних інвесторів, зокрема з країн ЄС та СНД.

Загрози:

- недостатні аргументи для прийняття потенційними мігрантами рішення про те, що б не виїздити за кордон в пошуках роботи;
- послаблення економічних і політичних взаємовідносин між Україною та ЄС в умовах економічної кризи, що уповільнює укладання угод між Україною та цими країнами для вільного переміщення трудових мігрантів-українців;
- низький інвестиційний рейтинг регіону, що ускладнює процес інвестування та створення робочих місць в області;
- зниження демографічного потенціалу регіону.

Можливості по реалізації сильних сторін:

- розробка програми регулювання трудовіграційних процесів та її включення в регіональну стратегію розвитку Тернопільської області з акцентом на заходи підтримки потенційних і колишніх трудових мігрантів;
- укладання договору обласної ради з Кабінетом Міністрів України для спів- фінансування розвитку пріоритетних галузей економіки регіону;
- започаткування нових промислових виробництв у рамках реалізації проектів вітчизняних та іноземних інвесторів;

- розвиток рекреації та туризму, як пріоритетних напрямків розширення сфери зайнятості в регіоні;
- використання досвіду регулювань міграцій в ЄС.

Можливості при усуненні слабких сторін:

- розвиток міжнародного співробітництва області (у тому числі в частині міграцій) з регіонами країн-членів ЄС – партнерами зовнішньоекономічної діяльності;
- розробка концепції підвищення рівня життя та оплати праці до середньоукраїнських показників;
- посилення державної соціальної підтримки потенційних та колишніх трудових мігрантів з Тернопільської області.

Крім цього, стратегію загальнодержавної та регіональної політики України у сфері регулювання процесів зовнішньої трудової міграції треба спрямувати на захист населення у таких напрямках:

- укладання багато- та двосторонніх державних договорів про захист своїх громадян, що працюють за кордоном, щодо соціального страхування, пенсійного забезпечення, надання медичної допомоги і медичного страхування відповідно до стандартів ЄС і поступового досягнення загальноєвропейського рівня соціального забезпечення і захисту населення;
- визнання за кордоном професійного рівня трудових мігрантів, а не тільки можливості їх залучення до вторинного ринку праці. Цьому сприятиме перехід України до європейської класифікації професій і наукових напрямів діяльності, залучення держави до Болонського процесу;
- до компетенції відповідних підрозділів державних служб має належати формування системи регульованих потоків закордонних заробітчан, виділення квот для працевлаштування українців у тих країнах, з якими договори вже укладені;
- потрібен дієвий механізм щодо створення вигідних умов для спрямування грошових переказів, що надходять до України від трудових мігрантів через систему банківських установ під контролем Національного

Банку України, узгодження цього процесу із страховим пенсійним законодавством;

- перегляд нормативно-правової бази України у сфері візової політики та досягнення необхідного рівня її адаптації до відповідних нормативно-правових документів ЄС;

- для поліпшення регулювання міграційних процесів необхідно послідовно формувати спільну статистику міграційних потоків в ЄС, що відповідає б вимогам відносності, неупередженості, об'єктивності, ефективності видатків тощо. Для цього необхідно створити ефективну систему збору та обміну інформацією у сфері міграції з країнами ЄС.

Висновки до розділу 3

1. У період становлення ринкових відносин в Україні важливе практичне значення має висвітлення і аналіз соціально-економічних і демографічних наслідків зовнішньої трудової міграції для мігрантів і суспільства загалом. Існує нагальна потреба вироблення прогнозів, програм і механізмів регулювання зовнішньої трудової міграції населення як на регіональному, так і національному рівні.

2. Аналіз взаємодії чинників зовнішньої трудової міграції населення Тернопільської області дозволив методом порівняння окремих ознак знайти тісний зв'язок між окремими ознаками, що впливають на трудову міграцію населення в регіоні. Розглядалися лише особи із досвідом тимчасової роботи за кордоном, а за основу зазначеного порівняння було закладено шість основних категорій – стать, вікові групи, освіта, тип населеного пункту, причини міграції та найпоширеніші країни виїзду за кордон серед мешканців Тернопільської області.

Серед осіб з досвідом тимчасової роботи за кордоном суттєві відмінності спостерігаються при визначенні їх соціального становища залежно від рівня освіти, статі, вікового та територіального розшарування, що дозволяє

відтворити соціальний портрет сучасного закордонного трудового мігранта з Тернопільської області.

3. Тривала масова зовнішня трудова міграція є однією із складових зменшення населення Тернопільської області та чинником, що ускладнює негативні демографічні тенденції. Протягом останніх тринадцятих років наявне населення в області зменшилося на 72,3 тис. осіб. Міське населення Тернопільської за останні сім років почало поступово зменшуватися, а сільське – швидко зменшується протягом останніх п'ятих років (20 тис. осіб), у тому числі за рахунок міграції.

Згідно з нашими обчисленнями загалом понад 25 тис. жінок щорічно перебуває за кордоном, а загальні втрати від не народження дітей внаслідок зовнішньої трудової міграції жінок фертильного віку становлять приблизно 500 осіб щорічно, або 4,1% від усіх народжених протягом року в Тернопільській області.

4. Перспективний аналіз зовнішньої трудової міграції населення на основі даних потенційних зовнішніх трудових мігрантів, зібраних у ході вибіркового соціологічного дослідження виконаного дисертантом, дозволив визначити масштаби трудової міграції населення за кордон у майбутньому.

Найближчим роком 16,8% респондентів планує виїхати за кордон, а 69,7% планує залишитися. Серед осіб, що планують виїхати за кордон, значна частина – 59,1% – тимчасово, 6% – на постійне місце проживання.

Потенційну здатність до трудової міграції в Тернопільській області виявляє переважно молода частина населення, а саме особи віком 16-19 і 25-29 років, або третина від усіх гіпотетичних трудових мігрантів. Це свідчить про значну міграційну рухомість молоді, бажання спробувати себе за кордоном і виявити знання і здібності, здобуті в Україні. 41% потенційних зовнішніх трудових мігрантів, або майже 30 тис. осіб, – це жінки фертильного віку (16-49 років).

5. На сьогодні в Україні існує нагальна потреба у створенні потужної державної міграційної служби, що у своїй діяльності зможе ефективно

управляти і регулювати міграційними процесами в країні. На нашу думку при створенні Державної міграційної служби, на яку буде покладено низку завдань, доцільно звернутися до дієвого досвіду розвинених європейських країн.

Діяльність Державної міграційної служби України у складі Міністерства внутрішніх справ передбачає залучення та ефективну співпрацю з іншими службами та відомствами, головними серед яких є Міністерство праці та соціальної політики та Державний комітет України у справах охорони державного кордону. Безпосередньо до головних функцій Міністерства внутрішніх справ буде відноситися, по-перше, вироблення законодавчих проєктів, нормативно-правових актів і проєктів міжнародних угод, реалізація та дотримання контролю за їх виконанням; по-друге, регулювання міжрегіональних міграцій, тимчасових, середньо- та довгострокових закордонних трудових поїздок українських громадян; по-третє, захист прав зовнішніх трудових мігрантів і демократизація міграційних процесів.

6. Крім цього, в Україні досі немає нормативного документа з основами міграційної політики нашої країни, її цілями і завданнями, механізмами та інструментами реалізації, основами для фінансового забезпечення. Упродовж вісімнадцятих років незалежності міграційна політика йшла за подіями, реагувала на них, а не передбачала і детально вивчала ситуацію і не шукала оптимальні методи досягнення цілей.

Концептуальна невизначеність державної міграційної політики України дуже помітна на фоні розвитку нелегальної міграції, зростання та утримання на високому рівні показників внутрішньої і зовнішньої трудової міграції громадян України, що негативно впливає на стан демографічної ситуації, сприяє поширенню нових депресивних територій, призводить до відпливу за кордон висококваліфікованої частини економічно активного населення.

7. Розроблено підходи до регулювання трудової міграції населення як за рахунок державних програм, так і регіональних, що враховують специфіку розвитку конкретного регіону.

Однією з таких програм може бути «Програма регулювання міграції населення Тернопільської області». В основу програми покладено SWOT-аналіз (за методологією Kenneth Andrews), що дозволило виявити сильні та слабкі сторони регіону, з позиції їх впливу на посилення або послаблення рівня трудової міграції.

ВИСНОВКИ

Провідна роль у постачанні робочої сили на ринку праці розвинених держав належить країнам, що розвиваються. Україна не є винятком і перебуває в переліку країн, що активно беруть участь у процесах зовнішньої трудової міграції населення. Значний вплив економічно активного населення з України призводить до суттєвих негативних наслідків соціального і демографічного змісту, внаслідок чого нагально необхідно досліджувати та аналізувати зовнішню трудову міграцію населення як на національному, так і регіональному рівнях.

Згідно з результатами досліджень українських науковців, пов'язаних із закордонною трудовою міграцією населення наймобільнішими щодо виїзду за кордон на тимчасову роботу є мешканці прикордонних областей і майже всіх областей західного регіону. Населення Тернопільської області бере активну участь у зовнішній трудовій міграції, що поряд з браком статистичної інформації про різноманітні аспекти цього явища надає їй, як об'єктові міграції, значної актуальності та вимагає негайного дослідження і вивчення.

Зменшення населення в Україні внаслідок його від'ємного природного і механічного руху в значно зумовлено зовнішньою трудовою міграцією населення. Складність обліку й нелегальний характер трудових переміщень за кордон руйнує реальну картину демографічної кризи в Україні. Офіційні статистичні джерела не відображають якісних і кількісних змін демографічних показників, а реальні зміни у кількості населення, народжуваності, статевовіковій структурі, шлюбності та розлучуваності, що зумовлені зовнішньою трудовою міграцією населення, досі не обчислювалися як на державному, так й на регіональному рівнях.

Враховуючи це, пропонуються методичні підходи для оцінки демографічних втрат від зовнішньої міграції населення, що враховує не тільки дані офіційної статистики, але й результати соціологічних досліджень з цього питання.

У ХХІ сторіччі більшість суспільних процесів досліджують за допомогою вибіркового соціологічного дослідження, за результатами яких визначають основні риси й тенденції, властиві певному явищу. Перебіг соціальних процесів у нашій країні потребує поглибленого аналізу через мінливість політичної ситуації та розгалужені зовнішньоміграційні контакти населення України.

Вибіркове соціологічне дослідження “Трудова міграція населення Тернопільської області” дозволило оцінити соціально-економічну структуру населення за рахунок активності мешканців Тернопільщини на тимчасовій роботі за кордоном, виявити та проаналізувати соціальні, економічні й демографічні чинники, що впливають на сучасний стан і тенденції зовнішньої трудової міграції населення у Тернопільській області.

Досвід роботи за кордоном має 17,6% всього економічно активного населення Тернопільської області, або 139,8 тис. осіб (загальна кількість економічно активного населення Тернопільської області у досліджуваній період становила 794,9 тис. осіб). На момент вибіркового соціологічного дослідження на тимчасовій роботі за кордоном перебувало приблизно 15% економічно активного населення Тернопільської області.

Кількість осіб, що збираються виїхати протягом 2007 року на тимчасову роботу за кордон, від загальної кількості опитаних осіб становить 9,8% економічно активного населення Тернопільської області.

Виїжджаючи на тимчасову роботу за кордон, переважна більшість мешканців Тернопільщини прагне заробити гроші на прожиття – 43,6%, на навчання дітей – 20,5%, на квартиру – 18%, покинути Україну й отримати вид на проживання в іншій країні – 10,3%, заробити гроші на відкриття власної справи – 7,7%. Серед мотивів, спроможних спонукати населення Тернопільської області залишитися за кордоном на постійне місце проживання виділяють такі: 38,5% не повернуться в Україну при значному погіршенні економічної ситуації у ній; 35,9% мають намір залишитися за кордоном для забезпечення ліпшого майбутнього своїм дітям; 28,2% – через нестабільну політичну ситуацію в країні, що загрожує безпеці родини; 18,9% – через

соціальну незахищеність у власній країні; 17,9% – через зневажливе ставлення влади до громадян України; 12,8% – через загрозливу екологічну ситуацію.

Поглиблений аналіз результатів вибіркового соціологічного дослідження, виконаного дисертантом щодо зовнішньої трудової міграції в Тернопільській області виявив, що окремі його структурні елементи істотно взаємодіють, а інші є цілком індиферентні.

Дослідження респондентів з досвідом тимчасової роботи за межами України проводилося за шістьма основними критеріями – стать, освітній рівень, вікові групи, тип населеного пункту, причини міграції та найрозповсюджені країни виїзду на роботу.

Результати порівняльного аналізу виявили, що особи з досвідом тимчасової роботи за кордоном залежно від статі, віку та рівня освіти по-різному ставляться до різних життєвих моментів, суттєво вирізняються щодо вибору власного соціального положення та місця в соціальній ієрархії. Мешканці обласного центру м. Тернополя відрізняються від осіб із інших міських поселень, а особливо від осіб із сільської місцевості, належністю до певного соціального прошарку та вибором найпривабливіших країн для тимчасової роботи за кордоном. Причини трудових поїздок за межі України для мешканців Тернопільської області суттєво залежать від статі та віку респондентів.

Проведене соціологічне дослідження сформувало значну статистичну базу, що дає можливість оцінити демографічні та соціально-економічні наслідки зовнішньої трудової міграції населення Тернопільської області. Так, за обчисленнями, населення Тернопільської області станом на 1 січня 2008 року становить 1024,2 тис. осіб і менше від офіційного показника більш ніж на 80 тис. осіб. Особи, що перебувають на тимчасовій роботі за кордоном негативно впливають на процеси відтворення населення, його статево-віковий склад, показники шлюбності та розлучуваності в Україні.

Вплив зовнішньої трудової міграції на народжуваність отримуємо при аналізі вікової структури мігрантів та розподілі народжених за віком матері.

Серед мігрантів найбільше населення віком від 45 до 49 років і від 25 до 34 років. З позиції народжуваності друга цифра вкрай важлива, адже жінки віком 25-34 рр. народжують 41% від усіх дітей у Тернопільській області, причому за останні 16 років ця частка постійно зростає. Загальна чисельність жінок фертильного віку, яка щорічно перебуває за кордоном становить понад 25 тис. осіб і, як наслідок, втрати від ненародження дітей становлять в області приблизно 500 осіб щорічно, або 4,1% від усіх народжених

Пропозиція робочої сили в регіоні впродовж п'ятих останніх років має тенденцію до скорочення, а потреба в робочій силі має тенденцію до зростання, хоча й залишається найнижчою в країні. Показники робочої сили Тернопільської області через її низьку інвестиційну привабливість та низький індустріальний розвиток як у жодній іншій області України може відображати вплив міграції. Враховуючи це, незначне поживлення попиту на робочу силу ми певною мірою пов'язуємо з розвитком малого бізнесу колишніми мігрантами або родичами мігрантів із залученням додаткової робочої сили (11% мігрантів працюють за кордоном для започаткування власної справи).

Одним з доробків дисертаційної роботи є перспективний аналіз зовнішньої трудової міграції населення на основі даних про потенційних мігрантів, зібраних у ході соціологічного дослідження, виконаного дисертантом, що дало змогу визначити масштаби трудової міграції населення за кордон у майбутньому.

Здійснювати трудові поїздки за кордон виявляє переважно молодь віком 16-19 і 25-29 років, що складає третину від усіх потенційних трудових мігрантів. Це свідчить про значну міграційну рухомість молоді, бажання спробувати себе за кордоном і виявити здібності і вміння.

Сучасна молодь, на відміну від старшого та середнього покоління, не буде працювати за мінімальну заробітну плату, і тому шукає кращі варіанти, переважно за кордоном. Серед осіб віком 40-49 років кількість тих, хто виїжджатиме за кордон на роботу, зменшуватиметься.

У структурі гіпотетичних зовнішніх трудових мігрантів практично 30 тис. осіб становить жіноче населення репродуктивного віку (16-49 років).

Частка жінок серед трудових мігрантів збільшуватиметься. Так, вже найближчими роками вона може становити 69,2% проти 51,4%, якою вона є зараз. Це негативно позначиться на заходах щодо збільшення показників народжуваності, що запроваджуються зараз урядом України. В освітньо-професійному розрізі серед зовнішніх трудових мігрантів Тернопільської області зростатиме кількість трудових мігрантів з середньою освітою і зменшуватиметься – із базовою вищою. Якщо зараз частка осіб з базовою вищою освітою і досвідом тимчасової роботи за кордоном становить 54,3%, то лише 41% осіб з відповідною освітою планує виїхати з метою трудової діяльності за межі країни в найближчий рік.

Враховуючи досвід інших країн щодо регулювання міграційних процесів і сучасну зовнішньоміграційну ситуацію в Тернопільській області та в країні, пропонуємо механізм управління трудовою міграцією в Україні, умовно поділений на дві групи: державне та ринкове. Ці два види регулювання взаємопов'язані між собою, адже держава впливає на ринкові процеси, і, навпаки, ситуація на ринку не може не позначатися на державному управлінні.

До елементів державних механізмів регулювання трудової міграції насамперед долучено нормативно-правове регулювання (удосконалення законодавства України в сфері трудової еміграції та імміграції), організаційне регулювання (укладання договорів з іншими країнами про легальне працевлаштування українських громадян, соціальний захист), адміністративне регулювання (видання віз іноземним громадянам на роботу в Україні, корегування через ліцензування, кількість та якість посередницьких фірм, що займаються працевлаштуванням за кордоном) та інформаційне регулювання (організація максимально можливої повноти інформації про робочі місця, про законодавство, про міждержавні угоди, про охорону здоров'я в сфері трудової міграції).

Також принциповою особливістю державного регулювання є те, що воно не тільки виконує виховну функцію, функцію пропаганди, формує суспільну думку та певний соціальний клімат, норми і стандарти поведінки, але й створює умови для їх реалізації, враховуючи державні й індивідуальні інтереси.

Окрім загальнодержавної стратегії регулювання трудової міграції, необхідні регіональні програми регулювання, які б враховували специфіку певного регіону, його сильні та слабкі сторони.

Запропонована програма регулювання міграції населення Тернопільської області дозволила виявити сильні та слабкі сторони регіону, з позиції їх впливу на посилення або послаблення рівня трудової міграції. Зокрема серед слабких сторін вирізняється відсутність комплексної програми регулювання трудоміграційних процесів; низька інноваційна активність підприємств, відсутність відповідної інфраструктури, що не дозволяє збільшувати обсяги виробництва та кількість робочих місць; низький рівень оплати праці спеціалістів високого рівня, що збільшує ймовірність їх трудової міграції за кордон; високий рівень безробіття на селі, що змушує шукати роботу за межами населених пунктів; низький рівень доходів сільського населення. Для послаблення зовнішньої трудової міграції у регіоні є такі передумови: відведення та облаштування у м. Тернополі та районах області земельних ділянок несільськогосподарського призначення в “інвестиційні площадки”; розвиток логістичних центрів виробничої та соціальної інфраструктури; реалізація власних невикористаних, розширення існуючих і виникнення нових економічних можливостей із залученням іноземних інвесторів, зокрема з країн ЄС та СНД.

Додаток А

Доброго ранку/дня/вечора. Мене звати _____. Я проводжу опитування на тему :”Трудові міграції населення Тернопільської області”.

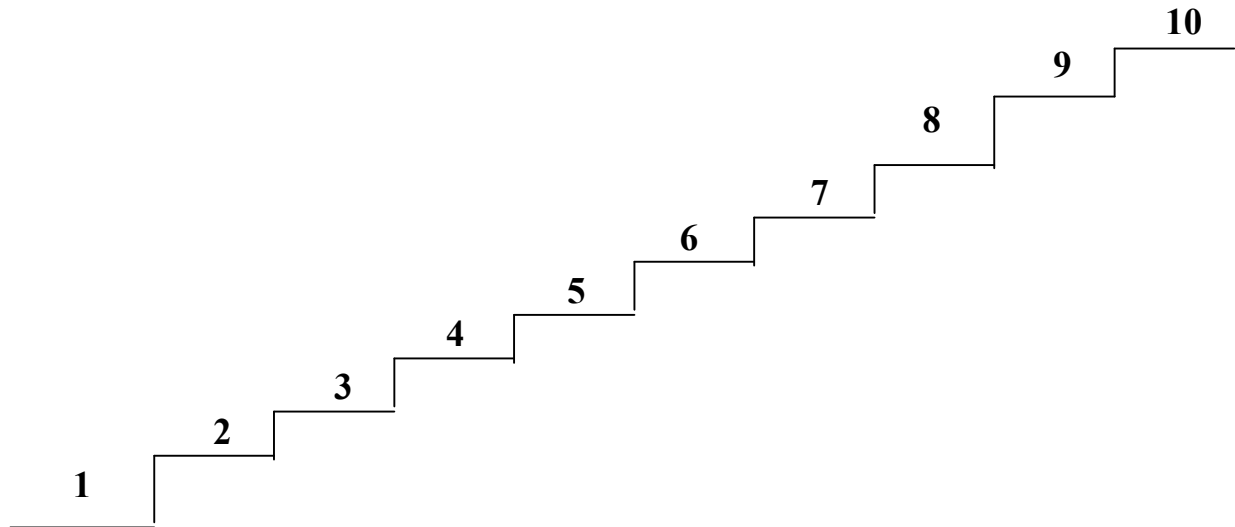
Перед початком інтерв'ю хочу наголосити, що немає правильних чи неправильних відповідей на запитання анкети. Ви можете бути впевненими, що Ваші відповіді будуть використані лише в узагальненому вигляді. Заздалегідь дякуємо Вам за щирі відповіді.

АНКЕТА

1-18. Я зачитаю Вам твердження, що стосуються Ваших життєвих шансів і можливостей, а Ви скажете, наскільки згодні чи не згодні з кожним із них. (Відзначте одну відповідь, що найбільше підходить, у кожному рядку). Покажіть КАРТКУ № 1

		Цілком згоден	Швидше згоден	Важко відповісти	Швидше не згоден	Цілком згоден	Це мене не стосується
1	Я маю можливість повністю задовольняти свої потреби у продуктах харчування	1	2	3	4	5	6
2	Я маю можливість повністю задовольняти свої потреби у предметах щоденного споживання	1	2	3	4	5	6
3	Я маю можливість робити заощадження	1	2	3	4	5	6
4	Я маю можливість різноманітно, відповідно до своїх інтересів проводити вільний час	1	2	3	4	5	6
5	Я маю є можливість захистити мої права, честь і гідність як людини і громадянина	1	2	3	4	5	6
6	Я маю можливість одержувати таку освіту, про яку мріяв(ла) чи вважав(ла) для себе достатньою	1	2	3	4	5	6
7	Я маю можливість дати дітям вищу освіту	1	2	3	4	5	6
8	У мене є можливість отримувати якісне медичне обслуговування	1	2	3	4	5	6
9	Я маю шанси домагатися успіху в житті	1	2	3	4	5	6
10	Я маю можливість мати добре оплачувану роботу	1	2	3	4	5	6
11	Я маю можливість додаткового заробітку	1	2	3	4	5	6
12	Я маю шанси посадового просування	1	2	3	4	5	6
13	Я маю можливість розпочати власну справу	1	2	3	4	5	6
14	Для мене реальною є загроза безробіття	1	2	3	4	5	6
15	Я маю можливість підвищення кваліфікації	1	2	3	4	5	6
16	Я маю можливість жити краще, ніж мої батьки	1	2	3	4	5	6
17	Я маю можливість зробити життя дітей краще, ніж моє власне	1	2	3	4	5	6
18	Я маю можливість жити за кордоном	1	2	3	4	5	6

19. Уявіть собі, що на сходинках певної «драбини» розташовані люди з різним статусом у суспільстві: на найнижчій (1) – ті, хто має найнижче становище, а на найвищій (10). Яка з цих сходинок Ваша? КАРТКА № 2.



20. Скажіть, будь ласка, до якого класу (верстви) в суспільстві належите Ви?

1. – До вищого.
2. – До середнього.
3. – До нижчого.
4. – Важко відповісти.

21. Що, на Вашу думку, найбільше визначає належність людини до певного соціального класу/верстви? (всі відповіді) КАРТКА № 3.

1. – Сім'я, з якої людина походить.
2. – Рівень освіти.
3. – Спосіб життя, проведення вільного часу.
4. – Дохід, матеріальне становище сім'ї.
5. – Престижність професії.
6. – Рівень кваліфікації.
7. – Заняття підприємницькою діяльністю.
8. – Характеристики підприємства, де я працюю.
9. – Посада на роботі.
10. – Інше _____
11. – важко відповісти

22. Скажіть, будь ласка, скільки часу Ви проживаєте в даному населеному пункті?

1. – Живу від народження.
2. – Кількість років _____
3. – Важко відповісти.

→ перехід до питання № 25

23. Ви сказали, що проживаєте в даному населеному пункті _____ років, скажіть, будь ласка, з якого регіону Ви переїхали?

1. – Автономна Республіка Крим.
2. – Вінницька обл.
3. – Волинська обл.
4. – Дніпропетровська обл.
5. – Донецька обл.
6. – Житомирська обл.
7. – Закарпатська обл.
8. – Івано-Франківська обл.
9. – Київська обл.
10. – Кіровоградська обл.
11. – Луганська обл.
12. – Львівська обл.
13. – Миколаївська обл.
14. – Одеська обл.
15. – Полтавська обл.
16. – Рівненська обл.
17. – Сумська обл.
18. – Тернопільська обл.
19. – Харківська обл.
20. – Херсонська обл.
21. – Хмельницька обл.
22. – Черкаська обл.
23. – Чернівецька обл.
24. – Чернігівська обл.
25. – Інша країна (вказіть) _____

24. Ви сказали, що проживаєте в даному населеному пункті _____ років, скажіть, будь ласка, з якого населеного пункту Ви переїхали?
КАРТКА №4.

1. – Обласний центр.
2. – Місто з населенням 500 тис. і більше.
3. – Місто від 100 до 499 тисяч.
4. – Місто від 50 до 99 тисяч.
5. – Місто до 49 тисяч.
6. – Селище міського типу.
7. – Село.

25. Скажіть, будь ласка, коли б Ви мали можливість обирати країну, то в якій хотіли б жити?

1. _____
2. – Важко відповісти.

26. Чому саме Ви обрали цю країну? КАРТКА № 5

1. – Розвинена і незалежна країна.
2. – Світовий лідер з потужним економічним і науково-культурним потенціалом.
3. – Європейська країна.
4. – Для возз'єднання з родиною, що жив в цій країні.
5. – Безпечна країна.
6. – Нема мовного бар'єру, вільно володію мовою цієї країни.
7. – Близька за ментальністю.
8. – Інше (напишіть) _____

27. Скажіть, будь ласка, коли б Ви мали можливість вибирати, то в якій країні хотіли б працювати?

1. _____
2. Важко відповісти.

28. Чому саме Ви обрали цю країну? КАРТКА № 6

1. – Розвинена і незалежна країна.
2. – Світовий лідер з потужним економічним і науково-культурним потенціалом.
3. – Європейська країна.
4. – Нема бюрократичної тяганини при виїзді за кордон.
5. – Вільне спілкування з родичами і знайомими, що живуть і працюють за кордоном.
6. – Можливість навчатися за кордоном.
7. – Легко отримати візу.
8. – Можливість вільно пересуватися європейськими країнами у пошуках прийнятної для мене роботи.
9. – Найменші матеріальні витрати при отриманні візи.
10. – Безпечна країна.
11. – Нема мовного бар'єру, вільно володію мовою цієї країни.
12. – Близька за ментальністю.
13. – Інше (напишіть) _____

29. На Вашу думку, які три країни є найбільш привабливими для тимчасової роботи?

1. _____
2. _____
3. _____

30. Скажіть, будь ласка, чи маєте Ви родичів за кордоном?

- | | |
|---------------|-----------------------------|
| 1. – Так. | } → перехід до питання № 33 |
| 2. – Ні. | |
| 3. – Відмова. | |

31. В якій країні (країнах) проживають Ваші родичі:

1. _____
2. _____
3. _____

32. Чи маєте Ви прямих родичів на тимчасовій роботі за кордоном?

1. – так.
 2. – Ні.
 3. – Відмова.
- } → перехід до питання № 33

33. Скажіть, будь ласка, чи плануєте Ви найближчим часом виїхати за кордон?

1. – Так.
2. – Ні. → перехід до питання № 40
3. – Важко відповісти. → перехід до питання № 40

34. Скажіть, будь ласка, яка основна мета Вашої поїздки за кордон?

КАРТКА № 7

1. – Постійне місце проживання.
2. – Тимчасову роботу.
3. – Туристична поїздка.
4. – стажування / навчання.
5. – У гості до родичів (друзів).
6. – Відрядження.
7. – З метою підприємницької діяльності.
8. – За товаром.
9. – Інше (вказіть) _____

35. В яку країну Ви плануєте виїхати? _____

ІНТЕР'ЮЄРЕ! НА ЗАПИТАННЯ №36-39 ВІДПОВІДАЮТЬ РЕСПОНДЕНТИ, ЩО ВКАЗАЛИ ПОЗИЦІЮ 2 У ПИТ№ 34.

36. Які проблеми Ви хочете розв'язати виїжджаючи на тимчасову роботу за кордон? (всі варіанти відповіді) КАРТКА № 8.

1. – Заробити грошей на квартиру.
2. – Заробити грошей на автомобіль.
3. – Заробити грошей на особисте навчання.
4. – Заробити грошей на навчання дітей.
5. – Заробити грошей на життя.
6. – Заробити гроші на відкриття власної справи.
7. – Отримати дозвіл на проживання в іншій країні.
8. – інше (вказіть) _____

37. Скажіть, будь ласка, як Ви отримали інформацію про можливість працевлаштування за кордоном? КАРТКА № 9

1. – Від родичів, друзів, знайомих.
2. – Туристичних агенціях.
3. – Знайшов інформацію в ЗМІ.
4. – Знайшов інформацію в Інтернет.
5. – Інше (вказіть) _____

38. На вашу думку, які чинники можуть утримати Вас від роботи за кордоном? КАРТКА № 10.

1. – Значне поліпшення матеріального добробуту сім'ї.
2. – одруження.
3. – хвороба одного з членів родини.
4. – навчання.
5. – підвищення вартості виїзду.
6. – ускладнення процедури виїзду.
7. – інше (вказіть) _____

39. Що може спонукати Вас виїхати за кордон на постійне місце проживання? (всі варіанти відповіді) КАРТКА № 11.

1. – Нестабільна політична ситуація, що загрожує безпеці моєї сім'ї.
2. – Значне погіршення економічної ситуації.
3. – Втрата основного місця роботи.
4. – Загрозлива екологічна ситуація.
5. – Повернення на історичну Батьківщину.
6. – Соціальна незахищеність у власній країні.
7. – Зневажливе ставлення влади до громадян України.
8. – Релігійні переконання.
9. – Можливість здобути ліпшу освіту.
10. – Для забезпечення ліпшого майбутнього своїм дітям.
11. – Можливість виявити свої знання і здібності.
12. – Інше (вказіть) _____
13. – не буду виїжджати за кордон

40. Чи маєте Ви особистий досвід тимчасової роботи за кордоном?

1. Так.
2. Ні. → перехід до питання № 70

41. Скажіть, будь ласка, в якій країні/нах Ви працювали?

42. Назвіть країну, в якій Ви працювали останнього разу?

	Назва країни :	№41	№42
1	Росія	1	1
2	Чехія	2	2
3	Польща	3	3
4	Італія	4	4
5	Португалія	5	5
6	Англія	6	6
7	Німеччина	7	7
8	Греція	8	8
9.	Країни Бенілюксу	9	9
10	Іспанія	10	10
11	Інша (впишіть) _____	11	11

43. Як довго Ви перебували в(назва країни з питання №42) країні? _____

44. Скажіть, будь ласка, скільки раз Ви виїздили за кордон на тимчасову роботу?

1 ___ 2 ___ 3 ___ 4 ___ 5 ___ 6 ___ 7 ___ 8 ___ 9 ___ 10 і більше

45. Які проблеми Ви намагались розв'язати виїжджаючи на тимчасову роботу за кордон? (всі варіанти відповіді) КАРТКА № 12.

1. – Заробити грошей на квартиру.
2. – Заробити грошей на автомобіль.
3. – Заробити грошей на особисте навчання.
4. – Заробити грошей на навчання дітей.
5. – Заробити грошей на прожиття.
6. – Заробити грошей на відкриття власної справи.
7. – Отримати дозвіл на проживання в іншій країні.
8. – Підвищення кваліфікації (стажування).
8. – Інше (вказіть) _____

46. Скажіть, будь ласка, як Ви отримали інформацію про можливість працевлаштування за кордоном? КАРТКА № 13.

1. – Від родичів, друзів, знайомих.
2. – Туристичних агенціях.
3. – Знайшов інформацію у ЗМІ.
4. – Знайшов інформацію у Інтернет.
5. – Інше (вказіть) _____

47. Скажіть, будь ласка, послугами якої організації Ви скористались, для отримання візи в країну, де Ви планували працевлаштуватися?

КАРТКА № 14.

1. – Туристичного агентства у моєму місті.
2. – Туристичного агентства у м. Тернополі.
3. – Туристичного агентства у м. Львові.
4. – Туристичного агентства у м. Києві.
5. – Туристичного агентства в іншому місті (вказіть) _____
6. – Послугами посольства країни до якої виїздили.
7. – Послугами посольства іншої країни.
8. – Інше (вказіть) _____

48. Скажіть, будь ласка, чи довелося Вам змінити якісь Ваші особисті дані (П.І.Б., місце проживання та інші....) для отримання візи?

1. – Так.
2. – Ні.
3. – Важко відповісти.

49. Скажіть, будь ласка, який тип візи Ви отримали? КАРТКА № 15.

1. – Туристичну.
2. – Службову.
3. – Робочу.
4. – Транзитну.
5. – Гостьову.
6. – Іншу (вказіть) _____

50. На який термін Вам відкрили візу? КАРТКА № 16.

1. – До 7 днів.
2. – Від 7 до 10 днів.
3. – Від 10 днів до двох тижнів.
4. – До одного місяця.
5. – До 6 місяців і більше.

51. Скажіть, будь ласка, чи працювали Ви до виїзду за кордон?

1. – Так, повний робочий день.
 2. – Так, неповний робочий день.
 3. – Ні.
- } → перехід до питання № 53

52. Якщо Ви не працювали, то яка з поданих нижче характеристик правильніше описує Ваше становище?

1. – Студент, учень.
 2. – Пенсіонер.
 3. – Інвалід.
 4. – Домогосподарка.
 5. – Перебувала/вав у декретній відпустці.
 6. – Безробітний.
 7. – Інше (запишіть) _____
- } до питання №56

53. Який Ваш статус зайнятості до виїзду за кордон на тимчасову роботу?

1. – Роботодавець (власник, що використовує найману працю інших).
2. – Самозайнятий (індивідуальна трудова діяльність, представник вільної професії).
3. – Керівник підприємства (заступник).
4. – Керівник підрозділу (відділу, сектора, зав. кафедри).
5. – Спеціаліст (у тому числі лікар, юрист, викладач, учитель тощо).
6. – Службовець (секретар, касир, друкарка...).
7. – Кваліфікований робітник.
8. – Різноробочий, підсобний робітник.
9. – Кваліфікований робітник, зайнятий у с/г.
10. – Різноробочий, підсобний робітник, зайнятий у с/г.
11. – Військовослужбовець.
12. – Фермер.
13. – Інше (вказіть) _____

54. Зазначте, будь ласка, форму власності підприємства/організації, в який Ви працювали?

1. – Державна.
2. – Кооперативна.
3. – Приватна.
4. – Акціонерне товариство.
5. – Колективна.
6. – Індивідуальна трудова діяльність.

55. Виїжджаючи за кордон, Ви змушені були звільнитися з основного місця роботи?

1. – Так.
2. – Ні.
3. – Не пам'ятаю (важко відповісти).

56. Скажіть, будь ласка, після приїзду за кордон, за який час Ви змогли знайти роботу? _____**57. Чи відповідала Ваша робота фахові в Україні?**

1. – Так.
2. – Ні.
3. – Важко відповісти.

58. Охарактеризуйте, будь ласка, Ваш вид/види діяльності за кордоном? _____

59. Ви працювали: КАРТКА № 17.

1. – Повний робочий день.
2. – Неповний робочий день.
3. – Ненормований робочий день.
4. – Погодинно.
5. – Інше (вкажіть) _____

60. Скажіть, будь ласка, як часто Ви змінювали місце роботи впродовж останнього перебування за кордоном? КАРТКА № 18

1. – Жодного разу.
2. – Один раз.
3. – Два рази.
4. – Три рази.
5. – Чотири рази і більше.
6. – Не пам'ятаю.

61. Пропоную Вам деякі характеристики становища мігрантів за кордоном. Зазначте наскільки Ви особисто були задоволені такими аспектами життя? КАРТКА № 19.

		Цілком задоволений	Швидше задоволений	Важко сказати задоволений чи ні	Швидше не задоволений	Цілком не задоволений
1	Умовами проживання	1	2	3	4	5
2	Умовами праці	1	2	3	4	5
3	Розміром заробітної плати	1	2	3	4	5
4	Можливістю спілкування із земляками	1	2	3	4	5
5	Можливістю проведення дозвілля відповідно до Ваших інтересів, уподобань	1	2	3	4	5
6	Захистом Ваших прав, як трудових мігрантів	1	2	3	4	5
7	Медичним обслуговуванням	1	2	3	4	5
8	Рівнем безпеки	1	2	3	4	5
9	Ставленням місцевої влади до мігрантів	1	2	3	4	5
10	Ставленням місцевих мешканців до мігрантів	1	2	3	4	5
11	Кліматичними умовами	1	2	3	4	5
12	Можливістю спілкування з родичами, що залишилися в Україні	1	2	3	4	5

62. У разі порушення Ваших трудових прав за кордоном, до кого Ви можете звернутися за допомогою? КАРТКА № 20.

1. – До знайомих, родичів, які там перебувають.
2. – До органів правопорядку.
3. – До консульства України.
4. – До місцевих мешканців, з якими зав'язалися дружні стосунки.
5. – До місцевих органів влади.
6. – До громадських організацій.
7. – До церковних діячів.
8. – Інше (вказіть) _____
9. – Ні до кого
10. – Важко відповісти

63. На Вашу думку, чи відрізняється ставлення до українців та інших мігрантів з боку працедавців? КАРТКА № 21.

1. – Ставлення до українців ліпше, ніж до інших мігрантів.
2. – Ставлення до українців таке саме, як до інших мігрантів.
3. – Ставлення до українців гірше, ніж до інших мігрантів.
4. – Важко відповісти.

64. Чи змінився стан Вашого здоров'я після роботи за кордоном? КАРТКА № 22

1. – Здоров'я суттєво погіршилося.
2. – Здоров'я трохи погіршилося.
3. – Ніяк не змінилося.
4. – Здоров'я трохи поліпшилося.
5. – Здоров'я значно поліпшилося.

65. Наскільки виправдалися Ваші сподівання щодо розв'язання Ваших проблем під час трудової діяльності за кордоном? КАРТКА № 23.

1. – Цілком виправдалися.
2. – Швидше виправдалися.
3. – Наскільки виправдалися, настільки не виправдалися.
4. – Швидше не виправдалися.
5. – Цілком не виправдалися.

66. Коли б Ви мали можливість знову повернутися і працювати у цій країні (назва країни з питання №41), то Ви: КАРТКА № 24.

1. – Обов'язково погоджуся.
2. – Швидше погоджуся.
3. – Важко сказати однозначно.
4. – Швидше не погоджуся.
5. – Ніколи не погоджуся.

67. Як вплинуло Ваше перебування за кордоном на стосунки у Вашій сім'ї?

1. – Стосунки поліпшилися.
2. – Ніяк не вплинули.
3. – Стосунки погіршилися.
4. – Важко відповісти.

68. Ваше матеріальне становище до виїзду за кордон та після повернення: КАРТКА № 25.

1. – Значно поліпшилося.
2. – Трохи поліпшилося.
3. – Залишилося незмінним.
4. – Трохи погіршилося.
5. – Суттєво погіршилося.

69. Скажіть, будь ласка, що для Вас найважливіше у житті? (тільки одна відповідь) КАРТКА № 26.

1. – Досягнення високих результатів у певному виді діяльності.
2. – Успішна кар'єра, досягнення високих посад.
3. – Повний достаток, високе матеріальне становище.
4. – Щаслива сім'я, діти.
5. – Інше (напишіть) _____
6. – Не замислювався над цим питанням.

70. Як Ви вважаєте, від чого передовсім залежить Ваше життя? КАРТКА № 27.

1. – Від зовнішніх обставин.
2. – Переважно від зовнішніх обставин, трохи від мене самого.
3. – Однаково від мене самого і від зовнішніх обставин.
4. – Переважно від мене самого, трохи від зовнішніх обставин.
5. – Від мене самого.

71. Які почуття найчастіше виникають у Вас, коли думаєте про своє життя? (всі відповіді, що підходять) КАРТКА № 28.

1. – Відчуття впевненості у собі, того, що моє життя залежить переважно від мене самого.
2. – Сподівання, що життя поступово поліпшиться.
3. – Відчуття, що життя нормальне.
4. – Тривога, передчуття небажаних змін.
5. – Відчуття страху перед майбутнім.
6. – Незадоволення життям, відчуття його ненормальності.
7. – Роздратування, що теперішнє життя мене не влаштовує.
8. – Відчуття безвиході і неспроможності самотужки поліпшити своє життя.
9. – Особливо не замислююсь над своїм життям, живу як живеться.
10. – Важко відповісти.

Демографічний блок

72. Ваша стать:

1. – Чоловіча.
2. – Жіноча.

73. Скільки Вам повних років _____

ІНТЕРВ'ЮЄРЕ, ЗАКОДУЙТЕ ВІДПОВІДНИЙ ІНТЕРВАЛ І ПЕРЕВІРТЕ КВОТУ!

1. – 16–19
2. – 20–24
3. – 25–29
4. – 30–34
5. – 35–39
6. – 40–44
7. – 45–49
8. – 50–54
9. – 55–59
9. – 60–64
10. – 65–69

74. Ваша освіта:

- 1.– Початкова, неповна середня.
- 2.– Середня загальна.
- 3.– Базова вища (технікум, училище, коледж).
- 4.– Н/вища або перший ступень вищої освіти (бакалавр).
- 5.– Повна вища освіта (спеціаліст, магістр).

75. Чи працюєте Ви в даний час?

1. – Працюю. → перехід до питання № 77
2. – Не працюю.

76. Ви сказали, що не працюєте, Чому? Ви....

1. – Студент, учень.
2. – Пенсіонер.
3. – Інвалід.
4. – Домогосподарка.
5. – В декретній відпустці.
6. – Безробітний.
7. – Інше (запишіть) _____

№ 81

77. Який Ваш статус зайнятості на роботі?

1. – Роботодавець (власник, що використовує найману працю інших).
2. – Самозайнятий (індивідуальна трудова діяльність, представник вільної професії).
3. – Керівник підприємства (заступник).
4. – Керівник підрозділу (відділу, сектора, зав. кафедри).
5. – Спеціаліст (у тому числі лікар, юрист, викладач, вчитель тощо).
6. – Службовець (секретар, касир, друкарка...).
7. – Кваліфікований робітник.
8. – Різноробочий.
9. – Інше (впишіть) _____

78. В якій сфері діяльності Ви працюєте?

1. Машинобудування.
2. Добувна промисловість.
3. Обробна промисловість.
4. Металургія та обробка металу.
5. Виробництво та розподілення електроенергії, газу, води.
6. Хімічна та нафтохімічна промисловість.
7. Целюлозно-паперова промисловість.
8. Паливна промисловість.
9. Легка промисловість.
10. Будівництво.
11. Харчова промисловість.
12. Деревообробка, меблі.
13. Оптова торгівля.
14. Роздрібна торгівля.
15. Торгівля автотранспортом, паливом.
16. Готельний бізнес.
17. Ресторанний бізнес.
18. Банки і фінансові структури.
19. Страхування і пенсійні фонди.
20. Транспорт, зв'язок.
21. Індивідуальні послуги.
22. Турфірми.
23. Видавнича діяльність.
24. Освіта.
25. Медицина.
26. Сільське господарство.
27. Лісове господарство.
28. Інше (вказіть) _____

79. Наскільки Ви задоволені Умовами праці? КАРТКА № 29.

1. – Цілком задоволений.
2. – Швидше задоволений.
3. – Важко сказати.
4. – Швидше незадоволений.
5. – Цілком незадоволений.

80. Ваш загальний трудовий стаж? _____**81. Ваш стаж роботи за останнім місцем роботи? _____****82. Чи працюєте/працювали Ви зараз за першим здобутим фахом?**

1. – Працюю за першим здобутим фахом. → перехід до питання № 84
2. – Працюю за близьким до першого здобутого фаху.
3. – Працюю за іншим фахом.

83. Якщо Ви працюєте не за першим здобутим фахом, то чому? (всі варіанти відповіді) КАРТКА № 30.

1. – Не зміг (не можу) влаштуватися за першим здобутим фахом, оскільки працевлаштування за ним пов'язане з жорсткою конкуренцією.
2. – Здобутий мною свого часу фах сьогодні не користується попитом.
3. – Змушений працювати за іншим фахом, оскільки робота за набутим фахом малодохідна.
4. – Доводиться працювати за іншим фахом через різні життєві обставини.

84. Скільки разів упродовж трудової кар'єри Ви змінювали місце роботи?

1. – Жодного разу не змінював.
2. – Один раз.
3. – Два рази.
4. – Три і більше разів.

85. Ваша національність:

- Українець.
- Росіянин.
- Інша (напишіть) _____

86. Ваш сімейний стан:

1. – Ніколи не був(ла) у шлюбі.
2. – Перебуваю у зареєстрованому шлюбі.
3. – Перебуваю у фактичному, незареєстрованому шлюбі.
4. – Розлучений (на) офіційно.
5. – Розлучився(лась), без офіційного оформлення.
6. – Вдівець/ вдова.

87. Скільки у Вас дітей віком до 16 років ?

1 ___ 2 ___ 3 ___ 4 ___ 5 і більше _____ 6 (не маю дітей)

88. Скільки осіб проживає разом з Вами і веде спільне господарство ?

1 ___ 2 ___ 3 ___ 4 ___ 5 ___ 6 ___ 7 ___ 8 ___ 9 ___ 10 і більше

**89. Оцініть, будь ласка, рівень матеріального стану Вашої сім'ї.
Він.....**

1. – Дуже низький.
2. – Низький.
3. – Нижчий від середнього.
4. – Середній
5. – Вищий від середнього.
6. – Дуже високий.
- 7.

90. Скажіть, будь ласка, яким був Ваш особистий дохід за минулий місяць?

91. Скажіть, будь ласка, яким був сукупний дохід Вашої сім'ї за минулий місяць після відрахування податків? Додайте з/п на всіх місцях роботи, пенсії, стипендії, допомогу на дітей, інші грошові надходження всіх членів сім'ї., грн.

92. До якої конфесії, Ви належите?

1. – Православний Київського Патріархату.
2. – Православний Московського Патріархату.
3. – Православний української автокефальної конфесії.
4. – Греко-католицької церкви.
5. – Римо – католицької церкви.
6. – Православний, що конфесійно не визначився.
7. – Інше _____
8. – Не віруючий.
9. – Атеїст.

Додаток Б**Класифікація зовнішніх трудових міграцій населення¹**

¹ Розроблено автором.

Додаток В

Динаміка чисельності населення Тернопільської області за 1991-2007 рр.¹

Динаміка чисельності населення Тернопільської області

Показники	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Міські поселення та сільська місцевість																	
Чисельність населення на початок періоду, тис. осіб	1175,1	1177,1	1180,3	1180,3	1177,7	1175,4	1172,3	1168,4	1163,9	1157,6	1149,9	1142,4	1134,2	1126,6	1119,6	1112,1	1105,4
Загальний приріст (зменшення) чисельності населення за рік, тис. осіб	2,0	3,2	0,0	-2,6	-2,3	-3,1	-3,9	-4,5	-6,3	-7,7	-7,5	-8,2	-7,6	-7,6	-7,0	-7,5	-6,7
У тому числі:																	
природний рух	0,4	-0,1	-1,4	-2	-2	-2,8	-3,9	-3,6	-5,4	-5,1	-6,2	-5,9	-6,3	-5,1	-5,8	-5	
сальдо міграції	1,6	3,3	1,4	-0,6	-0,3	-0,3	0	-0,9	-0,9	-2,6	-1,3	-2,3	-1,3	-2,5	-1,2	-1,8	
Коефіцієнти (%): загального приросту (зменшення)	1,7	2,7	0,0	-2,2	-2,0	-2,6	-3,3	-3,9	-5,4	-6,7	-6,5	-7,2	-6,7	-6,7	-6,3	-6,7	
природного руху	0,3	-0,1	-1,2	-1,7	-1,7	-2,4	-3,3	-3,1	-4,6	-4,4	-5,4	-5,2	-5,6	-4,5	-5,2	-4,5	
сальдо міграції	1,4	2,8	1,2	-0,5	-0,3	-0,3	0,0	-0,8	-0,8	-2,2	-1,1	-2,0	-1,1	-2,2	-1,1	-1,7	
Міські поселення																	
Чисельність населення на початок періоду, тис. осіб	494,1	499,4	505,0	509,4	511,4	512,0	512,0	512,8	512,3	504,9	495,3	485,6	483,6				
Загальний приріст (зменшення) чисельності населення за рік, тис. осіб	5,3	5,6	4,4	2,0	0,6	0,0	0,8	-0,5	-7,4	-9,6	-9,7	-2,0	-1,9				
У тому числі:																	
природний рух	3,8	3,2	2,5	1,9	1,7	1,4	0,8	0,8	-0,2	-0,1	-0,5	-0,3	0,0	0,2	0,1	0,4	
сальдо міграції	1,5	2,4	1,9	0,1	-1,1	-1,4	0,0	-1,3	-7,2	-9,5	-9,2	-1,7	-1,9	-3,3	-1,7	-1,8	
Коефіцієнти (%): загального приросту (зменшення)	10,7	11,2	8,7	3,9	1,2	0,0	1,6	-1,0	-14,4	-19,0	-19,6	-3,4	-4,1				
природного руху	7,7	6,4	5,0	3,7	3,3	2,7	1,6	1,5	-0,3	-0,3	-1,1	-0,7	-0,1				
сальдо міграції	3,0	4,8	3,7	0,2	-2,1	-2,7	-5,7	-2,5	-14,1	-18,7	-18,5	-2,7	-4,0				
Сільська місцевість																	
Чисельність населення на початок періоду, тис. осіб	681,0	677,7	675,3	670,9	666,3	663,4	660,3	655,6	651,6	652,0	654,6	656,8	650,6				
Загальний приріст (зменшення) чисельності населення за рік, тис. осіб	-3,3	-2,4	-4,4	-4,6	-2,9	-3,1	-4,7	-4,0	1,1	1,9	2,2	-6,2	-5,7				
У тому числі:																	
природний рух	-3,4	-3,3	-3,9	-3,9	-3,7	-4,2	-4,7	-4,4	-5,2	-5,0	-5,7	-5,6	-6,3	-5,3	-5,8	-5,3	
сальдо міграції	0,1	0,9	-0,5	-0,7	0,8	1,1	0,0	0,4	6,3	6,9	7,9	-0,6	0,6	1,4	-0,1	0	
Коефіцієнти (%): загального приросту (зменшення)	-4,8	-3,5	-6,5	-6,8	-4,4	-4,7	-7,1	-6,1	-9,4	-5,9	3,4	-8,2	-8,7				
природного руху	-5,0	-4,9	-5,8	-5,7	-5,6	-6,3	-7,2	-6,7	-8,0	-7,7	-8,6	-8,5	-9,7				
сальдо міграції	0,2	1,4	-0,7	-1,1	1,2	1,6	0,0	0,6	-1,4	1,8	12,0	0,3	1,0				

¹ Статистичний щорічник Тернопільської області за 2007 рік / Головне управління статистики у Тернопільській області. – Тернопіль, 2008.

Додаток Д

Розподіл наявного населення за статтю у районах Тернопільської області та м. Тернополі¹

	2006		2007		На 1000 жінок припадає чоловіків	
	чоловіки	жінки	чоловіки	жінки	2006	2007
<i>В області</i>	515819	596376	512890	592523	865	866
Бережанський	20406	23457	20277	23249	870	872
Борщівський	34153	38908	33865	38643	878	876
Бучацький	30443	34330	30433	34264	887	888
Гусятинський	30557	34644	30320	34371	882	882
Заліщицький	23468	27408	23261	27065	856	859
Збаразький	26886	33075	26773	32878	813	814
Зборівський	21465	24657	21321	24503	871	870
Козівський	18916	22293	18821	22095	849	852
Кременецький	33279	38040	33075	37675	875	878
Лановецький	14761	17439	14648	17272	846	848
Монастириський	15078	17704	14899	17439	852	854
Підволочиський	20768	24374	20679	24197	852	855
Підгаєцький	9896	11636	9763	11435	850	854
Теребовлянський	31559	37234	31418	36958	848	850
Тернопільський	29382	33204	29591	33361	885	887
Чортківський	36114	42885	35731	42512	842	840
Шумський	16642	18839	16515	18685	883	884
м. Тернопіль	102042	116250	101501	115920	878	876

¹ Статистичний щорічник Тернопільської області за 2007 рік / Головне управління статистики у Тернопільській області. – Тернопіль, 2008.

Додаток Ж

Коефіцієнти народжуваності і смертності, природного приросту,
шлюбності та розлучуваності в Україні у 2007 р.¹

(на 1000 осіб)

	Загальні коефіцієнти				
	Народжені	Померлі	Природний рух	Шлюби	Розлучення
Україна	9,8	16,2	-6,4	7,6	3,8
Автономна Республіка Крим області	10,1	15,4	-5,3	7,5	4,0
Вінницька	9,6	17,3	-7,7	7,5	3,6
Волинська	13,2	15,0	-1,8	7,8	2,7
Дніпропетровська	9,8	17,3	-7,5	7,9	4,3
Донецька	8,6	17,7	-9,1	7,1	4,1
Житомирська	10,3	18,3	-8,0	7,7	3,8
Закарпатська	13,3	12,8	0,5	7,7	2,3
Запорізька	9,3	16,5	-7,2	7,3	4,1
Івано-Франківська	11,4	13,3	-1,9	7,9	3,1
Київська	9,9	17,9	-8,0	8,5	4,3
Кіровоградська	9,2	18,0	-8,8	6,7	4,1
Луганська	8,3	17,8	-9,5	7,2	4,3
Львівська	10,6	13,5	-2,9	7,6	2,7
Миколаївська	9,7	15,9	-6,2	7,4	4,4
Одеська	10,4	16,3	-5,9	8,0	4,0
Полтавська	8,7	18,1	-9,4	7,3	4,2
Рівненська	13,6	13,9	-0,3	8,1	2,8
Сумська	8,3	18,4	-10,1	6,6	3,8
Тернопільська	10,5	14,9	-4,4	7,9	3,1
Харківська	8,5	16,1	-7,6	7,3	4,1
Херсонська	10,2	15,9	-5,7	7,0	4,1
Хмельницька	9,9	17,2	-7,3	7,8	3,7
Черкаська	8,6	18,0	-9,4	7,1	4,1
Чернівецька	11,2	13,5	-2,3	8,2	3,6
Чернігівська	8,1	21,1	-13,0	6,6	3,5
м.Київ	10,4	11,1	-0,7	8,6	3,9
Севастополь (міськрада)	10,1	15,1	-5,0	9,4	5,2

¹ Статистичний щорічник України за 2007 рік / Державний комітет статистики України ; [за ред. О. Г. Осауленка]. – К. : Консультант, 2008.

Додаток 3

Попит на робочу силу за видами економічної діяльності
в Тернопільській області¹

(на 1 січня, осіб)

	Роки			
	2004	2005	2006	2007
<i>Всього</i>	<i>1709</i>	<i>1559</i>	<i>1835</i>	<i>1671</i>
Сільське господарство, мисливство, лісове господарство	56	83	111	122
Рибальство, рибництво	-	-	4	2
Промисловість	388	500	556	277
Добувна промисловість	8	-	-	13
Переробна промисловість	322	452	503	238
Виробництво та розподілення електроенергії, газу та води	58	48	53	26
Будівництво	258	81	160	55
Торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку	260	233	241	354
Діяльність готелів та ресторанів	25	20	17	29
Діяльність транспорту та зв'язку	52	75	78	86
Фінансова діяльність	29	34	48	16
Операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям	168	69	102	69
Державне управління	161	217	247	130
Освіта	94	56	59	18
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	142	109	105	66
Надання комунальних та індивідуальних послуг; діяльність у сфері культури та спорту	76	82	107	47

¹ Статистичний щорічник Тернопільської області за 2007 рік / Головне управління статистики у Тернопільській області. – Тернопіль, 2008.

Додаток К

Попит і пропозиція робочої сили на ринку праці за професійними групами¹*(на 1 січня, осіб)*

	Кількість зареєстрованих громадян, не зайнятих трудовою діяльністю			Потреба підприємств у працівниках на заміщення вільних робочих місць			Навантаження на одне вільне робоче місце, вакансію		
	2004	2005	2006	2004	2005	2006	2004	2005	2006
В області	43876	43121	48927	1346	1709	1559	33	25	31
Законодавці, вищі державні службовці, керівники	1553	1963	2164	78	80	143	20	25	15
Професіонали	4364	3066	2266	205	265	261	21	12	9
Фахівці	5815	4594	3768	223	244	154	26	19	24
Технічні службовці	1386	1386	1751	32	28	100	43	49	17
Робітники сфери обслуговування та торгівлі	4356	4114	4214	63	170	285	63	24	15
Кваліфіковані робітники сільського та лісового господарства, риборозведення та рибальства	1058	2019	2196	6	3	5	176	673	439
Кваліфіковані робітники з інструментом	7642	6297	5708	420	506	215	18	12	26
Оператори та складальники устаткування та машин	10225	8826	9371	241	240	266	42	37	35
Найпростіші професії	6630	9895	16573	78	173	130	85	57	127
Особи без професії	847	961	916	-	-	-	-	-	-

¹ Статистичний щорічник Тернопільської області за 2006 рік / Головне управління статистики у Тернопільській області ; [за ред. В. Г. Кирича]. – Тернопіль, 2007.

Додаток Л

Середня заробітна плата за регіонами у грудні 2007 року¹

(у розрахунку на одного штатного працівника, грн.)

Назва регіонів	Грудень	Індекс середньої заробітної плати
Україна	1675	1,00
Автономна Республіка Крим	1493	0,89
Вінницька	1273	0,76
Волинська	1257	0,75
Дніпропетровська	1682	1,00
Донецька	1840	1,10
Житомирська	1278	0,76
Закарпатська	1370	0,82
Запорізька	1694	1,01
Івано-Франківська	1412	0,84
Київська	1671	1,00
Кіровоградська	1287	0,77
Луганська	1553	0,93
Львівська	1447	0,86
Миколаївська	1492	0,89
Одеська	1536	0,92
Полтавська	1580	0,94
Рівненська	1491	0,89
Сумська	1306	0,78
Тернопільська	1191	0,71
Харківська	1559	0,93
Херсонська	1271	0,76
Хмельницька	1357	0,81
Черкаська	1332	0,80
Чернівецька	1341	0,80
Чернігівська	1231	0,73
м. Київ	3038	1,81
м. Севастополь	1638	0,98

Примітка: дані подано без урахування найманих працівників статистично малих підприємств і зайнятих у громадян-підприємців.

¹ Статистичний щорічник України за 2007 рік / Державний комітет статистики України ; [за ред. О. Г. Осауленка]. – К. : Консультант, 2008.

Додаток М

Шлюби та розлучення у Тернопільській області¹

	1990	1995	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
<i>Одиниць</i>									
<i>Кількість зареєстрованих шлюбів</i>									
Всього	1014 4	9622	6856	7303	7872	8999	7298	8180	8726
У міських поселеннях	4779	4822	3266	3605	3915	4745	3674	4245	4458
У сільській місцевості	5365	4800	3590	3698	3957	4524	3624	3935	4268
<i>Кількість зареєстрованих розлучень</i>									
Всього	2094	2424	2764	2722	3077	3588	3440	3706	3467
У міських поселеннях	1504	1709	1740	1690	1841	2104	2008	2108	1975
У сільській місцевості	590	715	1024	1032	1236	1484	1432	1598	1492
<i>На 1000 осіб населення</i>									
<i>Кількість зареєстрованих шлюбів</i>									
Всього	8,6	8,2	5,9	6,4	6,9	8,0	6,5	7,3	7,9
У міських поселеннях	9,7	9,4	6,5	7,4	8,1	9,8	7,7	8,9	9,4
У сільській місцевості	7,9	7,2	5,5	5,6	6,1	6,6	5,6	6,2	6,7
<i>Кількість зареєстрованих розлучень</i>									
Всього	1,8	2,1	2,4	2,4	2,7	3,2	3,1	3,3	3,1
У міських поселеннях	3,1	3,3	3,5	3,4	3,8	4,4	4,2	4,4	4,1
У сільській місцевості	0,9	1,1	1,6	1,6	1,9	2,3	2,2	2,5	2,4

¹ Статистичний щорічник Тернопільської області за 2006 рік / Головне управління статистики у Тернопільській області ; [за ред. В. Г. Кирича]. – Тернопіль, 2007.

Додаток Н

Постійне населення за віковими групами у Тернопільській області¹

(на 1 січня 2007р.)

	Кількість населення, осіб			%	
	Всього	Зовнішні трудові мігранти	Реальна чисельність вікових груп	Всього	Реальна чисельність вікових груп
Все населення:	1102113	80665	1021448	100,0	100,0
до 1	11517	–	11517	1,04	1,13
1–4	42343	–	42343	3,84	4,15
5–9	55620	–	55620	5,05	5,45
10–14	71133	–	71133	6,45	6,96
15–19	82429	1154	81275	7,48	7,96
20–24	89980	2307	87673	8,16	8,58
25–29	80763	10632	70131	7,33	6,87
30–34	75995	11527	64468	6,90	6,31
35–39	74275	7792	66483	6,74	6,51
40–44	76962	10374	66588	6,98	6,52
45–49	84777	14979	69798	7,69	6,83
50–54	67866	9220	58646	6,16	5,74
55–59	61902	6913	54989	5,62	5,38
60–64	42912	3460	39452	3,89	3,86
65–69	54806	2307	52499	4,97	5,14
70 і старші	128833	–	128833	11,69	12,61
молодші за працездатний	180613	0	180613	16,39	17,68
працездатному	644818	70871	573947	58,51	56,19
старші за працездатний	260618	9794	250824	23,65	24,56

¹ Статистичний щорічник Тернопільської області за 2007 рік / Головне управління статистики у Тернопільській області. – Тернопіль, 2008.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аналітичний огляд статей Всеукраїнською агенцією з питань трудової міграції [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.national-agency.com.ua/ua/info/articles/article6.html>.
2. Аннан К. О пользе миграции [Електронний ресурс] / Кофи Аннан. – Режим доступу : <http://www.archipelag.ru/agenda/povestka/povestka-immigration/europa-dis/anan-evropa/>.
3. Белая Р. В. Трудовая миграция и региональный рынок труда: мнения, взгляды, перспективы [Електронний ресурс] / Раиса Васильевна Белая, Мария Владимировна Дьяконова. – Режим доступу : <http://labourmarket.ru/conf/reports.php>.
4. Блантер С. Социологические подходы к изучению миграции / С. Блантер, Е. Нагайцева // Методология и методы изучения миграционных процессов : междисциплинарное учеб. пособ. / под ред. Ж. Зайончковской, И. Молодиковой, В. Мукомеля. – М. : Центр миграционных исследований, 2007. – С. 259-294.
5. Борисов В. А. Демография : учеб. пособ. / В. А. Борисов. – М. : Нота Бене Медия Трейд Компания, 2003. – 344 с.
6. Боярский А. Я. Население и методы его изучения / А. Я. Боярский. – М., 1975. – 264 с.
7. Боярский А. Я. Основы демографии / А. Я. Боярский, Д. И., Валентей, А. Я. Кваша. – М. : Статистика, 1980. – 295 с.
8. Бреев Б. Д. Подвижность населения и трудовых ресурсов / Б. Д. Бреев. – М. : Статистика, 1977. – 175 с.
9. Брич В. Я. Трансформація ринку праці та проблеми підвищення життєвого рівня населення: методологія, практика, шляхи вирішення : монографія / В. Я. Брич. – Тернопіль : Економічна думка, 2003. – 375 с.
10. Валентей Д. И. Изучение народонаселения : вопросы методологии / Д. И. Валентей, Н. В. Зверева. – М. : МГУ, 1987. – 157 с.

11. Венецкий И. Г. Статистические методы в демографии / И. Г. Венецкий. – М. : Статистика, 1977. – 208 с.
12. Вильджюнене А. Контуры миграционной политики Литвы, Латвии и Эстонии [Электронный ресурс] / А. Вильджюнене. – Режим доступа : <http://www.sociumas.lt/Rus/Nr9/migrac.asp#Top>.
13. Витковская Г. Новая иммиграционная политика России: трудовая миграция / Г. Витковская // Миграция после распада империи: французский и российский опыт : международный семинар [Москва 29–31 мая 2007 г.]. – М., 2008. – С. 76–82.
14. Вишневский А. Г. Воспроизводство населения и общество: история, современность, взгляд в будущее / А. Г. Вишневский. – М. : Финансы и статистика, 1982. – 287 с.
15. Вишневский А. Г. К вопросу о прогнозировании миграции / А. Г. Вишневский, В. С. Стешенко // Демографические тетради. – К., 1969. – Вып. 1. – С. 69–85.
16. Вишневский А. / А. Вишневский // Модели демографических связей : сб. науч. трудов. – М. : Статистика, 1972. – С. 66–128.
17. Вишневский А. Г. О показателе истинной интенсивности миграции / А. Г. Вишневский // Статистика миграции населения. – М. : Статистика, 1973. – С. 70–79.
18. Воблий К. Заатлантическая эмиграция, её причины и следствия / К. Воблий. – Варшава, 1904. – 200 с.
19. Волков А. Г. Демографические процессы и их закономерности / А. Г. Волков. – М. : Мысль, 1986. – 191 с.
20. Воспроизводство населения СССР / под ред. А. Г. Вишневского, А. Г. Волкова. – М. : Наука, 1983. – 303 с.
21. Гайдуцький А. Масштаби потоків міграційного капіталу в Україні / А. Гайдуцький // Вісник Національного банку України. –2007. – № 10. – С. 11-15.

22. Гайдуцький А. Міграційний капітал в Україні: прихована реальність [Електронний ресурс] / А. Гайдуцький // Дзеркало тижня. – 2007. – 21-27 квітня (№ 15). – С. 1, 8. – Режим доступу : <http://www.dt.ua/2000/2020/56473/>.
23. Гайдуцький А. Масштаби доходів українських трудових мігрантів / А. Гайдуцький // Економіка та держава. – 2008. – №2. – С. 96-99.
24. Гидденс Э. Социология / Энтони Гидденс ; пер. с англ. – 2-е изд. вып. по 4-му англ. изд. полное перераб. и доп. – М. : Едиториал УРСС, 2005 – 629 с.
25. Градировский С. Миграционная политика исторического поражения [Електронний ресурс] / Сергей Градировский. – Режим доступу : <http://www.archipelag.ru/agenda/povestka/povestka-immigration/russ-bazar/porazhenie/>.
26. Градировский С. Миграционная политика: межведомственный поход [Електронний ресурс] / Сергей Градировский, Михаил Тюркин. – Режим доступу : <http://www.archipelag.ru/agenda/povestka/povestka-immigration/strategii/politika/>.
27. Гринблат Ж.-А. Иммиграционные сценарии для стареющей Европы [Електронний ресурс] / Жозеф-Альфред Гринблат. – Режим доступу : http://www.archipelag.ru/agenda/povestka/povestka-immigration/europa-dis/staraya_europa/.
28. Давыдов А. А. Репрезентативность выборки / А. А. Давыдов // Социологические исследования. – 1990. – № 1. – С. 115–121.
29. Денисенко М. Б. Миграциология / Денисенко М. Б., Ионцев В. А., Хореев Б. С. – М. : МГУ, 1989. – 96 с.
30. Денисенко М. Б. Может ли помочь развитым странам замещающая миграция? / М. Б. Денисенко // Мир России. – 2003. – Т. XII, № 3. – С. 147–156.
31. Дмитриев А. В. Миграция: конфликтное измирение / А. В. Дмитриев. – М. : Альфа-М, 2006. – 432 с.
32. Дмитриева Ю. В. Социальные аспекты миграции в трансформирующейся России : дис. ... канд. экон. наук : 08.00.05 / Юлия Викторовна Дмитриева. – М., 2004. – 164 с.

33. Довжук Б. Про досвід роботи та пропозиції обласного центру зайнятості щодо подолання негативного впливу трудової міграції на стан ринку праці [Електронний ресурс] / Б. Довжук. – Режим доступу : http://www.dcz.gov.ua/ter/control/uk/publish/printable_article?art_id=5223990.

34. Довжук Б. С. Регіональні аспекти зовнішньої трудової міграції в соціально-економічному вимірі / Б. С. Довжук // Економіка та держава. – 2006. – №6. – С.67-70.

35. Довжук Б. Регіональний аспект трудової міграції / Б. Довжук // Праця і зарплата. – 2008. – 19 листопада (№43). – С. 6-7.

36. Драгунова Т. А. Методика регулювання міграційних процесів / Т. А. Драгунова // Формування ринкових відносин в Україні. – 2007. – №5. – С.139-143.

37. Драников О. За довгим євро [Електронний ресурс] / Олександр Драников // Галицькі контракти. – 2003. – № 8. – С. 12–19. – Режим доступу : <http://kontrakty.com.ua/ukr/gc/nomer/2003/08/9.html>.

38. Економічний словник-довідник / за ред. д. е. н., проф. С. В. Мочерного. – К. : Феміна, 1995. – 368 с.

39. Емельянова Л. Л. Рынок труда, трудовая миграция и вопросы миграционного регулирования в Калининградской области [Електронний ресурс] / Л. Л. Емельянова. – Режим доступу : <http://migrocenter.ru/news.php>.

40. Зайончковская Ж. Иммиграция: альтернативы нет [Електронний ресурс] / Жанна Зайончковская. – Режим доступу : <http://www.archipelag.ru/agenda/povestka/povestka-immigration/russ-bazar/alnervativ-net>.

41. Зайончковская Ж. А. Новая миграционная политика России: впечатляющие результаты и новые проблемы [Електронний ресурс] / Ж. А. Зайончковская. – Режим доступу : <http://migrocenter.ru/science/science027.php>.

42. Зайончковская Ж. А. Новосёлы в городах / Ж. А. Зайончковская. – М. : Статистика, 1972. – 164 с.

43. Зайончковская Ж. А. Эмиграция в дальнее зарубежье / Ж. А. Зайончковская // Население и общество. – 2001. – № 58. – С. 5.
44. Загробская А. Ф. Миграция, воспроизводство и уровень образования населения / А. Ф. Загробская. – К. : Наукова думка, 1982. – 176 с.
45. Загробська А. Ф. Організовані переселення в системі міграцій населення УРСР / А. Ф. Загробська. – К. : Наукова думка, 1974. – 111 с.
46. Закон України “Про біженців” від 21 червня 2001 р. № 2557-III // Голос України. – 2001. – 31 лип.
47. Закон України “Про громадянство” від 18 січня 2001 р. // Офіційний вісник України. – 2001. – № 9 – Ст. 342.
48. Закон України “Про імміграцію” від 7 червня 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – № 41 – Ст. 197.
49. Закон України “Про правовий статус іноземців” від 4 лютого 1994 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 23 – Ст. 161.
50. Закон України “Про приєднання України до Конвенції про статус біженців та Протоколу щодо статусу біженців” від 10 січня 2001 р. // Урядовий кур’єр. – 2002. – 23 січ.
51. Запухляк Н. Вплив трудової міграції на функціонування регіонального ринку праці (на прикладі Івано-Франківської області) // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Сер. Географія. – Тернопіль, 2005. – № 2. – С. 255–257.
52. Зовнішні трудові міграції населення України : монографія / за ред. Е. М. Лібанової, О. В. Позняка. – К. : РВПС України НАН України, 2002. – 206 с.
53. Івашко О. П’ять мільйонів на закордонних заробітках. Та ще й нелегально / О. Івашко, А. Бень // Голос України. – 2003. – 3 квітня. – С. 2.
54. Ионцев В. А. Международная миграция населения: Каир + 10: Научная серия // Международная миграция населения: Россия и современный мир / Московский государственный университет М. В. Ломоносова. – М. : МАКС-Пресс, 2004. – Вып. 12. – 192 с.

55. Ионцев В. А. Международная миграция населения: теория и история изучения / В. А. Ионцев. – М. : Диалог-МГУ, 1999. – 216 с.

56. Ионцев В. А. Международная миграция населения: Россия и современный мир / В. А. Ионцев // Социологические исследования. – 1998. – № 6. – С. 8–47.

57. Історія української еміграції : навч. посіб. / Б .Д. Лановик, Р. Т. Гром'як, М. В. Траф'як та ін. – К. : Вища школа, 1997. – 520 с.

58. Караханова Т. М. О понятии “миграция населения” / Т. М. Караханова // Общественные науки в Узбекистане. – 1971. – № 5. – С. 13–18.

59. Казьмеркевич П. Інституційне забезпечення міграційної політики [Електронний ресурс] / Пьотр Казьмеркевич ; Ін-т суспільних відносин (м. Варшава). – Режим доступу : http://www.ueplac.kiev.ua/downloads/2007-06-05/institutional%20solutions_ua.pps.

60. Карпачева Н. Трудовая миграция наносит ущерб экономике Украины [Електронний ресурс] / Нина Карпачова. – Режим доступу : <http://korrespondent.net/business/68442>.

61. Карпачова Н. І. Правовий статус українських трудових мігрантів та стан дотримання їхніх прав і свобод / Н. І. Карпачова // Безпека життєдіяльності. – 2007. – №12. – С. 27-31.

62. Карпачова Н. Чи врятує конвенція ООН від нелегальної міграції? [Електронний ресурс] / Ніна Карпачова. – Режим доступу : <http://www.yur-gazeta.com/article/1262/>.

63. Коваленко О. О. Соціальне сирітство як соціокультурний феномен : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. соціол. наук. : спец. 22.00.03 “Соціальні структури та соціальні відносини”/ О. О. Коваленко. – К., 2006. – 19 с.

64. Коданьоне К. Миграционная политика как планирование наугад [Електронний ресурс] / Кристиано Коданьоне. – Режим доступу : <http://www.archipelag.ru/agenda/povestka/povestka-immigration/wold/kodanione-migration>.

65. Козырев Ю. Н. Демографическое развитие – гипотезы и перспективы / Ю. Н. Козырев // Демографические тетради. – 1973. – Вып. 8. – С. 76.
66. Колосницына М. Г. Международная трудовая миграция : теоретические основы и политика регулирования / М. Г. Колосницына, И. К. Суворова // Экономический журнал ВШЭ. – 2005. – № 4. – С. 543–565.
67. Конечна І. Поляки–українці, Польща–Україна – парадокси стосунків між сусідами за даними соціологічних досліджень [Електронний ресурс] / І. Конечна ; фонд ім. С. Баторія, Міжнародний фонд «Відродження». – Варшава ; Київ, 2003. – 48 с. – Режим доступу : http://www.batoru.org.pl/dos/paradoksy_ukr.pdf.
68. Короп Е. Миграция идей [Електронний ресурс] / Е. Короп. – Режим доступу : <http://www.demoscope.ru/weekly/2007/0275/gazeta012.php>.
69. Корчак-Чепурківський Ю. О. Розрахунок темпу зростання кількості і вікового складу тих, що живуть у стабільному населенні з постійним рівнем міграції (на прикладі м. Києва) / Ю. О. Корчак-Чепурковський // Демографічні дослідження. – 1970. – № 1. – С. 24–41.
70. Корчак-Чепурковський Ю. А. Избранные демографические исследования / Ю. А. Корчак-Чепурковський. – М. : Статистика, 1970. – 386 с.
71. Корчак-Чепурковський Ю. А. Перспективные исчисления населения с применением комбинированной таблицы доживаемости и повозрастной интенсивности миграции / Ю. А. Корчак-Чепурковський. // Проблемы демографической статистики. – М. : Наука, 1966. – С. 228–252.
72. Курман М. В. Движение рабочих кадров промышленного предприятия (Статистико-социологическое исследование) / М. В. Курман. – М., 1971.
73. Курс демографии / под. ред. А. Я. Боярского. – 3–е изд. перераб. и доп. – М. : Финансы и статистика, 1985. – 391 с.
74. Куценко Т. И. Социально-экономические механизмы регулирования внешней трудовой миграции : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.05 “Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика” / Т. И. Куценко. – М., 2004. – 25 с.

75. Левцун О. Зовнішня трудова міграція в Україні як демографічна проблема [Електронний ресурс] / О. Левцун. – Режим доступу : http://dialogs.org.ua/project_ua_full.php?m_id=4040.

76. Лібанова Е. М. Вплив зовнішньої міграції на соціально–економічний розвиток України / Е. М. Лібанова // Економіка України. – 1993. – № 8. – С. 76–80.

77. Майданік І. П. Проблеми регулювання та координації трудових міграційних процесів / І. П. Майданік // Демографія та соціальна економіка. – 2005. – №2. – С. 86-92.

78. Малиновська О. А. Зовнішня трудова міграція: можливі напрями державного регулювання / О. А. Малиновська // Вісник НАДУ. – 2003. – № 4. – С. 333–340.

79. Малиновська О. Основні засади міграційної політики України та майбутні сценарії розвитку / О. Малиновська // Проблеми міграції. – 2002. – № 1(19). – С. 18–26.

80. Малиновська О. А. Біженці у світі та в Україні : моделі вирішення проблеми / О. А. Малиновська. – К. : Генеза, 2003. – 288 с.

81. Малиновська О. А. Мігранти, міграція та Українська держава: аналіз управління зовнішніми міграціями / О. А. Малиновська. – К. : Вид-во УАДУ, 2004. – 236 с.

82. Малиновська О. А. Міграційна ситуація та міграційна політика в Україні / О. А. Малиновська. – К. : НІСД, 1997. – 69 с.

83. Малиновская Е. А. Поездки за границу как стратегия выживания в условиях переходного периода: опыт Украины [Електронний ресурс] / Е. А. Малиновская // Трудовая миграция в СНГ: социальные и экономические эффекты. – Режим доступу : http://migrocenter.ru/publ/trud_m/03.php.

84. Малиновська О. Проблема зовнішньої трудової міграції в Україні [Електронний ресурс] / О. Малиновська // Українська трудова міграція у контексті змін сучасного світу: Міжнародний науково-практичний семінар. – Режим доступу : <http://www.ji-magazine.lviv.ua/seminary/2003/sem11-11.htm>.

85. Малиновська О. Україна, Європа, міграція: міграція населення України в умовах розширення ЄС / Олена Малиновська. – К. : Бланк-Прес, 2004. – 171 с.

86. Малиновська О. А. Управління зовнішніми міграціями в контексті європейської інтеграції України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора наук з держ. управління : спец. 25.00.02 “Механізми державного управління”/ О. А. Малиновська. – К., 2005. – 26 с.

87. Мальтус Т. Опыт о законе народонаселения / Т. Мальтус // Антология экономической классики. – М. : Эконом-ключ, 1993. – С. 5–134.

88. Матлин И. С. Моделирование размещения населения / И. С. Матлин. – М., 1975. – 98 с.

89. Медков В. М. Демография : учебник / В. М. Медков. – М. : ИНФРА-М, 2005. – 576 с.

90. Международная миграция: экономика и политика : сборник статей / гл. ред. В. А. Ионцев. – М. : ТЕИС, 2006. – Вып. 18. – 130 с. – (Научная серия : Международная миграция населения: Россия и современный мир).

91. Методология и методы изучения миграционных процессов: Методология и методы изучения миграционных процессов : междисциплинарное учеб. пособ. / под ред. Ж. Зайончковской, И. Молодиковой, В. Мукомеля ; Центр миграционных исследований при содействии Программы поддержки высшего образования Института Открытое Общество (HESP OSI) и Бюро ЮНЕСКО в Москве. – М., 2007. – 370 с.

92. Миграционная подвижность населения СССР / под ред. Б. С. Хорева, В. М. Моисеенко. – М. : Статистика, 1974. – 159 с.

93. Миграция в зеркале стран СНГ (молодёжный ракурс) / под ред. И. Молодиковой ; РОО "Центр миграционных исследований", Международная ассоциация "Диалог" . – М., 2006. – 275 с.

94. Миграция сельского населения / под ред. Т. И. Заславской. – М. : Мысль, 1970. – 348 с.

95. Міграція населення: нова проблема державної політики [Електронний ресурс] // Міжнародний центр перспективних досліджень. – Режим доступу : <http://www.icps.kiev.ua/>.

96. Міграційні процеси в сучасному світі : світовий, регіональний та національний виміри (понятійний апарат, концептуальні підходи, теорія та практика) : енциклопедія / за ред. Ю. І. Римаренка. – К. : Довіра, 1998. – 912 с.

97. Моисеенко В. М. Пространственное перемещение населения // Народонаселение: прошлое, настоящее, будущее. – М. : Мысль, 1987.

98. Моисеенко В. М. Территориальное движение населения / В. М. Моисеенко. – М. : Мысль, 1985. – 74 с.

99. Мосьондз С. О. Сучасні тенденції становлення державної міграційної політики України / С. О. Мосьондз // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. – 2002. – № 4. – С. 82–88.

100. Мосьондз С. О. Роль міграції в розвитку українського суспільства / С. О. Мосьондз // Підприємництво, господарство і право. – 2003. – № 5. – С. 72–76.

101. Мошняга В. Г. Регулирование трудовой миграции в Республике Молдова: состояние и основные этапы [Електронний ресурс] / В. Г. Мошняга // Трудовая миграция в СНГ: социальные и экономические эффекты. – Режим доступу : http://migrocenter.ru/publ/trud_m/08.php.

102. Мукомель В. И. Российские дискурсы о миграции / В. И. Мукомель // Вестник общественного мнения : Данные. Анализ. Дискуссии. – 2005. – № 1 (75). – С. 49–58.

103. Немерюк Е. Е. Миграция в процессе формирования современного российского рынка труда : автореф. дис. на соиск. уч. степ. д-ра социолог. наук : 22.00.03 / Е. Е. Немерюк. – Саратов, 2007. – 39 с.

104. Ніколайчук М. В. Механізм регулювання міграційних процесів сільського населення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : 08.09.01 “Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика” / М. В. Ніколайчук. – Львів, 2005. – 23 с.

105. Ніколайчук М. В. Мотивація міграційної поведінки в системі структурних соціально–економічних змін сільського господарства / М. В. Ніколайчук // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2005. – Т. 2, № 2. – С. 249–254.

106. Ніколайчук М. В. Складові елементи механізму регулювання міграційних процесів сільського населення / М. В. Ніколайчук // Регіональна економіка. – 2005. – № 3. – С. 105–112.

107. Новое иммиграционное законодательство в России: правоприменительная практика [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://migrocenter.ru/news/news045.php>

108. Обленский В. В. (Осинский). Международные и межконтинентальные миграции в довоенной России и СССР / В. В. Обленский (Осинский). – М. : Издание ЦСУ СССР, 1928. – 138 с.

109. Оникиенко В. В. Комплексное исследование миграционных процессов / В. В. Оникиенко, В. А. Поповкин. – М. : Статистика, 1973. – 159 с.

110. Переведенцев В. И. Методы изучения миграции населения / В. И. Переведенцев. – М. : Наука, 1975. – 231 с.

111. Переведенцев В. И. Миграция населения и трудовые проблемы Сибири / В. И. Переведенцев. – Новосибирск, 1966. – 166 с.

112. Переведенцев В. И. Социальные факторы и особенности миграции населения СССР / В. И. Переведенцев. – М. : Наука, 1978. – 175 с.

113. Переведенцев В. И. СССР. Природа и расселение. – М. : Прогресс, 1982. – 100 с.

114. Петрова Т. П. Концепція державної міграційної політики: цільова орієнтація і основні напрямки / Т. П. Петрова ; н.-д. центр з пробл. зайнятості населення та ринку праці та ін. – К., 1996. – 41 с.

115. Петрова Т. П. Механизм миграционного обмена : методы исследования / Т. П. Петрова. – К. : Наукова думка, 1992. – 130 с.

116. Пирожков С. И Внешние трудовые миграции в Украине: социально-экономический аспект : монография / С. И Пирожков, О. А. Малиновская, А. У. Хомра ; совет нац. безопасности и обороны Украины, нац. ин-т проблем междунар. безопасности. – К. : НИПМБ, 2003. – 134 с.

117. Пирожков С. И. Трудовой потенциал в демографическом измерении / С. И Пирожков. – К. : Наукова думка, 1992. – 174 с.

118. Позняк О. В. Міграційні процеси в Україні : сучасний стан і перспективи / О. В. Позняк ; Ін-т демографії та соц. досліджень НАН України. – Умань, 2007. – 276 с.

119. Позняк А. Внешние трудовые миграции в Украине / А. Позняк // Менеджер по персоналу. – 2008. – №10. – С. 16-22.

120. Позняк О. В. Стратегія державної політики у сфері зовнішніх трудових міграцій / О. В. Позняк // Демографія та соціальна економіка. – 2005. – №1. – С. 78-84.

121. Покшишевский В. В. Миграции населения как общественное явление и задачи статистического их изучения / В. В. Покшишевский // Статистика миграции населения. – М. : Статистика, 1973. – С. 9–35.

122. Полянська Я. Л. Державне регулювання зовнішньої трудової міграції : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.08.01 “Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика” / Я. Л. Полянська. – Донецьк, 2006. – 22 с.

123. Прибиткова І. М. Основи демографії : посіб. для студ. гуманітарних та суспільних факультетів вищих навчальних закладів. – К. : АртЕк, 1997. – 256 с.

124. Прибиткова І. М. Ринок праці та його міграційний потенціал : суспільний портрет за результатами соціологічних досліджень [Електронний ресурс] / І. М. Прибиткова // Український монітор. – 2003. – № 3. – Режим доступу : <http://www.foreignpolicy.org.ua/ua/papers/index.shtml?id=2578>.

125. Прибыткова И. М. Трудовая миграция населения Украины в условиях трансформации экономических и общественных отношений [Электронный ресурс] / И. М. Прибыткова // Трудовая миграция в СНГ: социальные и экономические эффекты. – Режим доступа : http://migrocenter.ru/publ/trud_m/02.php.

126. Прибыткова И. М. Современные миграционные процессы: теоретико–методологические аспекты исследования / И. М. Прибыткова // Социология: теория, методы, маркетинг. – 1999. – № 1. – С. 161–172.

127. Прибыткова, І. Хроніки міграційних подій в Україні до і після розпаду СРСР / Ірина Прибыткова // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2009. – січень-березень (№1). – С. 41-77.

128. Постанова Кабінету міністрів України “Про утворення Державного департаменту у справах національностей та міграцій” від 4 квітня 2000 р. № 603 // Офіційний вісник України. – 2000. – № 14. – Ст. 569.

129. Постанова Кабінету міністрів України “Про затвердження Положення про Державний департамент у справах національностей та міграцій” від 4 серпня 2000 р. № 1236 // Офіційний вісник України. – 2000. – № 32. – Ст. 1375.

130. Постанова Кабінету міністрів України “Про ліквідацію Державного департаменту у справах національностей та міграцій” від 27 грудня 2001 р. // Офіційний вісник України. – 2001. – № 1. – Ст. 7.

131. Проблемы миграции и опыт ее регулирования в полиэтничном Кавказском регионе : тезисы Междунар. научной конференции / под об. ред. Ж. А. Зайончковская, В. С. Белозерова ; Ставропольский государственный университет, Центр изучения проблем вынужденной миграции в СНГ. – М., 2001. – 192 с.

132. Ровенчак О. Інтенсифікація міграційних процесів як чинник безпеки розвинутих держав [Електронний ресурс] / Ольга Ровенчак // Українська трудова міграція у контексті змін сучасного світу : міжнарод. наук.- практ.

семинар. – Режим доступу : <http://www.ji-magazine.lviv.ua/seminary/2003/sem11-11.htm>.

133. Романюк М.Д. Управління міграційним рухом населення – вимога сьогодення / М.Д. Романюк // Вісник Прикарпатського університету. Серія: Економіка. Вип. II - Івано-Франківськ, 2005. – С. 3-14.

134. Романюк М. Д. Методологія і практика регулювання міграційного руху населення за умов перехідної економіки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора екон. наук : спец. 08.01.09 “Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика” / М. Д. Романюк. – К., 2005. – 23 с.

135. Романюк М. Д. Міграції населення України за умов перехідної економіки : методологія і практика регулювання / М. Д. Романюк. – Львів : Світ, 1999. – 292 с.

136. Рыбаковский Л. Л. Актуальные проблемы миграции и их классификация / Л. Л. Рыбаковский // Современные проблемы миграции. – М. : Мысль, 1985. – С. 3-13.

137. Рыбаковский Л. Л. Миграция населения: прогнозы, факторы, политика / Л. Л. Рыбаковский. – М. : Наука, 1987. – 201 с.

138. Рыбаковский Л. Направления миграционной политики в ближайшие 10–15 лет [Электронный ресурс] / Леонид Рыбаковский. – Режим доступу : <http://www.archipelag.ru/agenda/povestka/povestka-immigration/strategii/napravleniya>.

139. Рыбаковский Л. Л. Миграция населения : Три стадии миграционного процесса (Очерки теории и методов исследования) / Л. Л. Рыбаковский. – М., 2001. – 114 с.

140. Рыбаковский Л. Л. Социальные проблемы миграции / Л. Л. Рыбаковский. – М. : Наука, 1976. – 203 с.

141. Рыбаковский Л. Л. Социальные факторы и особенности миграции населения в СССР / Л. Л. Рыбаковский. – М. : Наука, 1978. – 142 с.

142. Система основных демографических терминов и названий показателей // Вестник статистики. – 1988. – № 5. – С. 19–22.

143. Сигалов А. Работа за кордоном [Електронний ресурс] / А. Сигалов. – Режим доступу : <http://www.konsultant.kiev.ua/main.html>.
144. Сови А. Общая теория населения. Т. 2 : Жизнь населений / А. Сови ; пер. с франц. Ф. Р. Окуновой. – М. : Прогресс, 1977. – 520 с.
145. Современная демография / под. ред. А. Я. Кваши, В. А. Ионцева. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1995. – 272 с.
146. Статистика миграции населения : сб. статей / ред. Волков А. Г. – М. : Статистика, 1973. – 189 с.
147. Статистичний щорічник Тернопільської області за 2002 рік / Тернопільське обласне статистичне управління. – Тернопіль, 2003. – 542 с.
148. Статистичний щорічник Тернопільської області за 2003 рік / Головне управління статистики у Тернопільській області. – Тернопіль, 2004. – 478 с.
149. Статистичний щорічник Тернопільської області за 2004 рік / Головне управління статистики у Тернопільській області. – Тернопіль, 2005. – 481 с.
150. Статистичний щорічник Тернопільської області за 2005 рік / Головне управління статистики у Тернопільській області. – Тернопіль, 2006. – 472 с.
151. Статистичний щорічник Тернопільської області за 2006 рік / Головне управління статистики у Тернопільській області ; [за ред. В. Г. Кирича]. – Тернопіль, 2007. – 472 с.
152. Статистичний щорічник Тернопільської області за 2007 рік / Головне управління статистики у Тернопільській області. – Тернопіль, 2008. – 463 с.
153. Статистичний щорічник України за 2002 рік / Державний комітет статистики України ; [за ред. О. Г. Осауленка]. – К. : Консультант, 2003. – 664 с.
154. Статистичний щорічник України за 2003 рік / Державний комітет статистики України ; [за ред. О. Г. Осауленка]. – К. : Консультант, 2004. – 631 с.
155. Статистичний щорічник України за 2004 рік / Державний комітет статистики України ; [за ред. О. Г. Осауленка]. – К. : Консультант, 2005. – 590 с.

156. Статистичний щорічник України за 2005 рік / Державний комітет статистики України ; [за ред. О. Г. Осауленка]. – К. : Консультант, 2007. – 574 с.
157. Статистичний щорічник України за 2006 рік / Державний комітет статистики України ; [за ред. О. Г. Осауленка]. – К. : Консультант, 2007. - 552 с.
158. Статистичний щорічник України за 2007 рік / Державний комітет статистики України ; [за ред. О. Г. Осауленка]. – К. : Консультант, 2008. – 571 с.
159. Струк О. Зворотний квиток : [трудові мігранти в період економічної кризи] / Олена Струк // Контракти. – 2009. – 9 березня (№10). – С. 8-9.
160. Супян В. Миграция и некоторые аспекты экономической безопасности [Електронний ресурс] / Виктор Супян. – Режим доступа : http://www.archipelag.ru/agenda/povestka/povestkaimmigration/trud/ekonom_bezopastnost/.
161. Тихонова Л. Е. Различные виды трудовой миграции в Беларуси: масштабы, направления и пути регулирования [Електронний ресурс] / Людмила Ефимовна Тихонова // Трудовая миграция в СНГ : социальные и экономические эффекты / отв. ред. Ж. Зайончковская ; Центр изучения проблем вынужденной миграции в СНГ, независимый исследовательский Совет по миграции стран СНГ и Балтии, Ин-т народнохоз. прогнозирования РАН. – М., 2003. – Режим доступа: http://migrocenter.ru/publ/trud_m/09.php.
162. Товкун І. В. Удосконалювати облік міграції населення / І. В. Товкун // Економіка Радянської України. – К., 1966. – № 2. – С. 74–79.
163. Толстова Ю. Н. Анализ социологических данных: методология, дескриптивная статистика, изучение связей между номинальными признаками / Ю. Н. Толстова. – М. : Научный Мир, 2000. – 352 с.
164. Тресвятська Т. А. Негативні наслідки трудової міграції в Україні [Електронний ресурс] / Т. А. Тресвятська. – Режим доступа : http://www.lir.lg.ua/st_2.htm.

165. Трудова міграція населення Тернопільської області : кількісний та географічний аспекти / [Довжук Б. С., Хаба С. С., Левченко О. С. та ін.]. – 3-тє вид., оновлене та допов. – Тернопіль : Джура, 2006. – 72 с.

166. Трудова міграція населення Тернопільської області : кількісний та географічний аспекти / [Довжук Б. С., Хаба С. С., Левченко О. С. та ін.]. – 4-тє вид., оновлене та допов. – Тернопіль : Збруч, 2007. – 60 с.

167. Трудова міграція: плюс – для економіки, мінус – для суспільства [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zik.com.ua/ua/print/2005/01/21/7450>.

168. Трудовые ресурсы и социальная политика [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.archipelag.ru/agenda/povestka/povestka-immigration/trud/trud_resurs/.

169. Тюрюканова Е. О влиянии миграции на рынок труда [Електронний ресурс] / Елена Тюрюканова // Отечественные записки. – 2007. – № 4. – Режим доступу : <http://www.strana-oz.ru/?numid=38&article=1502>.

170. Указ Президента України “Про Міністерство України у справах національностей та міграцій” від 26 червня 1993 р. // Урядовий кур’єр. – 1993. – 29 квітня.

171. Указ Президента України “Про Державний комітет України у справах національностей та міграцій” від 13 вересня 2001 р. // Офіційний вісник України. – 2001. – № 38. – Ст. 1724.

172. Филиппов Н. Н. Проблемы формирования трудовых ресурсов села / Н. Н. Филиппов, В. А. Суков // Труды кафедры экон. географии Свердлов. Ин-та нар. хоз-ва. – 1972. – Вып. 4. – С. 107.

173. Хомра А. У. Миграция населения: вопросы теории, методики исследования / А. У. Хомра. – К. : Наукова думка, 1979. – 145 с.

174. Хомра А. У. Миграционные установки населения украинских составляющих еврорегионов «Буг» и «Карпаты» [Електронний ресурс] / Александр Ульянович Хомра // Трудовая миграция в СНГ: социальные и экономические эффекты / отв. ред. Ж. Зайончковская ; Центр изучения проблем

вынужденной миграции в СНГ, независимый исследовательский Совет по миграции стран СНГ и Балтии, Ин-т народнохоз. прогнозирования РАН. – М., 2003. – Режим доступа : http://migrocenter.ru/publ/trud_m/04.php.

175. Хомра А. У. Влияние социально–экономических условий на формирование миграционных установок населения / А. У. Хомра // Демографические исследования. – К. : Наукова думка, 1984. – Вып. 8. – С. 29–41.

176. Хомра А. У. Миграция населения Украины в 1959–1988 гг.: основные закономерности и тенденции развития / А. У. Хомра // Миграция и урбанизация населения (на материалах Украины и Польши) : сб. науч. трудов. – К. : Наукова думка, 1992. – С. 33–59.

177. Хомра А. У. Миграция населения: определители, типология, направление развития / А. У. Хомра // Демографические проблемы социалистического общества (на материалах Украины и Польши). – М., 1991. – С. 65–74.

178. Хомра А. У. Определения и классификация миграции населения / А. У. Хомра // Демографические тетради. – К., 1974. – Вып. 9. – С. 260–262.

179. Хомра А. У. Некоторые закономерности развития трудовой маятниковой миграции населения Украинской ССР / А. У. Хомра, М. В. Секела // Организация и планирование отраслей народного хозяйства. – К., 1981. – Вып. 63. – С. 100–107.

180. Хомра О. У. Орієнтація сільського населення на працю за кордоном / О. У. Хомра // Демографічні дослідження. – К. : Вид. Ін-ту економіки НАН України, 1996. – Вип. 18. – С. 130–142.

181. Хорев Б. С. Миграционная подвижность населения в СССР / Б. С. Хорев. – М., 1978. – С. 29-42.

182. Хорев Б. С. Население страны: географические и демографические аспекты / Борис Сергеевич Хорев. – М. : Знание, 1986. – 48 с.

183. Шахотько Л. П. Незарегистрированная трудовая миграция из Республики Беларусь: состав мигрантов и их деятельность [Электронный ресурс] / Людмила Петровна Шахотько // Трудовая миграция в СНГ: социальные и экономические эффекты / отв. ред. Ж. Зайончковская ; Центр изучения проблем вынужденной миграции в СНГ, независимый исследовательский Совет по миграции стран СНГ и Балтии, Ин-т народнохоз. прогнозирования РАН. – М., 2003. – Режим доступа : http://migrocenter.ru/publ/trud_m/010.php.

184. Шиманська О. Українська трудова міграція: політико-економічний аспект / Оксана Шиманська // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Сер. Економіка. – 2000. – № 6. – С. 21–25.

185. Шлепаков А. Українська трудова еміграція в США і Канаді (кін. ХІХ – поч. ХХ ст.) / А. Шлепаков. – К. : Вид-во АН УРСР, 1960. – 200 с.

186. Шушпанов П. Вплив соціальної структури населення на зовнішню трудову міграцію населення Тернопільської області / Павло Шушпанов // Українська міграція до Європи та розв'язання пов'язаних із нею регіональних проблем: зб. матеріалів міжнар. наук. конф., 24 березня 2008 р., м. Тернопіль. – К.: ПЦ “Фоліант”, 2008. – С. 52-56.

187. Шушпанов П.Г. Демографічні наслідки зовнішньої трудової міграції населення Тернопільської області / П.Г. Шушпанов // Вісник соціально-економічних досліджень: Зб. наук. праць. – № 32. – Одеса. 2008. – С. 436–441.

188. Шушпанов П. Закордонна трудова міграція в Тернопільській області: причини виїзду та наслідки для мігрантів / П. Шушпанов // Регіональні аспекти розвитку продуктивних сил України. Науковий журнал. – №13. – 2008. – С. 80-84.

189. Шушпанов П.Г. Зовнішні міграції населення України в кінці ХХ – на початку ХХІ ст. / П.Г. Шушпанов, В.Я. Брич // Проблемы развития внешнеэкономических связей и привлечения иностранных инвестиций: региональный аспект. – № 4. – Донецк, 2007. – С. 1620-1624.

190. Шушпанов П.Г. Соціально-економічна структура населення Тернопільської області як чинник зовнішньої трудової міграції / П.Г. Шушпанов, В.Я. Брич // Україна: аспекти праці. Науково-економічний та суспільно-політичний журнал. – № 1. – 2009. – С. 33-38.

191. Шушпанов П.Г. Соціальне сирітство, – як наслідок трудової міграції західних областей України / П.Г. Шушпанов // Регіональні аспекти розвитку і розміщення продуктивних сил України: Зб. наук. праць кафедри управління трудовими ресурсами і розміщення продуктивних сил Тернопільського національного економічного університету. – № 11. – Тернопіль, 2006. – С. 116-119.

192. Шушпанов П.Г. Трудова міграція в Україні: проблеми обліку та аналізу / П.Г. Шушпанов // Управління людськими ресурсами: проблеми теорії та практики. Спеціальний випуск: Зб. наук. праць. – Т. I., част. II. – К.: КНЕУ, 2007. – С. 995–999.

193. Шушпанов П.Г. Українські трудові мігранти: погляд з-за кордону / П.Г. Шушпанов // Зайнятість та ринок праці. – К.: РВПС України НАН України, 2008. – С. 66-73.

194. Шушпанов П. Характеристика сучасних зовнішніх трудових міграційних потоків Тернопільської області / П. Шушпанов // Регіональні аспекти розвитку продуктивних сил України. Науковий журнал. – № 12. – 2007. – С. 114–119.

195. Юдина Т. Н. Социология миграции: к формированию нового научного направления / Т. Н. Юдина. – М. : Изд. "Дашков и К", 2004. – 399с.

196. Яворська В. Історичний огляд міграційних процесів в Україні / В. Яворська, А. Куделіна // Історія української географії. – 2006. – Вип. 2(14). – С. 104–111.

197. Ядов В. А. Стратегия социологического исследования / В. А. Ядов. – М., 2005. – 150 с.

198. Ядов В. А. Стратегии и методы качественного анализа данных / В. А. Ядов // Социология. – 1991. – Т. 1, № 1. – С. 15–31.

199. Appleyard R. T. South-North Migration / R. T. Appleyard // International Migration Review. – 1991. – Vol. XXV, N 3. – P. 610–619.
200. Appleyard R. T. Migration and Development: Myths and Reality / R. T. Appleyard // International Migration Review. – 1989. – Vol. XXIII, N 3. – P. 486–499.
201. Arango J. Regularizing Immigrants in Spain: a new approach [Электронный ресурс] / By Joaquín Arango, Complutense University of Madrid and Maia Jachimowicz. – Режим доступа : <http://www.migrationinformation.org/Feature/display.cfm?ID=331>.
202. Bauer T. International labour migration, economic growth and labour markets: the dynamics of interrelationships. European Population Forum 2004: Population Challenges and Policy Responses [Электронный ресурс] / T. Bauer, J. Haisken, C. Schmidt. – Режим доступа : <http://www.unesc.org/pau/epf/bauer.pdf>.
203. Borjas G. J. Friends or strangers : The Impact of Immigrants on the U.S. Economy. N.Y., 1990.
204. Borjas G. J. Immigrant participation in the welfare system / G. J. Borjas, S. J. Trejo // Industrial and labor relations review. – 1991. – Vol. 44, № 2. – P. 195–211.
205. Bohning W. R. Studies in international labour migration / W. R. Bohning. – London, 1984.
206. Boswell C. Migration in Europe (september, 2005). [Электронный ресурс] / C. Boswell. – Режим доступа : <http://www.gcim/attachements/GMP%20No%2016.pdf>.
207. Clark W. Human Migration / W. Clark. – Beverly Hills, 1986.
208. Economic consequences of international migration: case study of Turkey [Электронный ресурс] / Dr. Bulent Asma. – Режим доступа : <http://www.mmo.gr/pdf/library/Balkans/Turkey%20+economic%20effect%20of%20%20emign.pdf>.

209. Fonseca M. L. New Forms of Migration into the European South: Challenges for Citizenship and Governance. The Portuguese Case / Fonseca Maria Lucinda, Caldeira Maria José, Esteves Alina // *International Journal of Population Geography*. – 2002. – Vol. 8 (2). – P. 135–152.
210. Harris J. R. Migration, Unemployment and Development : A Two-Sector Analysis / J. R. Harris, M. P. Todaro // *The American Economic Review*. – 1970. – Vol. 60, Is. 1. – P. 126–142.
211. Godzimirski J. M. The Evaluation of the Results of the Introduction of the New Regime for Migration of Skilled Labour to Norway : The Case of Ukraine / Godzimirski Jakub M. – Oslo. May, 2004. – P. 111.
212. Iglicka K. Strategies of Development of Polish migration Policy concerning legal labour migration for 2007–2012 / K. Iglicka // *Center for International Relations : Reports and Analysis*. – 2007. – Vol. 2.
213. Lee Shin-wha. The Realities of South Korea's Migration Policies / Lee Shin-wha // Paper presented at the conference on «Globalization, Migration, and Human Security : challenges in Northeast Asia» (october 6). – Tokyo : United Nations University, 2003.
214. MacEinrf P. Labour Migration into Ireland. 2003 [Электронный ресурс] / P. MacEinrf, P. Walley. – Режим доступа : <http://www.immigrantcouncil.ie/labour.pdf>.
215. Marques J. C. Ukrainian migration to Portugal. From non-existence to the top three immigrant groups [Электронный ресурс] / Jose Carlos Marques, Pedro Góis. – Режим доступа : <http://www.migrationonline.cz/e-library/?x=1963795>.
216. Martin P. Managing labour migration: professionals, guest workers and recruiters [Электронный ресурс] / Philip Martin. – Режим доступа : http://www.un.org/esa/population/meetings/ittmigdev2005/P01_PhMartin.pdf.
217. Martin P. Managing international labor migration in the 21-st century / Philip Martin // *South Eastern Europe Journal of Economics*. – 2003. – № 1. – P. 9–18.

218. Massey Douglas S. An Evaluation of International Migration Theory: The North American Case / Massey Douglas S. // *Population and Development Review*. – 1994. – Vol. 20, № 4. – P. 699–751.
219. Münz R. Migrants, labour markets and integration in Europe: a comparative analysis / R. Münz // *Global migration perspectives*. – 2004. – No. 16 (october).
220. Luptak M. Labour migration and democratic institutions in the Czech Republic: The example of Ukrainian workers [Электронный ресурс] / Milan Luptak, Dusan Drbohlav. – Режим доступа: <http://www.nato.int/acad/fellow/97-99/luptak.pdf>.
221. Piore M. J. Impact of immigration on the labor force / M. J. Piore // *Monthly Labor review*. – 1975. – No. 5.
222. Ravenstein E. G. The Laws of migration / E. G. Ravenstein // *Journal of the Royal Statistical Society*. – 1885. – № 48. – P. 219–249.
223. Ravenstein E. G. The laws of migration / E. G. Ravenstein // *Journal of the Statistical Society*. – 1889. – Vol. 52. – P. 214–301.
224. Rogers A. Model Migration Schedules. International Institute for Applied Systems Analysis / Rogers A., Castro L. J. – Luxemburg, 1981.
225. Shakhno S. Reverse effects of restrictive immigration policy Ukrainian migrants in the Netherlands. August, 2005. [Электронный ресурс] / Shakhno S., Pool C. – Режим доступа : <http://www.migrationonline.cz/e-library/?x=1963795>.
226. Szomburg J. Jr., Weizsacker J.V. Welcome to Poland [Электронный ресурс] / J. Szomburg Jr., J.V. Weizsacker (October, 2006). – Режим доступа : <http://www.bruegel.org>.
227. Sjaastad L. A. The Costs and Returns of Human Migration / Sjaastad Larry A. // *Journal of Political Economy*. Supplement. – 1962. – V. 70 (Oct.).
228. Ukrainian and Polish Domestic Workers in Naples – A Case of East-South Migration [Электронный ресурс] / Lena Näre. – Режим доступа : <http://www.migrationonline.cz/e-library/?x=1966763>.

229. Watts J. Mexico-U.S. Migration and Labour Unions: Obstacles to Building Cross-Border Solidarity [Электронный ресурс] // – Режим доступа : <http://www.ccis-ucsd.org/publications/wrkg79.pdf>